91

B. Raghavacharya

[illegible]

प।

D-20

శ్రీరస్తు.

శ్రీజానకీజానయే నమః, 91

శ్రీమదఖిల భాషా భూషాయమాణ సంస్కృత
భాషాధ్యేతృజనానామత్యంతోపకారాయ
శ్రీకాళిదాస మహాకవి విరచిత, సుబోధినీటీకాసహిత,

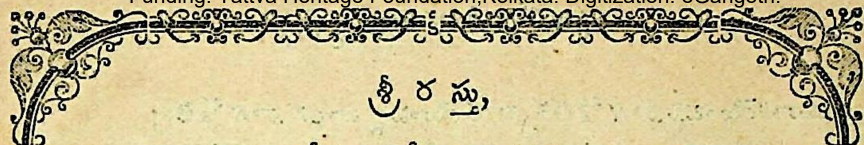
నళోదయాఖ్యోఽయం యమకగ్రన్థః.

దొ॥ నారాయణశాస్త్రిణా యథామతి సుపరిశోధితః

కల్యాణనగరవాస్తవ్య,
వాజపేయా * కృష్ణశర్మణా, స్వీయ
బెంగళూరు బుక్ డిపో ముద్రాయన్త్రే ప్రథమవారం
ముద్రాపితశ్చ బోభూయతేతరామ్.

బెంగళూరు.

నందననామసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౮ గురువాసరే

శ్రీరస్తు,

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నళోదయే- సవ్యాఖ్యానే- ప్రథమాశ్వాసప్రారంభః.

౧॥మూ॥హృదయసదాయాదవతః పాపాటవ్యాదురాసదా
యాదవతః । అరిసముదాయాదవతస్త్రిజగన్మాగాస్స్మ
రేణదాయాదవతః॥

—* వ్యాఖ్యానమంగళశ్లోకాః, *—

అగ్రేనిర్భిన్నమేఘౌఘవిద్యుత్పింగసటాచ్ఛటమ్ । దిగంతరాసురాన్వేషిచాపహన్నరహరింభజే ॥ నళోదయాఖ్యకావ్యస్యసాగరస్యేవ నౌరియం। కృష్ణనామ్నావగాహాయవ్యాక్రియాక్రియతేమయా॥ *

—* వ్యాఖ్యానప్రారంభః. *—

అ॥ ప్రథమం తావత్కావ్యమారబ్ధుకామఃకవిఃతస్యావిఘ్నపరిసమాప్తయేస్మృతిమాత్రేణసకలదురితాపహారిణిభక్తవత్సలేవాసుదేవేహృదయావధానమాశాస్తే॥ హృదయేతి॥ పదవిభాగః॥హృదయ-సదా-యాదవతః-పాపాటవ్యాః-దురాసదాయాః-దవతః-అరిసముదాయాత్-అవతః త్రిజగత్,మాగాః,స్మరేణ-దాయాదవతః॥అన్వయః॥ హేహృదయదురాసదాయాః పాపాటవ్యాః దవతః అరిసముదాయాత్ త్రిజగదవతః స్మరేణ దాయాదవతో యాదవతః సదామాగాః ॥అర్థః॥ హేహృదయ-మదీయాంతఃకరణ, దురాసదాయాః-దుష్ప్రధర్షణాయాః-పాపాటవ్యాః-పాపమేవఅటవీతస్యాఃదవతఃవనవహ్నేః- అరిసముదాయాత్శత్రుసమూహాత్ త్రిజగత్ త్రైలోక్యంకర్మ-అవతఃరక్షతః-స్మరేణమన్మథేనదాయాదవతః పుత్రవతః, యాదవతః-యాదవఃకృష్ణఃతస్మాత్తసిల్- సదాసతతంమాగాః మాగచ్ఛ ॥సూ॥ నమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః ॥ సమస్తపాపనాశకాత్ మన్మథపితుర్వాసుదేవాత్ హృదయకదాపిమాగచ్ఛేతి తాత్పర్యం॥

౨॥మూ॥యోఽజని నాగోపీతశ్చచార యో వల్లవాంగనాగోపీతః।
భూర్యేనాగోపీతః కంసాద్యో ద్వేషమేవ నాగోపీతః॥

వ్యా॥ యఇతి॥ పదవిభాగః॥ యః-అజని-నా-గోపీతః-చచార- యః-వల్లవాంగనాగోపితః-భూః-యేన-అగోపీ-ఇతః-కంసాత్-యః-ద్వేషం-ఏవ-న-ఆగః - అపి-ఇతః॥అన్వయః॥ యో దేవో నాభూత్వాగోపీతఃఅజని- యః వల్లవాంగనాగోపీతఃచచార-యేనభూరగోపి-యఃఇతఃకంసాద్ద్వేషమేవ నేతః- కింతుఅగోపీతః॥ అర్థః॥ యఃవాసుదేవః నా-మనుష్యో భూత్వా-గోపీతః గాంపాతీతి గోవఃవసుదేవః తస్యస్త్రీగోపీ దేవకీతస్యాః-య ద్వా-గోపోనందఃతస్యస్త్రీగోపీ యశోదాతస్యాః- యశోదాయాః పాలకత్వేన మాతృత్వం అజనిఅవిరభూత్ ॥ సూ॥ దీపజనేత్యాదినాకర్తరిచిణ్-యః వల్లవాంగనాగోపీతఃవల్లవాంగోపాలాః తేషామంగనాఃతాసాంగాఃదృష్టిఃతయాపీతఃఅవలోకిత ఇత్యర్థః॥ని॥స్వర్గేషు పశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్ర ఘృణి భూజలే। లక్ష్యదృష్ట్యాస్త్రియాంపుంసిగౌరిత్యమరః-చచారసంచచార-భూః పృథివీ-స్వభారభూతనరకాద్యసురవధాత్-యేనదేవేన- అగోపిరక్షితా-యఃఇతఃహృదయసన్నిహితాత్-కంసాదుగ్రసేనసుతాత్- ద్వేషంశాత్రవమేవ, ఏవేత్యవధారణే-నేతఃనప్రాప్తః-అపితర్హి-ఆగః అపరాధం- శకటపూతనాదిప్రేషణమపి-ఇతఃప్రాప్తః- తస్మాద్దేవాత్ మాగచ్ఛేతి పూర్వేణసంబంధః- నందగోపసుతాత్ గోపస్త్రీపరివృతాత్ భూరక్షకాత్ కంసాదినాశకాన్మాగచ్ఛేతి తాత్పర్యం॥ ❋

౩॥మూ॥యదరిషు సన్నామానస్థితో యోఽయన్నున్నముదలసన్నామానః।
యత్ర ససన్నామానస్స్యుర్భవభాజశ్చ పరితసన్నామానః॥

వ్యా ॥ యఇతి॥ పదవిభాగః॥యదరిషు-సన్నాః-మానస్థితయః-యన్నున్నం-ఉదలసత్-నామ-అనః॥యత్ర-ససన్నామాః-న-స్యుః-భవభాజః- చ-పరితసన్నామానః ॥ అన్వయః॥ యదరిషుమానస్థితయః సన్నాః యన్నున్నమనః ఉదలసన్నామ- యత్రససన్నామాః పరితసన్నామానశ్చనరా ఇతి శేషః-భవభాజోనస్యుః॥అర్థః॥ యదరిషు-యస్య దేవస్యశత్రుషు-మానస్థితయః అభిమానబంధనాఇతియావత్- సన్నాః నష్టాః భవంతి-యన్నున్నం-యేనదేవేనప్రేషితం-అనఃశకటం-ఉదలసద్విపర్యస్తం-నామప్రసిద్ధౌ-యత్ర దేవే-ససన్నామాః-సమ్యఙ్నమనంసన్నామః-ణముప్రహ్వత్వఇతి ధా

తోః॥ఖా వై ఘఞ్-సన్నామసహితాః సద్యక్షీణామసహితా ఇత్యర్థః॥ పరి
తసన్నామానశ్చ పరితానిసంస్తుతానిస న్తిశోభనానినామాని కేశవాదీని వైః
తైనరాః భవభాజః భవః సంసారః॥ని॥ భవస్సంసారజన్మనోరితియాదవః॥ త
ద్భాజః నస్యుః న సంభావ్యంతే సంభావనాయాం లిఙ్॥ తస్మాన్నాగా ఇతి పూర్వే
ణ సంబంధః- యస్య శత్రవస్త్యక్తగర్వాః భవంతి- యచ్చరణకమలేన తాడి
తశ్శకటాసురః పపాత- యత్ప్రణామాద్యన్నామపఠనాచ్చ జంతవస్సంసా
రాన్ముచ్యంత ఇతి తాత్పర్యమ్॥ *

౪॥మూ॥ సమనిందానవనాశం జనతాఖిలకులం యథైవ దానవనాశమ్।
ద్విరదాద్దానవనాశం జగచ్చ లభతే యతస్సదానవనాశమ్॥

వ్యా॥ సమేతి॥ పదవిభాగః॥ సమనిందానవనా-శం-జనతా-అఖిలకులం- య
థా-ఏవ- దానవనాశం-ద్విరదాత్-దానవనాశం-జగత్-చ-లభతే-యతః
సదా-అనవనాశం ॥ అన్వయః॥ సమనిందానవనాజనతా యతః శం లభతే
దానవనాశం- అఖిలకులం ద్విరదాద్యథా శం లభతే॥ అర్థః॥ సమనిందానవ
నా-నిందా గర్హా॥ని॥ కుత్సా నిందా చ గర్హణ ఇత్యమరః- నవనం స్తుతిః- నిం
దా చ నవనం చ నిందానవనే తే సమే సమానే యస్యాస్సా- సమనిందానవనా
జనతా జనసమూహః॥ సూ॥ గ్రామజనబంధుభ్యస్తల్- యతః యస్మాత్ శంసు
ఖం లభతే- దానవనాశం దానవసం మదజలం తదశ్నాతీతి దానవనాశం॥
శ్లో॥ అప్సు ప్రీత్యాం ధనే యజ్ఞే మానసే గవానే శుచౌ సప్తస్వేతేషు మేధావీ
వనశబ్దం వినిర్దిశేదితి వరరుచిః- ఏవంభూతమఖిలకులం భ్రమరజాలం ద్విరదాత్
గజాత్ యథా శం సుఖం లభతే- తథైవ అనవనాశం అవనే రక్షణే ఆశా అ
భిలాషః యస్య న విద్యతే తత్తథోక్తం అనన్యరక్షమిత్యర్థః- జగచ్చ యతో దే
వాత్ దానవనాశ అసురనాశం చేతి సముచ్చయే- సదా సర్వదా - లభతే
ప్రాప్నోతి తస్మాన్నాగా ఇతి పూర్వేణ సంబంధః - యథా నిర్ద్వంద్వో యోగి
జనో యస్మాద్దేవాత్సుఖం లభతే- మదజలపానలోలుపం మధుపకులం య
థా మత్తగజసకాశాత్సుఖం లభతే తథా దానవపీడితం త్రిభువనం యస్మా
త్ అసురసంహారేణ సుఖం లభతే తస్మాన్నాగచ్ఛేదితి తాత్పర్యం

౫॥మూ॥ అస్తి స రాజానీతే రామాఖ్యో యోగతగపరాజానీతే।
యస్యరరాజానీతేరత్నాః జనః కులేధరాజధానీతే॥

అ॥ ప్రథమం హృదయే త్యాదినా శ్లోకచతుష్టయేన గ్రంథ నిర్విఘ్నపరిస

మా ప్తయమే అభీష్టదేవతానమస్కారం కృత్వా కథామారభతే॥ వ్యా॥ పదవిభాగః॥ అస్తి, సః- రాజా, నీతేః- రామాఖ్యః- యః గతీః- పరాః- జానీతే- యస్య- రరాజ- అసీతేః- రత్నాని- జనః- కులే, ధరాజాని- ఇతేః అన్వయః॥ యో రాజా నీతేః పరా గతీః- జానీతే- ధరాజాని రత్నాని ఇతేః అసీతేర్యస్య కులే- భువం- అనుశాసతీతి శేషః జనః రరాజ- రామాఖ్యస్స రాజా అస్తీతి సంబంధః॥ అర్థః॥ యః రాజా నృపః॥ ని॥ రాజా మృగాంకే క్షత్రియే నృప ఇత్యమరః॥ నీతేః నీతిశాస్త్రస్య పరాః ఉత్కృష్టాః గతీః ప్రస్థానప్రకారాన్- జానీతే- ధరాజాని వసుధాజాతాని రత్నాని ఇతేః ప్రాప్తేః అసితేః అహింసారహితస్య యస్య రామరాజస్య కులే భువమనుశాసతి సతి జనః రరాజ- సః రామనామా అస్తి వర్తతే- ఉత్తరత్రాపి శ్లోకత్రయే అస్తీతి సంబంధః- తుహినకిరణవంశప్రసూతః సకలనీతిపారంగతో మహావిభవసమ్పన్నో రామనామధేయః కశ్చిద్రాజాస్తీతి తాత్పర్యం॥

౬॥ మూ॥ యస్సేనానావారిప్రకరదీశ్శరమయం ధునానా వారి।
అతరన్నానావారి వ్యసనైర్యద్భువి వనం చ నానావారి॥

వ్యా॥ య ఇతి॥ పదవిభాగః॥ యః- సేనానావా- అరిప్రకరనదీః- శరమయం- ధునానాః- వారి- అతరత్- నా- నా- అవారి- వ్యసనైః- యద్భువి- వనం- చ- నానావారి॥ అన్వయః॥ యో రాజా శరమయం వారి ధునానాః అరిప్రకరనదీః- సేనానావా అతరత్- యద్భువి నా వ్యసనైః నావారి- వనం చ నానావారి- స రాజాస్తీతి పూర్వేణ సంబంధః॥ అర్థః॥ యః రాజా- శరమయం బాణరూపం- వారి జలం- ధునానాః కంపయంతీః- అరిప్రకరనదీః శత్రుసమూహా ఏవ నద్యః తాః కర్మభూతాః- సేనానావా సేనైవ నౌః- తయా కరణభూతయా అతరత్ అతారీత్- యద్భువి యస్య రాజ్యే నా మనుష్యః వ్యసనైః దుఃఖైః- నావారి న ఆక్రాంతః- వనం కాననం చ- నానావారి నానావిధాః వార్యో గజబంధనస్థానాని యస్య తత్॥ ని॥ వారీ తు గజబంధనమిత్యమరః- యద్వా- యశ్చ నా పుంస్త్వగుణయుక్తః మహాపురుష ఇత్యర్థః వ్యసనైః మృగయాద్యూతసురా స్త్రీసేవనరూపైః కామజైః చతుర్భిః వాక్పారుష్యదండపారుష్యార్థపారుష్యరూపైః క్రోధజైః త్రిభిశ్చ నావారి- తథా చోక్తం శ్లో॥ స్త్రియోఽక్షా మృగయా పానం వాక్పారుష్యం తు పంచమం। మహచ్చ దండపారుష్యమర్థదూషణమేవ చేతి॥ శరవర్షం ముంచంతీః శత్రునదీః బలనౌకయా ఉత్తతార- న్యాయేన మహీం పాలయతో యస్య రాజ్యే నివ్యాధ ఏవ

జనఉవాస- యస్యరాష్ట్రే (వనభూశ్చగజానాంబంధనస్థానమభూదితి తా
త్పర్యం ॥ ... ... *

౭॥మూ॥ అపియోదాయాదాయక్షయదోంహసిసతాంయదాయాదాయః
కరమాదాయాదాయశ్రియోబ్ధిరధిరాజమసిగదాయాదాయః॥

వ్యా॥ అపీతి॥ పదవిభాగః॥ అపి- యః- దాయాదాయ- క్షయదః-అం
హసి- సతాం- యదాయాత్- ఆయః (యదాయాః- దాయః) కరం- ఆ
దాయాదాయ- శ్రియః- అబ్ధిః- అధిరాజం- అసిగదాయాదాః- యః ॥అ
న్వయః ॥ యోరాజాఅంహసిసతిదాయాదాయాపిక్షయదః- సతాంయదా
యాత్ ఆయః- యద్వా- సతాంయదాయాఃదాయః అధిరాజంకరమాదా
యాదాయశ్రితః యః అసిగదాయాదాః అబ్ధిరాసీత్- సరాజాస్త్రితిపూర్వే
ణసంబంధః ॥అర్థః॥ యోరాజాఅంహసిపాపేసతి- అపరాధఇతియావత్
దాయాదాయాపిపుత్రాయాపి- క్షయదఃనాశదః- దండప్రదఇత్యర్థః- స
తాంవిదుషాం- యదాయాత్ యద్ధనాగమాత్- ఆయుస్సంపత్తిః- అథవా
యదాయాఃయస్యధనాగమనాని- దాయఃన్యాయప్రాప్తోభాగః- అధిరా
జంరాజసు- కరంరక్షావేతనం ఆదాయాదాయఆహృత్యాహృత్య- అసిగ
దాయాదాః- అసయఃకృపాణాఃగదాఃలగుడాః- అసిగదాఏవయాదాంసి
జలజంతవోయస్యసః- యఃరాజాశ్రియస్సంపదః అబ్ధిస్సముద్రఃఆసీత్- స
రాజాఅస్త్రితిపూర్వేణసంబంధః ॥నీ॥ యాదాంసిజలజంతవఇత్యమరః_యః
అపరాధేసతిపుత్రస్యాపిశిక్షకః యత్సమృద్ధ్యా విద్వాంసస్సమృద్ధాః యఃస
ర్వేభ్యో రాజభ్యఃకరమన వరతమాదాయ సంపదామాకరోభూదితి తా
త్పర్యం ॥ ... ... *

౮ ॥ మూ॥ అతిదూరాజాదిత్యాశ్రితాల్పభేదైవభూస్సరాజాదిత్యా
యేనసరాజాదిత్యాత్త్రిదివాత్సంయుక్తశత్రురాజాదిత్యా॥

వ్యా॥ అతిదూరేతి॥ పదవిభాగః అతిదూరా- అజాత్- ఇతి- ఆశ్రితా
ల్పభేదా- ఏవ- భూః-సరాజాదిత్యా- యేన-సరాజాదిత్యాత్- త్రిదివాత్
సంయుక్తశత్రురాజా- దిత్యా ॥అన్వ॥ దిత్యాసంయుక్తశత్రురాజాయేనస
రాజాదిత్యాభూఃసరాజాదిత్యాత్ త్రిదివాత్- అజాత్ అతిదూరాఇతిఆశ్రి
తాల్పభేదైవకృతా॥అర్థః దిత్యాఖండనేనసంయుక్తః శత్రురాజాసంయుక్తః
సంబన్ధఃశత్రురాట్ యేన- యేనసరాజాదిత్యారాజాదిత్యనామానలభా(

తా- తేనసహవర్తమానా భూః-పృథివీ-సరాజాదిత్యాత్ రాజాచంద్రః. ఆదిత్యోరవిః తాభ్యాంసహవర్తతఇతిః తస్మాత్ త్రిదివాత్ అజాత్ బ్రహ్మణః అతిదూరా అత్యంతదూరవర్తినీఇతి ఆశ్రితాల్పభేద్దైవపాత్తేషద్భేద్దైవకృతాసఇతిపూర్వేణసంబంధః- అనేన రాజ్ఞా పాలితా భూమిఃస్వర్గసదృశీబభూవ- కింతుబ్రహ్మలోకస్యభూమిరతిదూరా స్వర్గస్తుసమీపఇతిఇయానేవభేదఇతి తాత్పర్యం ॥ ... ... ❋

౯ ॥ మూ ॥ ఖలసేనానావేద్యస్స్వాం హైబాద్ధాభువిచయస్యనానా వేద్యాః।
స్నిగ్ధజనానావేద్యప్రయతేస్యసుకావ్యరచనానావేద్యః ॥

వ్యా ॥ ఖలేతి ॥ పద॥ ఖలసేనాః- న- అవేత్- యః- స్వాం హైబాద్ధా- భువి- చ- యస్య- నానా వేద్యాః- స్నిగ్ధజనాన్- ఆవేద్య- ప్రయతే- అస్య- సుకావ్యరచనానావే- అద్య ॥అన్వ॥ యోరాజా ఖలసేనాఃనావేత్- యస్య భువిచనానావేద్యాఃసంతి- అస్యస్నిగ్ధజనానావేద్యస్వాం హైబాద్ధా అద్యసుకావ్యవిరచనానావేప్రయతే ॥అర్థః॥ యోరాజా- ఖలసేనాఃదుర్జనసమూహాన్ కర్మభూతాన్నావేత్ నపాలయేత్- యస్యరాజ్ఞఃభువిరాజ్యేనానావేద్యాఃఉత్తరవేదిప్రభృతీనియజనస్థానానిసంతి-అస్యరాజ్ఞస్స్నిగ్ధజనాన్ సుహృజ్జనాన్-ఆవేద్య జ్ఞాపయిత్వాస్వాం హైబాద్ధా ఆత్మీయపాపసాగరేసత్తరణార్థంఅద్యఇదానీంఅహమితిశేషః- సుకావ్యవిరచనానావే- సుకావ్యస్యవిరచనానిర్మాణమేవనౌఃతస్యైతదర్థమిత్యర్థః ప్రయతే యత్నంకరోమి యోరాజాదుష్టనిగ్రహపూర్వకంప్రజారక్షణమకరోత్- యస్యరాజ్యేద్విజాతయస్సర్వేపియజ్వానః- తస్యరాజ్ఞః సమీపవర్తిపండితేభ్యఉక్త్వాస్వపాపాపనోదనాయసత్కావ్యంకరోమీతికవిః ప్రతిజజ్ఞేఇతితాత్పర్యం,

౧౦ ॥ మూ॥ అథనిజరాజ్యంతేనపాశాసిన శేసశత్రురాజ్యంతేన ।
యేనారాజ్యం తేనశ్రియాదిశోయస్యవిహాతిరాజ్యం తేన ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ- నిజరాజ్యం- తేన- పాశాసి- నశేన- శత్రురాజ్యంతేన- యేన- అరాజ్యంత- ఇనశ్రియా- దిశః- యస్య- విహాతిఃఆజ్యంతేన॥అన్వ॥ అథ ఇనశ్రియాయేనదిశః అరాజ్యంత- ఆజ్యంతేయస్యవిహాతిఃనాస్తి- శత్రురాజ్యంతే: తేనవనశేననిజరాజ్యంపాశాసి ॥అర్థః॥ అథఅనంతరంఇనశ్రియాఇనస్సూర్యఃతస్యశ్రీరివశ్రీర్యస్య తేన ॥ని ॥ ఇనస్సూర్యేప్రభావిత్యమరః- యేనన శేనదిశః కకుభఃఅరాజ్యంత ఉద్దీపితాః- ఆజ్యంతేయుద్ధమ

ధ్యా- యస్యనళస్యవిహతిఃవిచ్ఛేదఃనాస్తి- శత్రురాజ్యంతేన- శత్రూణాంరా జిఃపఙ్క్తిఃతస్యాఅంతేన- రిపుక్షయకరేణేత్యర్థః-తేననళేననిజరాజ్యంస్వకీ యరాజ్యంప్రశాసిరక్షితం ఆదిత్యతేజసాప్రతిహతనిఖిలశత్రుపక్షేణయు ద్ధాప్రతిహతేననళేనరామభూపానంతరం- నిజరాజ్యంప్రశాసితమితితా ॥

౧౦.॥మూ॥మూర్తిమ్మారసమానాంయోదధదాయుస్సహస్రమారస
మానాం ।రుద్రకుమారసమానాజయద్ద్విషతాంచపఙ్క్తిమా
రసమానామ్ ॥ ... ... ❀

వ్యా॥ మూర్తిమితి ॥పద॥ మూర్తిం_ మారసమానాం- యః- దధత్ ఆయుస్సహస్రం- ఆర- సమానాం- రుద్రకుమారసమానాం- అజయత్- ద్విషతాం- చ- పఙ్క్తిం- ఆరసమానాం ॥ అన్వ॥ మారసమానాంమూ ర్తిందధత్ యః సమానాంసహసమాయుఃఆర- రుద్రకుమారసమానాం ద్విషతాంచఆరసమానాంపఙ్క్తిమజయత్॥అర్థః॥మారసమానాంమన్మ థసదృశీంమూర్తిం ఆకృతిం దధత్ దధానః-యఃనళః సమానాంసంవత్స రాణాం సహస్రం సహస్రసంఖ్యాకం❀కాలాధ్వనొరత్యంతసంయోగఇతి ద్వితీయా - ఆయుఃజీవితకాలం-ఆరప్రాప-యశ్చరుద్రకుమారసమానాం స్కందతుల్యానాంమహాశూరాణామిత్యర్థః-ద్విషతాంశత్రూణాం_ అర సమానాంశబ్దాయమానానాంసింహనాదంకుర్వతీమిత్యర్థఃపఙ్క్తింసమూ హం-అజయత్ జిగాయ-తేననిజరాజ్యంప్రాశాసీతిసంబంధః- అక్షీణయా వనధారిజితారిపక్షస్సః-చిరకాలంరాజ్యంపాలయామాసేతితాత్పర్యం॥

౧౧.॥శ్లో॥సాశ్వనియామానయతశ్శ్రేష్ఠావిద్యాస్తదాశ్రయామానతః।
అధికాయామానతశ్శత్రావపియస్యధీర్దయామానయతః॥

వ్యా ॥ సాశ్వేతి ॥ పద॥ సాశ్వనియామాః-న-యతః, శ్రేష్ఠాః- విద్యాః- తదాశ్రయాః-మానయతః-అధికాయామాః-నయతః-శత్రౌ-అపి- యస్య-ధీః దయాం_ఆనయత ॥ అన్వ॥ సాశ్వనియామాఃవిద్యాఃయతః సశ్రేష్ఠాఃతదా శ్రయాఃవిద్యాః మానయతో యస్య- నయతః అధికాయామాధీశత్రావపిద యామానయత- తేనప్రాశాసీతిసంబంధః ॥ అర్థః ॥ సాశ్వనియామాఃఅ శ్వాఃనియమ్యంతేఅనయేత్యశ్వనియామా అశ్వహృదయమితి కాచిద్విద్యా- తయాసహితాఃవిద్యాఃయతఃయస్మాన్నళాదన్యత్రనశ్రేష్ఠాః కేవలమేతదా శ్రయాదేవఅశ్వనియామాదివిద్యాశ్శ్రేష్ఠాబభూవురిత్యర్థః- అథవాసాశ్వ

నియామాః అశ్వనియామావిద్యాసహితాఃపురుషాః యతఃనళాత్ శ్రేష్ఠాః నోత్తమాః తదాశ్రయాః అశ్వనియామాశ్రయాః విద్యాః కర్మభూతాః మానయతః పూజయతః యస్య నళస్య నయతః నీతిశాస్త్రే విద్యా- అవికాయామాఆయామోహైః ఘృణాసోస్యా అస్తీతిఅధికాయామాధీఃబుద్ధిః శత్రావపిరిపావపి- దయాంకృపాం- ఆనయతకృతవతీ- అశ్వవిద్యాసంపన్నేభ్యస్సర్వేభ్యఉత్కృష్టోనళః శత్రుష్వపిదయావానభూదితితాత్పర్యం।

౧౩॥ శ్లో॥ అహితానామాయస్య త్రాతాయశ్శరణగామినామాయస్య ।
గతనానామాయస్యశ్రుతఃపితావీరసేననామాయస్య॥

వ్యా॥ అహితానామితి ॥పద॥ అహితానాం- ఆయస్య- త్రాతా-యః శరణగామినాం- ఆయస్య- గతనానామాయస్య- శ్రుతః పితా- వీరసేననామా- యస్య ॥అన్వ॥ శరణగామినామ హితానామాయస్యయః ఆయస్యైవత్రాతా- గతనానామాయస్యయస్యపితావీరసేననామేతిశ్రుతః- తేననిజరాజ్యంపాలితాసీతిపూర్వేణసంబంధః ॥అర్థః॥ శరణగామినాంశరణాగతానాంఅహితానాంశత్రూణాం- ఆయస్యఅధాగతేః యోరాజాఆయస్యైవఆయాసంకృత్త్రైవత్రాతారక్షకః- ప్రథమంస్వభయైరపహృత్యభుక్తమపిద్రవ్యంపునస్తేభ్యః ప్రదాపయతీత్యర్థః- గతనానామాయస్యవివిధవంచనాహీనస్యయస్యనళస్యపితాజనకః-వీరసేననామావీరసేనాభిధానఇతిశ్రుతఃప్రసిద్ధః. శిః శత్రుధనాగమస్యాపిపోషకోభవత్_యస్యపితామహానుభావోవీరసేనఃప్రసిద్ధోవర్తత_సనళఃనిజరాజ్యంబుగోపేతితాత్పర్యం,

౧౪_సూ, భువ్యతనోదంతేనద్విషతాంసయశాంసిశోభనోదంతేన।
సీతానోదంతేనక్షితిమభజన్నహితదంతినోదం తేన॥

వ్యా॥ భువీతి॥ ప॥ భువి_అతనోత్ _అంతేన-ద్విషతాం_ సః యశాంసి- శోభనోదంతేన-సీతాః-నోదం- తేన- క్షితిం-అభజన్- అహితదంతినః_దంతేన॥అన్వ॥స ద్విషతాంఅంతేనభువియశాంసిఅతనోత్ శోభనోదంసీతాః అహితదంతినఃదంతేనసహక్షితిమభజన్ అర్థః॥ సనళఃద్విషతాంశత్రూణామంతేననాశేనయశాంసి భువిభూమ్యాం అతనోత్ విస్తారయామాస-శోభనోదంతేనశోభనః ఆశ్చర్యభూతః ఉదంతోవృత్తాంతోయస్యతేనస నళేననోదంప్రేరణంసీతాః ప్రాపితాః-అహితదంతినః శత్రుగజాః దంతేనరదేనసహ-క్షితింభూమిం- అభజన్ ప్రాప్తాః-క్షితితలేపతితాఇతియావత్-అఖిలశ

తుశ్చిపక్షమనాయాసేనవిజిత్యలోకేషుయశాంసివిస్తారయామాస యుద్ధమ ధ్యేస్వముఖమాగతానరీణామ్మత్తగజానాం దంతయోగృహీత్వామహీతలే పాతయామాసచేతితాత్పర్యం॥

౧౫॥శ్లో॥సచివగిరాగోపాయన్నళస్సపృథివీన్నిర స్తరాగోపాయమ్।
శత్రోరాగోపాయంనీత్వానేముర్మహత్తరాగోపాయమ్॥

వ్యా ॥ సచివేతి॥ పద॥ సచివగిరా-అగోపాయత్-నళః-సః- పృథివీం-నిర స్తరాగోపాయం-శత్రోః-ఆగః-అపాయం-నీత్వా-నేముః-మహత్తరాః గోపాః-యం॥అన్వ॥మహత్తరాః గోపాఃయంనేముః-సనళః నిర స్తరాగోపాయం శత్రోః ఆగః సచివగిరాఅపాయం నీత్వాపృథివీమగోపాయత్॥ అర్థః॥ మహత్తరాః అత్యంతశ్రేష్ఠాః గాంభూమింపాంతీతిగోపాఃరాజానః- యంనళం నేముః ప్రణామంచక్రుః- సనళః నిర స్తరాగోపాయం రాగస్య స్నేహస్యఉపాయోనిరస్తోయేనతథోక్తః-శత్రోఃశత్రురాజస్యఆగః అపరాధః ॥ ని ॥ ఆగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః- సచివగిరాసంమానార్థమాగతస్యశత్రుమంత్రిణోవాచా హేతుభూతయాఅపాయంనాశంనీత్వాగమయిత్వాపృథివీంభూమిమగోపాయత్ అరక్షత్- అథవా శత్రోః పూర్వం శత్రుభూతస్యనళస్య ఆత్మభిః కృతంనిర స్తరాగోపాయం ఆగః- సచివగిరా- అపాతుంనీత్వా-|మహత్తరగోపాయం- నేముః- సనళఃపృథివీమగోపాయత్-అతిశూరా రాజానోయస్య వంశంవదా ఆసన్- తాదృశోనళఃపృథివీమపాలయదితితాత్పర్యం.

౧౬॥శ్లో॥యోదంభీమాన్యాయాదధికోథరిపుర్యమేత్యభీమాన్యాయాత్।
వైదర్భీమాన్యాయాత్త్రిగతికన్యాబభూవభీమాన్న్యాయాత్॥

వ్యా ॥ య ఇతి ॥ ప॥ యః-అదంభీ- మానీ-ఆయాత్-అధికః-అథ-రిపుః యం-ఏత్య-భీమాన్- యయాత్-వైదర్భీ-మాన్యా-యా-త్రిజగతి-కన్యా-బభూవ- భీమాత్-న్యాయాత్ ॥ అన్వయః ॥ అదంభీమానీయఃఆయాత్ అధికఃఅవర్తత-రిపుఃయంఏత్యభీమాన్ యాయాత్-త్రిజగతియామాన్యాకన్యా సావైదర్భీతస్మాద్భీమాత్ న్యాయాత్- బభూవ ॥ అథశబ్దః కథాంతరంసూచయతి- అదంభీదంభరహితః-అదాంభికఇత్యర్థః-మానోగర్వః సోస్యాస్తీతిమానీ-మానవత్వాహి రాజ్ఞాంగుణః-యఃభీమాభిధానోరాజా-ఆయాద్ధాయోర్థసంపత్తిః తస్మాద్ధేతోః అధికః సమృద్ధః అవర్తత- రిపుశ్శత్రుః

యంభీమభూపతిం-ప్రత్యర్థి)స్య-భీమాభిః భయంత ద్వాప్ఛీతఇతియావత్
యాయాత్ యాతుమధ్యవసితః- సంభావనాయాంలిజ్ - త్రిజగతి త్రైలోక్యే
యాయాన్యాప్రాజ్యా- సావైదర్భీ విదర్భరాజతనయాకన్యాకుమారికాత
స్యాప్తీమాత్ న్యాయాత్ ధర్మతఃస్వభార్యాయాంవిధ్యుక్తఋతుసంగనే నే
తియావత్ - బభూవఆసీత్-సకలశత్రుభీకరో భీమాఖ్యకశ్చిద్రాజా ఆసీత్-
తత్పుత్రీసర్వాంగసుందరీ కాచనదమయంతీనామ్నాకన్యాఅభూత్॥

౧౭॥శ్లో॥మహితత్రమారంభాభిర్దమయంతీసదృగుమారమారంభాభిః।
దదతీమారంభాభిర్వవృధేసోరుద్వయేసమారంభాభిః॥

వ్యా॥మహితత్రణ సేతి ॥ పద॥ మహితతమారంభాభిః-దమయంతీ-సదృక్-
ఉమారమారంభాభిః-దదతీ-మారం-భాభిః-వవృధే-సా,ఊరుద్వయే-సమా
రంభాభిః॥అన్వ॥మహితతమారంభాభిః ఉమారంభాభిఃసదృక్- భాభిఃమా
రందదతీ ఊరుద్వయేరంభాభిఃసమానాదమయంతీవవృధే॥అర్థః॥మహిత
తమాః అత్యుత్కృష్టాః ఆరంభాః కర్మణామారంభాః యాసాంతాభిః ఉ
త్కృష్టకర్మకారిణీభిరితియావత్ -ఉమారమారంభాభిః ఉమాపార్వతీ-ర
మాలక్ష్మీః- రంభాదేవగణికా-తాభిఃసదృక్తుల్యామారంమన్మథంభాభిః శరీ
రశోభాభిః దదతీప్రయచ్ఛంతీ- పశ్యతాంకామినామితి శేషః పశ్యతాం కా
మినాంకామంజనయంతీతియావత్ -ఊరుద్వయేసక్థియుగళే-రంభాభిఃకదళీ
భిః సమాసదృశీ సాదమయంతీవవృధే అవర్ధత- యౌవనం ప్రాప్తవతీతి
యావత్- పార్వతీలక్ష్మీరంభాసదృశసౌందర్యాతిశయేనపశ్యతాం కామి
జనానాం కామంజనయంతీకదళీప్రకాండపరిణతోరుద్వయాదమయంతీయౌ
వనంప్రాపేతి తాత్పర్యమ్॥ ... ... *

౧౮॥శ్లో॥సారత్నన్నారీణాంనళశ్రీయాంవఃజనినిలయనన్నారీణామ్।
యస్యావనన్నారీణాం మరుభువనమాపద్ఘటావనన్నారీణాం॥

వ్యా॥ సేతి ॥ పదవిభాగః॥ సా- రత్నం- నారీణాం-నళః- శ్రియాం- అ
జని- నిలయనం- నారీణాం- యస్య- ఆనన్నా-రీణాం- మరుభువం-ఆపత్-
ఘటా- వనం- అవనంనా-స-అరీణాం॥ అన్వయః॥ సా నారీణాం రత్నమజ
ని- నళశ్చ నారీణాం శ్రియాం నిలయనమజనియస్య అరీణాం అనన్నాఘటా
వనం అవనంవా కేవలంనాపత్ - కింతుఃరీణాంమరుభువమప్యాపత్॥అర్థః॥
సాదమయంతీనారీణాం స్త్రీణాం రత్నం ఉత్కృష్టా ॥ ని ॥ రత్నంశ్రేష్ఠం

మణీవపీత్యమరః- రత్నశబ్దస్యానియతనపుంసకత్వాద్దమయంతీ సామానాధికరణ్యం అజనిజాతా_ ననళః- నారీణాం నరసంబంధినీనాం-నరశబ్దాత్ తస్యేదమిత్యణికృతేటిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్- శ్రియాం కాంతీనాం నిలయనం స్థానమజని అభూత్_ యస్యనళస్య అనన్నా అన్న మోదనం యస్యాన్నాస్తి సాఅనన్నా ఓదనరహితా- అరీణాం శత్రూణాం ఘటాసంహతిఃవనం కాంతారం అవనం రక్షణంవా- కేవలం నాపత్ -కింతు- రీణాంరిక్తాం మరుభువం మరుభూమిమపి- ఫలమూలవర్జితత్వాత్ తత్రప్రాణినోనవసంతీతిక్షీణత్వ విశేషం- ఆపత్ ప్రాప్తవతీ- సాదమయంతీనారీణా ముత్తమా బభూవ- సనళశ్చ పురుషాణాముత్తమోబభూవేతి తాత్పర్య ॥

౧౯॥శ్లో॥చకమేసారాజన్యశ్రేష్ఠంతం తాంసతేజసా రాజన్యః।
ఆత్తవిసారాజన్యశ్రియోథితయయాజితాస్సపా రాజన్యః॥

వ్యా ॥ చకమఇతి ॥ పదవిభాగః ॥ చకమే- సా- రాజన్య శ్రేష్ఠం. తం- తాం- సః- తేజసా- రాజన్- యః- ఆత్తవిసారాః- జన్యశ్రియః-అథిత-యయా- జితాః- ససారాః- జన్యాః ॥ అన్వయం ॥ తేజసా రాజన్ యః ఆత్తవిసారాః జన్యశ్రియః అథితతం రాజన్యః శ్రేష్ఠం, సా, చకమే, యయా, ససారాః, జన్యాః- జితాః తాంసోపిచకమే॥ అ॥ తేజసా శరీరతేజసా- రాజన్ భ్రాజమానః- యః నళః_ ఆత్త విసారాః-ప్రాప్తవిస్తారాః - జన్యశ్రియఃయుద్ధసంపదః అధిక ప్రాప్తవాన్_ తం రాజన్యశ్రేష్ఠం రాజన్యాః మూర్ధాభిషిక్తాః-తేషాంమధ్యశ్రేష్ఠంనళం సాదమయంతీచకమేఐచ్ఛత్ యయా దమయంత్యాససారాః సౌందర్యసహితాః॥ని॥సారః స్థిరాంశే సౌందర్య ఇతిధరణిః-సుందర్య ఇతియావత్-జన్యాఃకుమారికాః- జితాః పరాజితాః తాం దమయంతీం సోపి నళోపిచకమే॥ని॥సమాః స్నుషాజనీవధ్వఇత్యమరః_ లోకోత్తరరూపశాలినీదమయన్తీనళంచకమే- శూరాగ్రణీ స్సోపితాంచకమ ఇతితా॥

౨౦॥శ్లో॥నాతిరోన్నేద్యానేనప్రభావిహీనేనశోభనోద్యానేన।
స్మరజానోద్యానేనస్ఫుటమితిగతిమిహనళోతనోద్యానేన॥

వ్యా ॥ నేతి ॥ పదవిభాగః ॥ న- ఆతిరః- నోద్యా- న- ఇన ప్రభావిహీనేన - శోభనోద్యానేన- స్మరజా- నః- అద్యా- అనేన - స్ఫుటం- ఇతి- గతిం- ఇహ- నళః- అతనోత్- యానేన ॥ అ ॥ అద్య ఇన ప్రభా విహీనేన అనేన శోభనోద్యానేననః స్మరజా ఆతిరః ననోద్యేతిన - ఇతినళః యానేన

గతిం ఇహస్ఫుటం అతనోత్॥అర్థః ॥ అద్య ఇదానీం ఇన ప్రభా విహీనే నసూర్యకిరణవర్జితేనఅనేన అమునాశోభనోద్యానేన రమణీ యోపవనే న- నః అస్మాకం స్మరజామన్మథజనితా- ఆర్తిఃస్మరవ్యథేతి యావత్- న నాశ్యేతిన- నాశనీయైవేత్యర్థః- ద్వౌనఞౌ ప్రకృత్యర్థం సాతిశయం గమయత ఇతి వచనాత్ - ఇతిఉక్తప్రకారంమత్వానళః యానేన వాహనేన గతింగమనం- ఇహఉద్యానేస్ఫుటంయథాతథా_అతనోత్ చకార_తనోతిః కరోత్యర్థేపిప్రయుజ్యతే - దమయంతీనిమిత్తయామన్మథపీడయాబాధ్యమానోనళఃతత్పరిహారాయస్వోపవనంజగామేతి తాత్పర్యం॥

౨౧॥శ్లో॥సోహితహంతాపతతః కాంశ్చిదపశ్యద్ధితాయహంతాపతః।
సస్నేహంతాపతతస్తాన్యదమీతోషమావహంతాపతతః॥

వ్యా॥ సఇతి ॥ పద॥ సః-అహితహంతా- పతతః-కాంశ్చిత్_అపశ్యత్ హితాయ- హంత-ఆపతతః_సస్నేహం- తాపతతః_ తాన్ యత్- అమీ- తోషం- ఆవహంత- ఆప- తతః ॥అన్వ ॥ అహితహంతా తాపతతఃసనళః హితాయ ఆపతతః కాంశ్చిత్పతతః- అపశ్యత్ హంత యత్ అమీ తోషమావహంత_ తతః తాన్ సస్నేహం యథాతథాఆప ॥ అర్థః॥ అహితహంతాశత్రునాశకః తాపతతః కామతాపేనవ్యాప్తః కామపీడిత ఇత్యర్థః- సనళఃహితాయహితంకర్తుం-క్రియార్థేత్యాదినాచతుర్థీ-ఆపతతః అగచ్ఛతఃకాంశ్చిత్పతతఃకతిచిత్పక్షిణఃఅపశ్యత్ దదర్శ-హంతేతిహర్షే- యద్యస్మాత్ కారణాత్ -అమీపక్షిణః- తోషంఆనన్దం-ఆవహన్తఉదపాదయన్-తతః కారణాత్ -తాన్పక్షిణఃసస్నేహంస్నేహయుక్తంఆపప్రాపత్ -కామతాపాపనోదనాయ ఉద్యానగతోనళఃతత్రస్వాత్మనోభ్యుదయ యదైవ యోగాత్సమాగతాన్ కాంశ్చనరాజహంసాన్దదర్శ-దర్శన మాత్రేణ ప్రీతిం కుర్వతస్తాన్ క్రీడార్థంజగ్రాహేతితాత్పర్యం॥

౨౨॥శ్లో॥తంతరసారసమానస్సవిహంగగణోబ్రవీత్ససారసమానః।
గతహింసారసమాస్తుదలభ్యోనిషిధ్రియస్స్వసారసమానః॥

వ్యా॥తమితి॥ప॥త్రం-తరసా_రసమానః-సః-విహఙ్గగణః-అబ్రవీత్-ససారసమానః-గతహింసారసమానః- తుద-లభ్యః-నిషిధ్రియః- స్వసారసమానః॥ అ॥రసమానఃససారసమానఃసవిహఙ్గగణఃతన్తరసాఅబ్రవీత్ హేగతహింసారసనసమాతుదయతఃస్వసారసమానఃనిషిధ్రియ లభ్యః అర్థః॥రసమానఃశ

చ్ఛాదయమానఃశబ్దంకుర్వన్నిత్యర్థః- సారసమానఃసరఃకాసారవిశేషఃతస్యాయంసారసః మాన అసారసశ్చాభిమానఃసామానశ్చతేనసహావర్తతఇతిస సారసమానఃఅత్యచ్ఛజలచరత్వాత్ మానససరస్యభిమానవానిత్యర్థః- యద్వాసారసాఃపక్షివిశేషాః తేషాంమానోగర్వంతత్సహితః సవిహంగగణః విహంససమూహః తం నళం తరసా వేగేన ఏవమబ్రవీత్కథమితిచేత్- హే గతహింసారసగతః హింసాయాంరసః- స్నేహః యస్యతస్యసంబుద్ధిః హే గతహింసారస- త్యక్తహింసారుచఇత్యర్థః- నఃఅస్మాన్ మాతుదమావ్యథయ- అస్మాన్మాహింసీరిత్యర్థః-యతఃస్వసారసమానఃస్వస్యసారఃసామర్థ్యాదిఃరూపాదిర్వాతత్సమానః తత్తుల్యఃనిషిధ్యయఃప్రత్యుపకారఃలభ్యఃపాప్యఃఆస్మత్తఇతిశేషః- నళేనగృహీతోహంసగణోనళమువాచ- త్యక్తహింసారుచేఅస్మాన్మాహింసీః- అస్మాన్ముక్త్వాత్వద్బలానుగుణంమోచనప్రత్యుపకారంలభస్వేతితాత్పర్యం ॥ ... . ❋

౧౩॥ మూ॥ త్వంఝుషకేత్వంగత్వాదధికోభైమ్యాస్తనమోంతికేత్వంగత్వా
సాతేంకేత్వంగత్వాసక్తాలలతత్సకాశకేత్వంగత్వా ॥

వ్యా॥ త్వమితి॥ పద॥ త్వం- ఝుషకేత్వంగత్వాత్- అధికః- భైమ్యాః- స్తనః- అంతికే- తు- అంగ- త్వా- సా- తే- అంకే- త్వంగతు- ఆసక్తా లల-తత్సకాశకే త్వం- గత్వా- ॥అన్వ॥ హేఅంగత్వంఝుషకేత్వంగత్వాదధికః భైమ్యాఃఅంతికేత్వాస్తనః- సాతుఆసక్తాతేఅంకేత్వంగతు- తత్సకాశకేత్వంగత్వాలల ॥అర్థః॥ హేఅంగఇదంసోపచారామంత్రణే- త్వంభవాన్- ఝుషకేత్వంగత్వాత్ఝుషకేతుఃకామఃతదంగవదంగం యస్యసఃఝుషకేత్వంగఃతస్యభావస్తత్త్వం- తస్మాత్కారణాత్- అధికఃసర్వేభ్యఉత్కృష్టః-తతఃభైమ్యాఃదమయంత్యాఃఅంతికేసమీపేత్వాభవంతంస్తనః స్తుతింకుర్మః- సాదమయన్తీఆసక్తాకుతూహలినీభూత్వాతేతవ- అంకేఉత్సంగే- త్వంగతులలతు- పరిలుఠత్విత్యర్థః- త్వంభవాన్ తత్సకాశకేతస్యాఃసకాశఏవసకాశకఃస్వార్థేకఃతస్మిన్- తత్సన్నిధౌత్వాంభవాన్గత్వా- లలక్రీడాంకురు హేనళమన్మథవదూపవత్తయాసర్వేభ్యస్సుందరస్త్వం- తతఃతథావిధం భవంతం స్త్రీరత్నభూతాయాదమయంత్యాఅంతికేస్తుమః- త్వయిస్తుతేసంజాతకుతూహలారతింకరోతు- భవానపితయాసహసుఖంరమస్వేతితాత్పర్యం ॥ ... ... ❋

౨౪॥ మూ॥ ఇతిహంసా రామాయా నికటం మామయకృతేవ సా రామాయా
జగ్ముస్సా రామాయా జగదుశ్చాళీభిరభిససార మాయా ॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- హంసాః_ రామాయాః- నికటం-స్త్రియా- మయకృతా_ ఇవ-సా-రా- మాయా- జగ్ముః-సా రామాయాః- జగదుః_ చ ఆళీభిః_ అభిససార- అమాయా॥అన్వ॥ మయకృతామామేవ సా రాయా ఆళీభిరమా అభిససార సా రామాయాః తస్యా రామాయాః నికట ప్రతి హంసాః జగ్ముః ఇతి జగదుః ॥ అర్థః॥ మయకృతా మయోనామ మాయా నిర్మాణచతురః దానవస్తష్టా తేన కృతా చిత్రా మయగ్రహాణైనని ర్మాణకౌశలం వివక్షితం మామేవ సా రా ఉత్కృష్టా ॥ని ॥ సారోబలేస్థిరాం శేచ న్యాయేవ్యక్త్లీబంవ కేత్రిష్వి త్యమరః- సర్వపురుష మోహనకారిణీత్యర్థః- యాదమమయస్తి ఆళీభిరమాస ఖీభిస్సహ ॥ని॥ ఆళిస్సఖీవ యస్యాచ- అమా సహా సమీపే చేత్యమరః- అభిససార ఆగచ్ఛత్ ఉద్యానమితి శేషః- సా రామాయాః ఉద్యానసహితాయాః తస్యా రామాయాః భైమ్యాః నికటం ప్రతి సమీపం ప్రతిహంసా జగ్ముః ఇతి పూర్వోక్త ప్రకారేణ జగదుః ఉచుశ్చ॥ సఖీభిస్సహా ఆరామప్రదేశస్థాయాదమయంత్యాస్సమీపమేత్య ఏవం జగదురితి ॥ ... ... *

౨౫॥ మూ॥ శ్రీసంకాశాసస్యత్వం భైమినళస్యశశినికాశాస్య ।
అఖిలోకాశాస్యస్యస్యాయదిభార్యకుమారికాశాస్యస్య ॥

వ్యా॥ శ్రీతి॥ పద ॥ శ్రీసంకాశా- అసి- అస్య- త్వం- భై_ మి- నళస్య శశినికాశాస్యస్య- అఖిలోకాశాస్యస్య- స్యాః- యది- భార్యాకుమారికాశాస్యస్య ॥అన్వ॥ హే భైమిత్వం శశినికాశాస్యస్య అఖిలోకాశాస్యస్య కుమారికాశాస్యస్య అస్య నళస్య భార్యా యది స్యాః తదా శ్రీసంకాశా అసి ॥అర్థః॥ హే భైమి వైదర్భి త్వం భవతి శశినికాశాస్యస్య శశినా నికాశం సమం ఆస్యం యస్య తస్య- అఖిలోకాశాస్యస్య శాస్యః భవతీత్య శాస్యః అప్రధృష్యః అజేయావత్ అఖిలోకైః శత్రుజనైరప్రధృష్యస్య కుమారికాశాస్యస్య కుమారికాభిః తరుణీభిః ఆశాస్యస్య ప్రార్థనీయస్య సౌందర్యాతిశయేన కన్యకాభిరయమ్మప్రధర్తా భూయాదితి ప్రార్థనీయస్యేతియావత్- అస్యనళస్యభార్యా యది స్యాః పత్నీ భవసి చేత్ తదా శ్రీసంకాశా లక్ష్మీసదృశీ అసి భవసి ॥ పూర్ణేందువక్త్రస్య శత్రుభిరజేయస్య తరుణీభిరభిలషితస్య నళస్య భార్యా భవసి చేత్ తదా త్వత్సౌందర్యం సఫలం స్యాదితి హంసా ఊచురితి తాత్పర్యం ॥

౨౬॥ మూ॥ ఇతిహంసేనోదితయాగణేనభైమ్యాముదారసేనోదితయా ।
నబభాసేనోదితయాస్మరేణసపునర్నళౌకసేనోదితయా
వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- హంసేన- ఉదితయా-గణేన-భైమ్యా- ముదా
రసేన- ఊచిత్రయా-న- బభాసే- నో- దితయా- స్మరేణసః- పునః- నళౌ
కసే- అనోది- తయా ॥అన్వయః॥ హంసేనగణేన ఇతి ఉచితయా భైమ్యా
ముదానబభాసఇతిన రసేనఉదితయాస్మరేణదితయాతయాసఃపునః నళౌ
కసేఅనోది ॥అర్థః॥ హంసేనహంసానామయంహంసః తేనగణేనసమూ
హేన ఉదిత యాఉక్తయాభైమ్యాదమయంత్యా ముదాహర్షేణనబభా
ఇతినజభాసనఏవేత్యర్థఃరసేనప్రీత్యాఉద్గితయాఉదితయాఉత్పన్నేత్యర్థః
అతఏవస్మరేణకామేనదితయాఖండితయాతయాభైమ్యాసఃహంసగణఃపునః
పశ్చాత్ నళౌకసేనళస్యగృహంప్రతిఅనోదిఅభిప్రేరితః॥హంసగణేనైవము
క్తాభైమీహర్షేణవిరరాజా- పశ్చాత్ స్మరపీడితయాతయాసహంసగణో
నళంప్రతిప్రేషితఇతితాత్పర్యం ॥ ... ... ❋
౨౭॥ శ్లో॥ తాబహుధావాయస్యశ్శ్రేణ్యఃపునరస్యసన్నిధావాయస్య ।
తాంచనిధావాయస్యస్యనువంస్తులనాయనవిబుధావాయస్య ॥
వ్యా॥ తాఇతి॥ పద॥ తాః- బహుధా- వాయస్యః- శ్రేణ్యః- పునః- అ
స్య- సన్నిధౌ- అయస్య- తాం- చ- నిధౌ- అయస్య- స్యనువన్- తులనా
య- న- విబుధాః- వా- యస్య ॥అన్వ॥ తాఃవాయస్యఃశ్రేణ్యఃఆయస్యస
న్నిధౌ ఆయస్యబహుధాపునశ్చతాంవ్యనువన్విబుధావాయస్యతులనాయ
న ॥అర్థః॥ తాఃపూర్వోక్తాః వాయస్యః వయాంసిపక్షిణఃతేషాం సంబంధి
న్యః వాయస్యఇతిప్రథమాబహువచనం శ్రేణ్యఃపఙ్క్తయః హంసపఙ్క్త
యఇత్యర్థః ఆయస్యసమృద్ధేః నిధౌస్థానభూతేఅస్యనళస్య సన్నిధౌసకాశే
ఆయస్యఆయాసంకృత్వా బహుధానానాప్రకారేణపునశ్చపశ్చాత్తాందా
మయన్తీంవ్యనువన్వ్యస్తువన్ విబుధావాదేవాఅపియస్యనళస్య తులనాయ
సామ్యాయనబభూవుః ॥ దమయన్తీప్రేరితాహంసపఙ్క్తయః పునశ్చసర్వ
సంపత్సమృద్ధేనళసన్నిధౌస్థిత్వాదమయన్తీంప్రశశంసురితితాత్పర్యం ॥
౨౮॥ శ్లో॥ ఇతిసవినామానితయాజహౌభైమ్యానళోపినామానితయా ।
స్వాస్థ్యంనామానితయాశ్శ్యేచవిచింత్యతస్యనామానితయా॥
వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- సః- వినా- మానితయా- జహౌ- భైమ్యా-

ళః అపి- నా- అమానితయా- స్వాస్థ్యం- నామ- అనితయా- శిశ్యేచ- విచింత్య- తస్య- నామాని- తయా ॥అన్వ॥ ఇతివినామానితయా భైమ్యాసనళో నాపిఅమానితయాజహే స్వాస్థ్యంఅనితయాతయాతస్యనామానివిచింత్యశిశ్యే నామ ॥అర్థః॥ ఇతిఉక్తప్రకారంవినాహం సేనమానితయాశ్లాఘితయా భైమ్యాదమయంత్యాసనళః నాపిధీరోపి అమానితయామానోగర్వః సోస్యాస్తీతిమానీతస్యభావస్తత్తాసానభవతీత్యమానితాతయా ఉపలక్షితస్సన్ జహే హృతః- సౌదర్యాతిశయేన అహమేవసర్వాభిరంగనాభిః ప్రార్థ్య ఇత్యేవమభిమానవాన్నళః దమయన్తీగుణశ్రవణానంతరమేవ తాదృశ్యానవత్తాంవిహాయభైమ్యాహృతోబభూవేత్యర్థః- స్వాస్థ్యంసుఖంఅనితయాఅప్రాప్తయాతయాభైమ్యాచ తస్యనళస్యనామానినామధేయానినళనైషధాదీ నివిచింత్యచింతయిత్వాశిశ్యేశయితం నామశబ్దఃప్రసిద్ధౌ ॥నళః దమయంత్యాలావణ్యాతిశయంశ్రుత్వాఆత్మనిసౌందర్యవత్తాభిమానంవిహాయతస్యామాసక్తహృదయోభూత్ దమయంత్యపినళస్యలావణ్యాతిశయంశ్రుత్వాతన్మనుచింతయన్తీసుఖంనలేభ ఇతి తాత్పర్యం ॥

౨౯॥ శ్లో॥ అథసనముద్రాగస్యక్ష్మాంతస్యాలంకృతేస్సముద్రాగస్య।
యౌవనముద్రాగస్యస్వసుతారత్నస్యసాదముద్రాగస్య॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ ససముద్రాగస్య- క్ష్మాన్తస్య- అలంకృతేః-సముత్- ద్రాక్- అస్య- యౌవనముద్రాగస్య- స్వసుతారత్నస్య- సాదం ఉద్రాగస్య ॥అన్వ॥ అథససముద్రాగస్య క్ష్మాంతస్యాలంకృతేః యౌవనముద్రాగస్యఉద్రాగస్యఅస్యస్వసుతారత్నస్యసాదందృష్ట్వాసముత్ ద్రాక్ రాజాద్రాక్స్వయంవరమతనుతేతివక్ష్యమాణేనసంబంధః॥అర్థః॥అథఅనంతరంససముద్రాగస్యసముద్రైర్జలధిభిః అగైః పర్వతైఃసహితస్యసప్తసముద్రసప్తకులాచలసహితస్యేత్యర్థః- క్ష్మాంతస్యపృథివీమధ్యస్యఅలంకృతేః అలంకారభూతస్యయౌవనముద్రాగస్యయౌవనస్యముద్రాలక్షణంతాంగచ్ఛతీతియౌవనముద్రాగః తస్యయౌవనప్రయోజ్యశృంగారంప్రవిష్టస్యేయావత్-ఉద్రాగస్య ఉద్భూతః రాగః అనంగరాగః పీడావాయస్యతస్య అస్యస్వసుతారత్నస్య- స్వశబ్దేనభీమరాజోభిధీయతేస్వస్యసుతాసైవరత్నంతస్య రత్నశబ్దఃశ్రేష్ఠవాచీదమయంత్యాఇత్యర్థః సాదంఅవసాదంమన్మథపీడామిత్యర్థః దృష్ట్వేతిశేషః ద్రాగ్ ఝడితిసముత్ హర్షసహితోభూత్వాప్రాప్తయౌవనాయాః

స్వసుతాయా దమయంత్యాః కామపారవశ్యం దృష్ట్వా విదర్భరాజస్తస్యా అభిమతవరసిద్ధ్యర్థం స్వయంవరం సహసా అతనోదితి తాత్పర్యమ్॥

౩౦॥శ్లో॥ దృష్ట్వా రాజాతనుత స్వయంవరం విధివదిందిరాజాతనుతః।
యస్య జరాజా తనుతః పృథగ్వ్యథాసౌ జనాద్రరాజాతనుతః॥

వ్యా॥ దృష్ట్వేతి ॥ పద॥ దృష్ట్వా- రాజా- అతనుత. స్వయంవరం- విధివత్- ఇందిరాజాతనుతః- యస్య- జరాజా- తనుతః- పృథక్- వ్యథా- అసౌ- జనాత్- రగాజ - తనుతః- పృథక్- వ్యథా- అసౌ- జనాత్- రరాజ- అతనుతః॥ అ॥ యస్య జరాజా వ్యథా తనుతః పృథగ్భవతి యః అతనుతః జనాత్ రరాజ ఇందిరాజాతనుతః అసౌ రాజా స్వసుతారత్నస్య సాదం దృష్ట్వా స్వయంవరం విధివదనుత ॥ అర్థః॥ యస్య రాజ్ఞః జరాజా జరాస్థవిరతా తయా జాతా వార్ధకే సంభూతేత్యర్థః- వ్యథా పీడా॥ పీడా బాధా వ్యథేత్యమరః- తనుతః శరీరాత్ పృథగ్భిన్నా భవతి- నిత్యయౌవన ఇత్యర్థః- యః రాజా అతనుతః అతనురనంగః తస్మాత్ యశ్చా అతనుతో మహతః జనాత్ రరాజ ఇందిరాజాతనుతః ఇందిరా లక్ష్మీః తయా జాతా నుతిర్యస్య సః తథోక్తః॥ స్తవస్తోత్రం స్తుతిర్నుతిరిత్యమరః అసౌ రాజా విదర్భరాజః స్వసుతారత్నస్య సాదం దృష్ట్వా స్వయంవరం నామ రాజకన్యకానామభిమతభర్తృస్వీకరణార్థం రాజ్ఞాం సమానయనం విధివత్ యథాశాస్త్రం అతనుత అకరోత్ తనోతిః కరోత్యర్థే ॥ సమృద్ధలక్ష్మీకో మన్మథాధికో విదర్భరాజః దమయంత్యాః స్వయంవరమకరోదితి తాత్పర్యం॥

౩౧॥శ్లో॥ తం హంసేనాపాళిస్స్వయంవరం క్షితిభుజాం స సేనాపాళిః।
ప్రబభాసే నాపాళిస్స్రగేషు తైశ్శిరసి యా రసేనాపాళిః॥

వ్యా॥ తమితి ॥ తం- హంసేన- ఆప ఆళిః- స్వయంవరం - క్షితిభుజాం- స సేనాపాళిః- ప్రబభాసే- న- అపాళిః- స్రక్- ఏషు- తైః- శిరసి- యా, రసేన- అపాళి॥ అన్వ॥ స సేనాపాళిః క్షితిభుజాం ఆళిః తం స్వయంవరం హంసేనాప- యా తైః శిరసి రసేన అపాలి సా స్రక్ ఏషు నాపాళిః బభాసే ॥ అర్థః॥ స సేనాపాళిః- సేనాపంక్తిసహితా క్షితిభుజాం రాజ్ఞాం ఆళిః పంక్తిః- హంసేనస్మితేన ఉపలక్షితా సతీ తం పూర్వోక్తం స్వయంవరం ఆప ప్రాపత్- యా స్రక్ తైః రాజభిః శిరసి మూర్ధ్ని- రసేన దమయంతీవిషయప్రీత్యా అపాలి రక్షితా- ధారితేత్యర్థః- సా స్రక్ ఏషు రాజసు నాపాళిః ఉపగత

భ్రమరాసతీబభాసే ॥ దమయంత్యాః స్వయంవరం శ్రుత్వా సర్వే రాజానః స్వసైన్యేన సహ సమాగతాః- త్రైశ్శిరోభిధార్యమాణాభ్రమరపంక్తి సహితా మాల్యాబభాసఇతి తాత్పర్యం॥

౩౨॥శ్లో॥ తాంగాం సేనారాజిస్స్వర్గసదాం మైస్సదారసేనారాజీ।
ఆయా సేనారాజీక్షుపితరిపౌచలతి విబుధసేనారాజీ॥

తామితి॥ తాం-గాం-సేనారాజిః-స్వర్గసదాం-మైః-సదా-రసేన-అరాజి-ఆయా సేన-ఆర-ఆజిక్షుపితరిపౌ చలతి విబుధసేనారాజీ॥అ॥ మైః సదారసేన అరాజి తేషాం స్వర్గసదాం సేనారాజిః ఆజిక్షుపితరిపౌ విబుధసేనారాజి చలతిసతి ఆయా సేన తాం గాం ఆర॥ అర్థః॥ మైః దేవైః సదా సర్వదా రసేన దమయన్తీవిషయస్నేహేన హేతుభూతేన అరాజి అదీప్యత- తేషాం స్వర్గసదాం స్వర్గే సీదంతీతి స్వర్గసదః తేషాం సేనా ఇనః స్వామీ సుబ్రహ్మణ్య ఇత్యర్థః తత్సహితా-యద్వా ఇనైః ద్వాదశాదిత్యైః సహితా రాజిః పఙ్క్తిః ఆజిక్షుపితరిపౌ ఆజిషు యుద్ధేషు క్షుపితాః పరాజితాః రిపవః శత్రవో యేన తస్మిన్ విబుధసేనారాజి విబుధసేనాః దేవసేనాః తాసాం రాట్ తస్మిన్ ఇన్ద్రే ఇత్యర్థః చలతి నిర్గచ్ఛతి సతి ఆయా సేన స్వర్గం విముచ్య భూప్రాప్తిరాయాసః తేన- తాం గాం స్వయంవరస్థలీమిత్యర్థః-ఆర ప్రాప ॥సర్వైర్దేవైస్సహ ఇంద్రోఽపి స్వయంవరస్థలం ప్రవివేశేతి తా॥

౩౩॥శ్లో॥సోఽథ పరమహస్తేనః ప్రాపి నశైలేనోత్సవః పరమహస్తేన।
స్ఫురితపరమహస్తేన ప్రబభౌ రవిణేవ తత్పురమహస్తేన॥

వ్యా॥ స ఇతి॥ పద॥సః-అథ-పరమహస్తేనః ప్రాపి-న శైలేన-ఉత్సవః-పరమహస్తేన-స్ఫురితపరమహస్తేన-ప్రబభౌ-రవిణా-ఇవ తత్-పురం-అహః-తేన అన్వ॥ పరమహస్తేనః స ఉత్సవః పరమహస్తేన నశైలేన ప్రాపి అథ స్ఫురితపరమహస్తేన రవిణా అహరివ తేన తత్పురం ప్రబభౌ॥అర్థః॥ పరమహస్తే మహాః కల్యాణం పరే అన్యే యే మహాః తేషాం స్తేనః చోరః అయమేవ మహః నాన్య ఇతి యథా సర్వేషాం మతిర్భవేత్ తథా ఉత్కృష్ట ఇత్యర్థః॥ని॥ పరోదూరాన్యముఖ్యేషు మహ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమరః- స ఉత్సవః స్వయంవరాభిధానః పరమహస్తేన పరమో హస్తో యస్య తేన నశైలేన ప్రాపి ప్రాప్తః-అథ అనంతరం-స్ఫురితపరమహస్తేన-మహస్తేజః పరమ్మహః పరమహః తస్య భావస్తత్త్వా స్ఫురితా ఉజ్జ్వలా పరమహస్తా యస్య తేన అంతే తేజస్వినేత్యర్థః రవిణా సూ

స్యేణ అహరివ నిసమివ తేన నళేన తత్పురం తిస్య భీమస్యాపత్తనం ప్రబభౌ
ప్రదీప్తం॥ అతిశయ తేజస్వి వారవిణాదివసమివ మనస నళేనతత్పురం ప్రబభౌ
తేన నళేనస్వయం వరః ప్రాప్త ఇతి తాత్ప॥

౩౪॥శ్లో॥ క్షిప్తలసన్నాళీకానహితేషు ముఖేందుతులితసన్నాళీకాన్।
రాజ్ఞస్సన్నాళీకాన్ కాన్నిర్విబుధాంశ్చ నాహసన్నాళీకాన్॥

వ్యా॥క్షిప్తలసన్నాళీకాన్-అహితేషు-ముఖేందుతులితసన్నాళీకాన్ రాజ్ఞః-సన్నాళీకాన్-కాంతిః-విబుధాన్-చ-న-అహసత్-నాళీ-కాన్॥ అన్వ॥ అహితేషుక్షిప్తలసన్నాళీకాన్ ముఖేందుతులితసన్నాళీకాన్ సన్నాళీకాన్ కాన్రాజ్ఞః కాన్ విబుధాంశ్చ నాళీ కాంతిః నాహసత్॥అర్థః॥అహితేషుశత్రుషు క్షిప్తలసన్నాళీకాన్ నాళీకా శ్శర విశేషాః క్షిప్తాః ప్రేరితాః లసంతో నాళీకాయైః తాన్ క్షిప్త లసన్నాళీకాన్॥ ని॥ నాళీక మంబుజే బాణేనాఇతివైజయంతీ-ముఖేందుతులితసన్నాళీకాన్ నాళీకాన్యంబుజాని శోభనాని నాళీకాని సన్నాళీకాని ముఖేందునా ముఖచంద్రేణతులితాని ఉపమితాని సన్నాళీకాని యైః తాన్ సన్నాళీకాన్ అళీకమనృతం సన్నం అవసన్నం అళీకం యేషాం తాన్-సత్యవాచ ఇత్యర్థః॥ *అళీకం త్వప్రియే నృత ఇత్యమరః కాన్రాజ్ఞః క్షత్రియాన్ కాన్ విబుధాన్ దేవాంశ్చ నాళీ నళసంబంధినీ-నళశబ్దాత్ *తస్యేదమిత్యణ్ *టిడ్ఢాణ్ ఇత్యాదినా జీప్-కాంతిః శరీర లావణ్యం * శోభా కాంతిర్ద్యుతిరిత్యమరః-నాహసత్ నజహాస-సవ్రీడానప్యనజహాసేత్యర్థః॥అతిరమణీయాన్ భూపాలాన్ దేవాంశ్చనళః స్వకాంత్యా అధ్యశేతీతి తాత్పర్యం॥

౩౫॥శ్లో॥ అజనిజలాపాస్యంతం స్వయశో నిజకం మహః కిలాపాస్యంతమ్।
శత్రుకలాపాస్యాంతం ప్రేక్ష్య నళం సురతతిః కలాం పాస్యం తమ్॥

వ్యా॥అజనీతి॥ పద॥అజని-జలా- పాస్యంతం- స్వయశః- నిజకం మహః- కిల-అపాస్యంతం-శత్రుకాలాపాస్యం-తం-ప్రేక్ష్య-నళం-సురతతిః-కలాపాస్యం - తం॥అన్వ॥ సురతతిః స్వయశః పాస్యంతం నిజకం మహః అపాస్యంతం శత్రుకాలాపాస్యంతం కలాపాస్యాంతం నళం ప్రేక్ష్య జలా అజని॥అర్థః॥సురతతిః దేవసమూహః స్వయశః ఆత్మీయకీర్తిం పాస్యం తం పాలయిష్యంతం ఆత్మీయయశో రక్షకమిత్యర్థః_నిజకం స్వకీయం-నిజశబ్దేన సుకత తేరాత్మా నిర్దిశ్యతే- మహః తేజః॥ని॥ మహస్తూత్సవతేజసోరిత్యమరః_అపాస్యంతం*

అసుక్షేపణే అపపూర్వః అపాకుర్వంతం ఆత్మీయతేజస్తిరస్కుర్వంతమిత్య
ర్థః-శత్రుకలాపాస్యంతం-కలాపః తూణీరః అసిః కృపాణః శత్రుజనస్య కలా
పానాం అసీనాంచ అంతం అంతభూతం వినాశకరమిత్యర్థః యద్వా శత్రూ
ణాం కలాపాస్సమూహాః తానస్యతి క్షిపతీతి శత్రుకలాపాస్యః తం॥ కలాపో
భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతావపీత్యమరః- కలాపాస్యం కలా షోడశో
భాగః తాః పాతీతి కలాపః చంద్రః తద్వదాస్యం యస్యసః తంతం నళం ప్రేక్ష్య
దృష్ట్వా జలాజడా అజని కిలకిలశబ్దః ప్రసిద్ధౌ॥ సర్వలోకసుందరం నళం దృష్ట్వా
దేవానామ్మనః దమయంతీనిరాశం బభూవేతి తాత్పర్యం॥
౩౮॥శ్లో॥స్వర్ణిలయానామనలంకృతిమపి జేతుం తతిశ్శ్రియానామనలం।
యమజేయానామనలం ప్రోచే శక్రస్తమరిచయానామనలం॥
స్వరితి॥ప॥స్వర్ణిలయానాం-అనలంకృతిం-అపి-జేతుం-తతిః-శ్రియా-నామ-
నలం-యం-అజేయానాం-అనలం-ప్రోచే-శక్రః-తం-అరిచయానాం-తతిః
అనలంకృతిమపి యన్నలం శ్రియా జేతుం అనల నామయానాం-అనలం-అ॥స్వర్ణి
మలజేయానామరిచయానామనలం తం నళం శక్రః ప్రోచే॥ అర్థః॥స్వర్నిలయా
నాం దేవానాం తతిః పంక్తిః అనలంకృతిం అలంకృతిః భూషా తద్రహితమపి॥ని
భూషాతుస్యాదలంకృతిరితి వైశ్వ। యం నళం శ్రియా కాంత్యా జేతుం తిరస్క
ర్తుం-అనలం నాసః అసమర్థా నామ శబ్దః ప్రసిద్ధౌ అజేయానాం జేతుమశ
క్యానాం-అరిచయానాం శత్రుసమూహానాం-అనలం అగ్నిభూతం నాశక
రమిత్యర్థః తం నళం శక్రః దేవేంద్రః ప్రోచే ఉవాచ॥ భూషితా దేవా అభూషిత
మపీయన్నళం శ్రియా జేతుమపర్యాప్తాః- తన్నళం ప్రతి శక్రః ప్రోచేతి తా॥
౩౯॥శ్లో॥వదకామాయాసన్నస్త్వం భైమ్యా యద్గుణాశ్శ్రమాయాసన్నః।
శ్రేష్ఠతమాయాసన్నస్త్వాం ద్రష్టా న తు నరస్స్వమాయాసన్నః॥
వ్యా॥వదేతి॥ప॥వదకామాయాసం-నః-త్వం-భైమ్యై-యద్గుణాః-శ్రమా
యా-ఆసన్-నః-శ్రేష్ఠతమా-యా-ఆసన్నః-త్వాం-ద్రష్టా-న-తు, స్వమాయా
సన్నః అ॥యా శ్రేష్ఠతమా యద్గుణాః నః శ్రమాయ ఆసన్-తస్యై భైమ్యై నః కా
మాయాసం త్వం వద- అసన్నో నరః స్వమాయాసన్నస్సన్ త్వాం న ద్రష్టా॥అ॥
యా దమయంతీ శ్రేష్ఠతమా అత్యుత్కృష్టా-యద్గుణాః యస్యాః గుణాః
సౌందర్యాదయః నః అస్మాకం శ్రమాయ ఖేదాయ ఆసన్-అభవన్- తస్యై
భైమ్యై నః కామాయాసం- మన్మథబాధామిత్యర్థః హే నళ త్వం వద బ్రూహి-
కథం ప్రతిహారరక్షితం రాజాంతఃపురం ప్రవిశ్య దమయంతీ సంభావ్యత ఇతి చే

త్ తత్రాహ॥ఆసన్న ఇతి ॥ ఆసన్నః సమీపవర్తీ నరః స్వహాయా సన్నస్సన్ అస్మచ్ఛాయాచ్ఛాదితదృష్టిస్సన్ త్వాం న ద్రష్టా న ద్రక్ష్యతి ॥ హే నళ త్వం దమయంతీగృహం ప్రవిశ్య అస్మదీయకామపీడాం తస్యై కథయ- తద్గృహ ప్రవేశే ప్రతీహారజనోఽస్మత్తిరస్కరిణీప్రతిచ్ఛన్నం భవన్తం న ద్రక్ష్యతీతి తాత్ప.

౩౮॥ మూ॥ ఇతిసరవే కే హస్తం న్యస్య స ముకుళం సురప్రవేకే హస్త ।
తామవివేకే హస్తశ్ర్శయతి స్త్రీస్తత్ర పార్థివే కే హస్త ॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ ఇతి- సరవే- కే- హస్తం- న్యస్య- సః- ముకుళం- సురప్రవేకే- అహస్త- తాం- అవివేకే హస్తః- శ్రయతి- స్త్రీః- తత్ర- పార్థివే- కా- ఇహ- ఆస్త ॥అన్వ॥ సురప్రవేకే ఇతి సరవే సతి హస్తం ముకుళం కే న్యస్య అవివేకే హస్తః సః తాం- అహస్త తత్ర పార్థివే శ్రయతి సతి ఇహ కా స్త్రీ ఆస్త అర్థః॥ సురప్రవేకే సురశ్రేష్ఠే ఇంద్రే ఇత్యుక్త ప్రకారేణ సరవే సశబ్దే సతి ఇంద్రే ఏవముక్తవతీత్యర్థః కే మూర్ధ్ని హస్తం హస్తసంబంధి- ముకుళం కుట్మళం అంజలిబంధమిత్యర్థః- న్యస్య విధాయ అవివేకే హస్తః అవివేకేన యా ఈహా చేష్టా తయా అస్తః త్యక్తః అనుపకారిత్యర్థః యదా నళం దృష్టవతీ దమయంతీ నాన్యం వరిష్యతీతి జ్ఞాత్వాపి ఇంద్రస్య యోఽవివేకః తజ్జనితయా చేష్టయా అస్తః ప్రేషిత ఇత్యర్థః స నళః తాం దమయంతీం ప్రతి అహస్త అగచ్ఛత్- తత్ర పార్థివే నళే శ్రయతి గతవతి కా స్త్రీ ఇహ స్థలే అంతఃపురే ఆస్త అతిష్ఠత్ ॥ ఇంద్రే తథోక్తే సతి నళః శిరస్యంజలిం బధ్వా దమయన్తీం ప్రాప్తః- తం దృష్ట్వా తత్రస్థాః స్త్రియః కామస్యావస్థాం భేజిర ఇతి తాత్పర్యం.

౩౯॥ శ్లో॥ హరిపవమానయమానాం దూతోఽస్మి నళో మహారమా
నయమానాన్ । భవతీమ్మానయమానాన్ భైమి సురా
న్విదిమహామిమానయమానాన్ ॥

వ్యా॥ హరీతి॥ హరిపవమానయమానాం- దూతః- అస్మి- నళః- మహారమానయమానాన్- భవతీం- మానయమానాన్- భైమి- సురాన్- విద్ధి- మహాం- ఇమాన్- అయమానాన్ ॥ అన్వ ॥ హే భైమి హరిపవమానయమానాం దూతః నళోఽస్మి- మహారమానయమానాన్ భవతీమ్మానయమానాన్ ఇమాన్ సురాన్ మహాం అయమానాన్ విద్ధి ॥ అర్థ ॥ హే భైమి హరిపవమానయమానాం- హరిరింద్రః పవమానో వాయుః యమో ధర్మరాజః తేషాం దూతః శాసనహారీ * యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాం

షువాజివు । షకాషికపిథకేషుహరిరిత్యమరః ❋ స్వాశ్యం దేశహారోదూత ఇత్యమరః- అహంనామ్నానళః అస్మి భవామిమహీరమానయమానాన్ రమారక్ష్మ్యః నయోస్తీతిః మానస్చిత్తసమున్నతిః మహోన్నోరమానయమానా మేషాంతాన్ భవతీంత్వాం మానయమానాన్ సంభావయతః ఇమాన్ సురాన్ దేవాన్- మహాంస్వయమేవ గోత్సవం- అయమానాన్ ఆగచ్ఛతః విద్ధిఅవగచ్ఛ ॥ హేదమయంతి అహంనళోనామ దేవైః త్వాం ప్రతిప్రేషితః- తేపిదేవాః త్వాంసంభావయితుంస్వయమేవరం ప్రణిసమాగతా ఇతి తాత్పర్యం॥

౪౦॥ శ్లో॥ తుల్యేప్సరసా దేహిప్రభవో మగ్నాస్స్మరప్రసరసాదేహి
తానభిసరసా దేహిస్రజంచ నాకాత్ సుఖంచ సరసాదేహి ॥

వ్యా॥ తుల్యేతి॥ తుల్యే- అప్సరసా- దేహిప్రభవః- మగ్నాః- స్మరప్రసరసాదే- హి- తాన్- అభిసర- సా- దేహి- స్రజం- చ- నాకాత్- సుఖం- చ- సరసాత్- ఏహి॥ అన్వ॥ అప్సరసా తుల్యే దేహిప్రభవః హి స్మరప్రసరసాదే మగ్నాః- తస్మాత్ సా తాన్ అభిసర- స్రజంచ దేహి- సరసాత్ నాకాత్ సుఖంచ ఏహి ॥ అర్థః ॥ హే అప్సరసా తుల్యే రంభాదిసదృశే దమయంతి- యద్యపి స్త్రియాం బహుష్వప్సరస ఇతి బహువచనాంతతయా అమరసింహేశః తథాపి ఏకవచనాంతతయా అభియుక్తైః ప్రయుక్తః తథాచ పారిజాతాపహరణే- రమతే ప్సరసా నర ఇతి- దేహిప్రభవః దేహినాం ముఖ్యా అధిపాః హి యస్మాత్కారణాత్ స్మరప్రసరసాదే మన్మథవిజృంభణేన విద్యమానే విషాదే మగ్నాః పతితాః అతః సా త్వం- తాన్ దేవాన్ ప్రతి అభిసర అభిముఖం గచ్ఛ- స్రజం మాలాం చ దేహి ప్రయచ్ఛ రసాత్ శృంగారసహితాత్ ॥ని॥ శృంగారాదౌ విషేరస ఇత్యమరః- నాకాత్ న విద్యతే అకం పాపం దుఃఖం వా యస్మిన్ తస్మాత్ స్వర్గాత్ సుఖమానందం చ ఏహి ప్రాప్నుహి॥ అప్సరస్సదృశరూపే హేదమయన్తి సర్వాన్ ఉత్కృష్టా దేవాః త్వయా వ్యాపృతమానసా మన్మథపీడామనుభవంతి- తస్మాత్ త్వం తత్సకాశం గత్వా మాలాప్రదానపురస్సరం తాన్ ఏవ భర్తృత్వేన ప్రాప్య సర్వభోగాస్పదే స్వర్గే నిరతిశయసౌఖ్యమనుభుంక్ష్వేతి తాత్పర్యం ॥

౪౧॥ శ్లో॥ ఇతి కృతసామారవతస్సురలోకాత్తన్ముఖేన సామారవతః ।
నగిరం సామారవతస్థలాదివ నళో తదా మానసామారవతః॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- కృతసామారవతః- సురలోకాత్- తన్ముఖేన

సా- మారవతః- న- రిరంసాం- ఆర- వత- స్థలాత్- ఇవ- నళోత్కంఠమా
నసా- మారవతః ॥అన్వ॥ ఇతితన్ముఖేనకృతసామారవతోమారవతస్సుర
లోకాత్- మారవతః స్థలాదివ నళోత్సుకాసారిరంసాంనారవత ॥అర్థః॥
ఇతిఉక్తప్రకారంతన్ముఖేన తస్యనళస్యముఖేన- కృతసామారవతః ఆత్మా
నంప్రతిదేవైఃప్రయుక్తసాంత్వనాత్ మారవతః మదనయుక్తాత్- సురలో
కాద్దేవజనాత్ ॥క॥ లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః- మారవతఃమరుసంబం
ధినఃస్థలాత్ ప్రదేశాదివనళోత్కంఠమానసానళేరాజ్ఞిఉత్కంఠమానసాసా
దమయంతీ- నళశబ్దఃపక్షేషునళః- తేపద్మోత్కంఠమానసా- జనతేత్యాధ్యా
హారః- సేవరిరంసాంరంతుమిచ్ఛాం- నారనపాస- వతేతిఖేదే- వబయో
రభేదః ॥దమయంతీనళముఖేనదేవాశయంశ్రుత్వానళాసక్తచిత్తాసతీతేషా
శయంనబబంధేతితాత్పర్యం ॥

౪౨॥ శ్లో॥ సావిరరాజాయతయావీక్ష్యదృశాతంస్మరాతురాజాయతయా
స్థితిరత్రాజాయతయాద్యుసదాంచాభాషినిషధరాజాయతయా

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా- విరరాజ- ఆయతయా- వీక్ష్య- దృశా- తం-
స్మరాతురా- అజాయత- యా- స్థితిః- అత్ర, అజాయతయా- ద్యుసదాం
చ- అభాషి, నిషధరాజాయ- తయా ॥ అన్వ॥ ఆయతయాదృశాతంవీక్ష్య
యాస్మరాతురాఅజాయతసావిరరాజ- అత్రద్యుసదామజాయతయాస్థితిః
నిషధరాజాయతయాఅభాషిచ ॥అర్థ॥ ఆయతయావిశాలయా- దృశానే
త్రేణతంనళంవీక్ష్యదృష్ట్వాయాదమయంతీస్మరాతురాకామపరవశాఅజా
యతజాతా- సాభైమీవిరరాజరేజే- అత్రస్వయంవరేద్యుసదాందేవా
నాంఅజాయతయానజాయాఅజాయాతస్యాభావఃతత్తా- తయాఅభా
ర్యాత్వేనేతియావత్- స్థితిఃఅవస్థానంనిషధరాజాయనళాయ- తయాదమ
యంత్యాఅభాషిఉక్తంచ ॥ నళమేవకామయమానాభైమీతద్దర్శనాదేవ
మన్మథపీడితాదేవానాంనాహంభార్యాభవేయమితి నళాయజగాదచే
తితాత్పర్యం ॥

౪౩॥ శ్లో॥ తస్యాదేవాద్యస్యప్రణమ్యచననేనధీఃపదేవాద్యస్య ।
సతినాదేవాద్యస్యస్వయంప్రియాయాయాఃపదమ్ముదేవాద్యస్య ॥

వ్యా॥ తస్యాఇతి॥ పద॥ తస్యాః- దేవాద్యస్య- ప్రణమ్య- చ- నళేన-
ధీః- పదే- అవాది- అస్య- సతి- నాదే- వాద్యస్య- స్వయం- ప్రియాయాః

పదం- ముదే- అవాత్-యస్య ॥అన్వ॥ వాద్యస్యనాదేసతిస్వయమేవప్రియా యాః పదంయస్యముదేఅవాత్- తస్యఅస్యదేవాద్యస్యపదేప్రణమ్యానతేనత స్యాఃధీః అవాదిచ ॥అర్థః॥ వాద్యస్యమురజాదేః వాదేఘోషేసతిదమయ న్తీగృహంప్రతిగచ్ఛతోనళస్యగమనవేళాయాంఇంద్రమంగళవాద్యధ్వనౌవి జృంభమాణేసతీతియావత్- స్వయంస్వయమేవ- ఇంద్రేణసనుమేకార్థా భినివిష్టోపిదేవైః పార్థితఃస్వయమేవగతవానితిసౌజన్యదర్శనార్థంస్వ యంశబ్దప్రయోగః- ప్రియాయాః దమయంత్యాఃపదంస్థానం- యస్యదేవ రాజస్యముదేప్రీత్యై- అవాత్గతవాన్- అవాదితివాగతిగంధనయోరిత్య స్యలఙిరూపం॥ తస్యఅస్యదేవాద్యస్య దేవానాంప్రధానస్యదేవేంద్రస్యేత్య ర్థః- పదేప్రణమ్యనమస్కృత్యానతేనరాజ్ఞాతస్యాఃదమయంత్యాఃధీఃమతిః ఆ భిప్రాయఇత్యర్థః-అవాదిఉక్తంచ ॥ ఇంద్రసకాశంగత్వా నళోభైమ్యాఅభి ప్రాయమునాచేతి తాత్పర్యం ॥

౪౪॥ శ్లో॥ అథతరసారంగేయన్నృపతిగణోకృతపదానిసారంగేయమ్ ।
చంచలసారంగేయందమయంతీచాక్షితులితసారంగేయమ్ ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ_ తరసా-- రంగే- అయం- నృపతిగణః- అకృ త- పదాని_ సారం- గేయం- చంచలసారంగే- అయన్- దమయంతీ- చ- అక్షితులితసారంగా- ఇయం॥అన్వ॥అథయఅన్నృపతిగణఃచంచలసారంగే రంగే సారంగేయమయన్ సన్తరసాపదాన్యకృతఅక్షితులితసారంగాఇ యందమయంతీచపదాన్యకృత ॥అర్థః॥ అథఅనంతరం అయంనృపతిగణః రాజలోకః చంచలసారంగేసారభావిక్యేనచంచలాః సారంగాఃభ్రమరాః యత్రతాదృశే- యద్వాచంచలసారంగేచంచలాఃగమనాగమనశీలాఃసా రంగాఃగజాఃయస్మిన్తత్ర ॥ని॥ సారంగశ్చాతకేభృంగే కురంగేచమతంగ జఇతివిశ్వః- సారంఉత్కృష్టం గేయంగానంఅయన్శృణ్వన్ గత్యారోధిణ్ణా నార్థఃతరసావేగేనపదానిచరణవిన్యాసాన్ అకృతఅకరోత్- స్వయంవర మంటపంప్రవిష్టఇత్యర్థః- అక్షితులితసారంగా అక్షిభ్యాంతులితాఃఉపమి తాఃసారంగోహరిణోయయాసాఇయం దమయంతీభైమీచపదాన్యకృత ॥వి విధవంశాపవాన విషయాణివాదిజనస్తూయమానానిగీతానిశృణ్వన్నృప తిగణఃఇతస్తతః పరిభ్రమన్మత్తగజంస్వయం వరమంటపంజగామ- అనంత రంమృగాక్షీదమయంతీచతత్రైవస్వయంవరార్థమాగతాచేతి తాత్పర్యం

౨౫॥ శ్లో॥ వ్యధురవనామాన్యేషు ప్రజాస్నృపేష్వథనివేద్యనామాన్యేషు ।
దేహిషు నామాన్యేషు ప్రకీర్త్యమానేషు శోభనామాన్యేషు ॥

వ్యా॥ వ్యధురితి॥ పద॥ వ్యధుః- అవనామాన్- యేషు- ప్రజాః- నృపేషు- అథ- నివేద్య-నామాని-ఏషు-దేహినామ-అన్యేషు-ప్రకీర్త్యమానేషు-అన్యేషుశోభనా- మాన్యేషు ॥అన్వ॥ అథప్రజాః యేషునామాని వేద్యఅవనామాన్వ్యధుర్నామ- ఏషునృపేషు మాన్యేషుమాదేహిషు చప్రకీర్త్యమానేషుసత్సుశోభనాసానళమానానల- తిచిత్పురుషాన్ నైపైక్షుతేతిఉత్తరశ్లోకేనబంధః॥అర్థః॥అథఅనంతరంప్రజాఃవంది ప్రభృతిజనాః॥ ప్రజాస్యాత్సంతతౌజనఇత్యమరః- యేషురాజసునామానిని వేద్యఉక్త్వాఅవనామాన్ప్రణామాన్వ్యధుఃచక్రుఃనామశబ్దః ప్రసిద్ధౌఏషునృపేషుమాన్యేషుపూజ్యేషు అన్యేషు అపరేషు దేహిషుశరీరిషుచ- ప్రకీర్త్యమానేషు ఆభిజాత్యవిద్యావిక్రమసంపదాదీనుద్దిశ్యస్తూయమానేషుసత్సు- శోభనారమణీయా యేభ్యోరాజభ్యఃజనాఃప్రణామంచక్రుః- తేషునృపేషుపాండ్యోయంసింహళోయంచోళోయంమాళవోయమితివందిజనైఃస్తూయమానేషుసత్సుస్వయంవరాంకణంప్రవిశ్యసాదమయంతీ తేషు రాజసునళతుల్యరూపాన్ పంచపురుషానపశ్యదితి మహాభారతస్థనళోపాఖ్యానకథానుసంధేయా ॥

౨౬॥ మూ॥ సాంగేననలసమానానలసమానానథాత్రకతిచిత్పురుషాన్ ।
నైపైక్షుతననలసమానానలసమానామభూన్నతేషాంభేదః॥

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా- అంగేన- నళసమానాన్- అనలసమానాన్-అథ- అత్రకతిచిత్- పురుషాన్- నైపైక్షుత- న- న-లసమానాన్-అనలసమానాం- అభూత్- న- తేషాంభేదః ॥అన్వయః॥ అథఅత్రశోభనాసాఅంగేననళసమానాన్- అనలసమానాన్ లసమానాన్కతిచిత్పురుషాన్నైపైక్షుతేతిన- అనలసమానాంతేషాంభేదోనాభూత్ ॥అర్థ॥ అథఅనంతరంఅత్రస్వయంవరేసాదమయంతీ- అంగేనశరీరేణ- నళసమానాన్ నళేనసదృశాన్- లళయోరభేదః- అనలసమానాన్అలసః చంచలః మానోయేషాంనాస్తితేఅనలసమానాః తాన్- స్థిరగర్వానిత్యర్థః- లసమానాన్- ఆభరణాదిభిర్దీవ్యమానాన్- కతిచిత్ కాంశ్చిత్- పురుషాన్పుంసఃన-నైపైక్షుతేతిసఅదాక్షీదిత్యర్థః అనలసమానాం- అనలఃఅగ్నిఃతేనసమాఃఅనలసమాః తేషాం- తేషాంపురుషాణాం- భేదఃవిశేషఃనాభూత్నబభూవ ॥న

శాభినివిష్టమానసాదమయంతీతిజ్ఞాత్వా దేవేంద్రాదయో దేవాః తాం వంచయితుం నయాప్తకామాః నళతుల్యరూపధారిణస్సంతః రాజ్ఞాం పంక్తిమధ్యే స్థితాః తేషాం నళస్య చ భేదమవధారయితుమసమర్థా దమయంతీ బభూవేతి తాత్పర్యం ॥

౪౭॥ శ్లో॥ రుచికృతనాసత్యాగాస్స్ఫురతు నళో యది చ వచ్మి నాసత్యా గాః
అపి దీనా సత్యాగా న్యాయయుతేనైవ వర్త్మనా సత్యాగాః॥

వ్యా॥ రుచీతి॥ పద॥ రుచికృతనాసత్యాగాః- స్ఫురతు- నళః- యది-చ వచ్మి- న- అసత్యాః- గాః అపి- దీనా- సతి- ఆగాం- న్యాయయుతేన ఏవ వర్త్మనా- సత్యాగా ॥అన్వయః॥ అహం- అసత్యాః గాః న వచ్మి యది చ-దీనాసత్యపి న్యాయయుతేన వర్త్మనైవ ఆగాం యది నత్యాగా అస్మి యది రుచికృతనాసత్యాగాః నళః స్ఫురతు ॥అర్థః॥ అహమిత్యధ్యాహార్యం- అసత్యాః అయథార్థాః- గాః గిరః- న వచ్మి యది న వదామి చేత్- దీనా దౌర్గత్యమాపన్నా సత్యపి అపి శబ్దస్సంభావనాయాం-న్యాయయుతేన నీతియుక్తేన వర్త్మనా మార్గేణైవ- శాస్త్రవిహితేనైవ మార్గేణేత్యర్థః- ఆగాం యది ఆగతాస్మి యది- ఇతో గా ఇతి గా దేశః- సత్యాగా వితరణసహితా చాస్మి యది- రుచికృతనాసత్యాగాః రుచ్యా కాంత్యా నిమిత్తభూతయా కృతం నాసత్యయోరశ్వినీదేవతయోః ఆగః అపరాధః ఏనసః* నాసత్యావశ్వినౌ దస్రావిత్యమః అత్యంతసుందర నాసత్యాపేక్షయా సుందర ఇత్యర్థః నళః స్ఫురతు వ్యక్తో భవతు- అహం సత్యవాగ్భవాని యది ఆపదవస్థాయామపి న్యాయ్యే పథి తిష్ఠామి యది తేన కారణేన అశ్వి దేవతా సమానరూపో నళః స్ఫురత్వితి తం నళమేవ పతిం లబ్ధుకామా దమయంతీ స్వసుకృతేన దైవం ప్రార్థయతే ॥

౪౮॥ శ్లో॥ యది వా భావన్న్యస్యస్థితాస్మి నళ ఏవ నరవిభావస్యాస్య ।
త్రిదశసభావస్యస్య ద్వీపస్య వపుషా భవేద్విభావస్యాస్య ॥

వ్యా॥ యదీతి॥ పద॥ యది- వా- భావం న్యస్య- స్థితా- అస్మి- నళే-ఏవ నరవిభా- అన్యస్య- త్రిదశసభా- వస్యస్య- ద్వీపస్య- వపుషా- భవేత్ విభావసి అస్య ॥అన్వయః॥ నరవిభా నళ ఏవ భావం న్యస్య స్థితాస్మి యది- త్రిదశసభా అన్యస్య వస్యస్య ద్వీపస్య అస్య వపుషా నిభా వనిభవేత్ ॥అర్థః॥ నరవిభా మనుష్యాధిపే నళ ఏవ- నళాభిధానే రాజన్యే భావమభిప్రాయం ॥ని॥ భావస్తత్త్వస్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మసు ఇత్యమరః- న్యస్య నిధాయ- స్థితా అవస్థితా అస్మి

యదిభవామియది- త్రిదశసభా దేవసభా అన్యస్యశతో ॰ః- వన్యస్యేవ సైభ
వస్య ద్విపస్య గజస్య శత్రుజనస్య వన్యద్విపభూతస్య యథావన్యద్విపస్స
ర్వాన్ హంతితద్వత్ శత్రుజనస్యానర్థకారిణఇత్యర్థః- అన్యనళస్యవపుషా
శరీరేణ విభావసీవి భావయతీతివిభావసీప్రకాశయిత్రీత్యర్థః భవేత్ భూ
యాత్ ॥ నళసమానరూపమాస్థాయస్థితా దేవామమస్వేనరూపేణస్ఫురం
త్వితితాత్పర్యం ॥

౪౮ ॥శ్లో॥ కృతభావాసావనితానితిభువమైక్షతసురాన్సవాసావనితా।
స్వపతింవాసావనితాచిహ్నాంధార్మికజనేధురీవాసావనితా ॥

వ్యా॥ కృతేతి॥ పద॥ కృతభావా- అసౌ- అనితాన్- ఇతి- భువం- ఐ
క్షత- సురాన్- సవాసాః- వనితా- స్వపతిం- వా- సావనితాచిహ్నాం-
ధార్మికజనే-ధురీవా-సావనితా॥అన్వయః॥ఇతికృతిభావాసువాసాః అసౌవ
నితాభువమనితాన్సురానైక్షత- సావనితాచిహ్నాం స్వపతింవాఐక్షత- త
థాహిధార్మికజనేసావనితాధురీవా ॥ అర్థః ॥ ఇతిఉక్తప్రకారేణ- కృత
భావాకృతాభిప్రాయాసువాసాఃశోభనంవాసఃవస్త్రం- యస్యాస్సాఅసౌ
వనితాదమయంతీభువంభూమిం అనితానప్రాప్తాన్- సురాన్ వాన్- ఐ
క్షతఅపశ్యత్- పూర్వమస్పృష్టభూమికా ఏవస్వమాయయాభూమినివిష్టా
ఇవప్రతీయమానాన్సురాః- ఇదానీం తుమాయాం విహాయరమయంత్యా
యథాపూర్వమదృశ్యంతేత్యర్థః- సావనితాచిహ్నాం అవనిః భూమిఃతయా
సహావర్తతఇతిసావనిఃతస్యభావస్సావనితా సాచిహ్నంయస్యసః సావ
నితాచిహ్నః తంభూమిగతమితియావత్ స్వపతింవానళంచనాకట్టశ్చ్రైవై
క్షతతథాహిధార్మికజనేధర్మంచరతిధార్మికః సచాసౌజనఃధార్మికజనఃత
స్మిన్ సావనితాఅవనంరక్షణంతదస్యాస్తీత్యవనీతస్యభావః అవనితాతయా
సహావర్తతఇతిసావనితాధురీవానియతా ॥ సాదమయంతీభూతలాదుప
రిచతురంగులప్రమాణేస్థితాన్ సురాన్ భూతలగతంనళమప్య పశ్యత్-
కిమత్రాశ్చర్యం ధార్మికజనస్సర్వ విఘ్నానుత్సార్యఅభ్యుదయాన్ లభత
ఇతితాత్పర్యం ॥

౪౯॥ శ్లో॥ స్వరిరంసా దేవాళ్యాకులయాదృష్ట్వార్థితాపిసా దేవాళ్యా।
వపుషిససాదేవాళ్యాదవృతనళముపస్థితారసాదేవాళ్యా ॥

వ్యా॥ స్వరిరంసేతి ॥ స్వరిరంసా సా- ఇవ- అళ్యాకులయా- దృష్ట్వా-

అర్థితా- అపి- సా- దేవాళ్యా- వపుషి- ససాదే- వాల్యాత్- అవృత- న
ళం_ ఉపస్థితా- రసాత్_ ఏవ- ఆళ్యా ॥ అన్వయః ॥ స్వైరిరంసా దేవ దేవా
ళ్యాఅళ్యాకులయాదృష్ట్వాఅర్థితాపిఆళ్యాఉపస్థితాసాబాల్యాత్ వపుషిస
సాదేసతిరసాత్ నళమేవఅవృత ॥అర్థః॥ స్వైరిరంసా దేవరంతుమిచ్ఛారిరం
సా స్వైభ్యో రిరంసాస్వైరిరంసా తాందదాతీతిస్వైరిరంసా దా- సౌందర్యాతిశ
యేనపశ్యద్భ్యస్స్వైభ్యో రంతుమిచ్ఛాంజనయంత్రీత్యర్థః- ఇవఅపరమా
ర్థః దేవాళ్యా దేవసమూహేన- అళ్యాకులయా అళివదాకులయాదృష్ట్వా
దృశాఅర్థితాపి ఆళ్యాసఖ్యాసహఉపస్థితాసన్నిహితాసాదమయంతీబాల్యాత్
బాలభావేనవపుషిశరీరే- ససాదేఅవసాదసహితేసతి- వబయోర్లళయో
శ్చాభేదఃరసాత్ స్నేహాత్ నళమేవ అవృతవరయామాస- దేవైస్సస్నేహ
మీక్ష్యమాణాపినళసమీపముస్థితాదమయన్తీప్రీత్యానళమేవవరయామాసే
తితాత్పర్యం ॥

౨౦॥ శ్లో॥ సత్సదసోమాననయారుద్రసమోయస్స్వతేజసోమాననయా ।
ప్రవృత్తస్సోమాననయానళో బభౌభువిగుణేనసోమాననయా ॥

వ్యా॥ సదితి ॥ పద ॥ సత్సదసః మాననయా- రుద్రసమః- యః- స్వతేజ
సా- ఉమా- న- న- యా- ప్రవృత్తః- సోమాననయా- నళః- బభౌ- భువి-
గుణేన- సః అమాన్- అనయా ॥అన్వయః॥ సత్సదసోమాననయాయఃరు
ద్రసమః- యాస్వతేజసానోమాన- అనయాసోమాననయాప్రవృత్తః భువి
గుణేనఅమాన్ సనళఃబభౌ ॥అర్థః॥ సత్సదసఃసతాంసమవాయస్య- మా
ననయా హేతుభూతయాయఃనళః- రుద్రసమః- ఈశ్వరతుల్యః- రుద్రంయ
థాసంతః పూజయంతితద్వదేనమపి పూజయన్తీత్యర్థః- యాదమయంతీ
స్వతేజసాస్వమహిమ్నా- ఉమా- ననపార్వతీతియావత్ ॥న॥ఉమాకాత్యా
యనీత్యమరః అనయాసోమాననయాచంద్రవదనయాదమయంత్యా- ప్రవృ
త్తఃభర్తృత్వేనస్వీకృతః- భువిభూమండలేగుణేనశౌర్యాదినాఅమాన్ నమీ
యతఇత్యమాన్- అధికగుణఇత్యర్థః- నళోరాజాబభౌ- రుద్రసమానో
నళఃపార్వతీసమానయాభైమ్యావృతోబభావితితాత్పర్యం ॥

౨౧॥ శ్లో॥ మదదంభావరమస్యద్ జ్ఞాత్వాథమనోగురుప్రభావరమస్య ।
సురవృషభావరమస్యప్రదిశ్యజగ్ముర్గతప్రభావరమస్య ॥

వ్యా॥ మదేతి. పద॥ మదదంభౌ-అరం- అస్యత్- జ్ఞాత్వా- అథ- మనః

గురుప్రభావరమస్య సురవృషభాః- వరం- అస్య- ప్రదిశ్య-జగ్ముః-గతప్రభావరమస్య ॥ అన్వయః ॥ అథసురవృషభాః గురుప్రభావరమస్య అస్యమనః మదదంభౌ అరమస్యత్ -ఇతిజ్ఞాత్వావరంప్రదిశ్యజగ్ముః ॥ అర్థః ॥ అథ అనంతరం సురవృషభాః దేవశ్రేష్ఠాః గురుప్రభావరమస్య ప్రభావో మహిమా రమాలక్ష్మీః గుర్వ్యౌప్రభావరమేయస్యతస్య అధికప్రధానసంపదఇతియావత్- గతప్రభావరమస్య గతో నష్టః ప్రభాయాః కాంతేః రవః అశోభనత్వం యస్మాత్ తస్య- అతిశయితకాంతే రిత్యర్థః- అస్య నళస్య మనః చిత్తం మదదంభౌ మదః ఔద్ధత్యందంభో విప్రలంభః తౌ అరమత్యం తంఅస్యత్- త్యజదితి జ్ఞాత్వావరంఅభిలషితంప్రదిశ్యదత్వాజగ్ముః స్వావాసం ప్రతియయుః ॥ దేవాఃస్వదౌత్యేన నళస్య మనః త్యక్తమదదంభ మితి జ్ఞాత్వా తస్మైనళాయఅభిమతం వరందత్వాస్వర్గంప్రతిజగ్మురితి తా॥

౫౨॥శ్లో॥ గురుమహిమాపరమాయా స్తంభీచనళఏషవసతిమాపరమాయాః
ప్రియయామాపరమాయాస్వపురమగుర్యత్రతంక్షమాపరమాయాః

వ్యా॥ గుర్వితి॥ పద॥ గురుమహిమా-పరమాయా స్తంభీ- చ- నళః- ఏషః- వసతిం- ఆప- రమాయాః ప్రియయా- అమా- పరమాః యా- స్వపురం- అగుః- యత్ర- తం- క్షమాపరం- ఆయాః॥ అన్వ॥ యత్ర క్షమాపరంతం ఆయాః అగుః పృథుమహిమాపరమాయా స్తంభీ ఏషనళశ్చయాపరమాతయా ప్రియయా అమారమాయాః వసతిం స్వపురమాప ॥ అర్థః॥ యత్రపురే ఆయాః సంపదాగమాః క్షమాపరంక్షాంతిశీలంతం అగుః ప్రాపుః- గురుమహిమాగురుర్విస్తృతః మహిమాయస్య సః పరమాయా స్తంభీపరేషాంశత్రూణాం మాయాయాఃవంచనాయాః స్తంభీ ప్రతిబంధకః శత్రుప్రయుక్తమాయానాశక ఇతియావత్- ఏష నళశ్చయా దమయంతీపరమాఉత్కృష్టాతయాప్రియయామాభార్యయాసహరమాయాఃలక్ష్మ్యాః వసతిం ఆవాస స్థానం-స్వపురం స్వరాజధానీం- ఆపప్రాప్తవాన్- సనళోమయంత్యాసహస్వపురం ప్రవిష్టవానితి తాత్పర్యం॥

౫౩॥శ్లో॥ శశినాసమహాసమహానగరేజనతాస మహాసమహాస్త
ముదమ్ । అపిభాసురయాసురయావ్యహర ద్వ్యతనో
త్సరయాసురయాగమపి॥

వ్యా॥ శశీనేతి॥ పద॥ శశినా- సమహాసమహాః- నగరే- జనతా- సమ

హాః-సమహాః స్త-ముదం-అపి-భాసురయా-సురయా-వ్యహరత్-వ్యతనోత్-సు
రయా- సురయాగం- అపి ॥అన్వయః॥ నగరేశశినా సమహాః సమః సమహాజ
నతా ముదం సమహాః స్త భాసుర యా సురయాపి వ్యహరత్ - సురయా సతీ సుర
యాగమపి వ్యతనోత్ ॥అర్థః॥ నగరే నళపత్తనే శశినా చంద్రేణ. సమం హాస
స్యమహాః తేజః యస్యాః సా సమహాః సమహాః సమహాః మహాః కల్యాణం తే
న సహితా జనతా జనసమూహః- ముదం హర్షం- సమహాః స్త ప్రాప్తవతీ
భాసురయా ఉజ్జ్వలయా సురయా మధు చాపి వ్యహరత్ విహారమకరోత్ సుర
యా- రయో వేగః శోభనో రయో యస్యాస్సా సురయా సతీ సురయాగమపి
దేవపూజామపి- వ్యతనోత్ చకార ॥ నళే దమయంత్యా సహ స్వపురం ప్రవి
ష్టే సతి ప్రస్తుత కల్యాణా స్తత్పురనివాసినో జనాః పరం సంతోషమవాప్య దేవ
పూజాం మధుపానాదిభిర్విహారమప్య తన్వన్నితి తాత్పర్యం॥

ఇతి సుబోధినీటీకాసహితే- కాళిదాసకృతౌ
నళోదయే-ప్రథమాశ్వాసః.

శ్రీరస్తు,

నళోదయే-ద్వితీయాశ్వాసప్రారంభః.

౧-శ్లో॥ అథరతిరేకాంతే న ప్రాపి నళేనాత్ర మందిరే కాంతేన।
తాం పునరేకాంతేన ప్రాప్తవతారిపుమదాతిరేకాంతేన॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ-రతిః-ఏకాంతేన- ప్రాపి-నళేన- అత్ర మంది
రే- కాంతేన-తాం పునః-ఏకాం-తేన-ప్రాప్తవతా-రిపుమదాతిరేకాంతేన॥
అన్వ॥ అథ ఏకాం తాం పునః ప్రాప్తవతా రిపుమదాతిరేకాంతేన కాంతేన తే
న నళేన- అత్ర మందిరే ఏకాంతేన రతిః ప్రాపి॥ అర్థః॥ అథ అనంతరం- ఏకాం ము
ఖ్యాం॥ ని॥ ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలా ఇత్యమరః- తాం పునః భైమీం ప్రాప్తవతా
ఊఢవతా రిపుమదాతిరేకాంతేన రిపూణాం శత్రూణాం మదాతిరేకస్య గ
ర్వాతిశయస్య అంతేన నాశకేన కాంతేన కమనీయేన తేన నళేన అత్ర మం
దిరే తస్మిన్ సదనే ఏకాంతేన అనన్యపరేణ మనసా రతిః క్రీడా ప్రాపి ప్రాప్తా-
స్వయంవరానంతరం నళో రమణీయే మందిరే రహసి భైమ్యా సహ రతిమను
భూతవానితి తాత్పర్యం॥

౨॥శ్లో॥ బభౌ ససార సాగరశ్చకాస సార సాంద్రధీః।
మధుస్ససార సారవ స్తదా ససార సార్తవః॥

వ్యా॥ బభావితి॥ పద॥ బభౌ-సః-సారసాగరః-చకాస-సా-రసాంద్రధీః-మధుః-ససారసారవః-తదా-ఆససార-సార్తవః॥అన్వయః॥ సారసాగరః సః బభౌ-రసాంద్రధీః సా చకాస తదా ససారసారవః సార్తవో మధుశ్చ ఆససార॥అర్థః॥ సారసాగరః సారః శృంగారాదిరసః తస్య సాగరః అత్యన్తరసిక ఇతి యావత్-యద్వా సారస్య బలస్య సాగరః నిలయభూతః సనళః బభౌ శుశుభే రసాంద్రధీః రసేన శృంగారేణ ఆర్ద్రా మధురభూతా ధీర్యస్యాః సా శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః ఇత్యమరః- సా దమయంతీ చకాస విరరాజ- తదా తదానీం-ససారసారవః సారసాః చక్రవాకాః తేషాం ఆరవః శబ్దః సారసారవః తత్సహితః ససారసారవః-సార్తవః ఋతౌభవం ఆర్తవం పుష్పాది తత్సహిత ఇత్యర్థః-మధుః చైత్రమాసః॥ ని॥ స్యాచ్చైత్రే చైత్రికో మధురిత్యమరః-ఆససార ఆజగామ॥ పరస్పరానురాగేణ విరాజమానయోః దమయంతీనళయోః అనుకూలః సకలరమణీయః మనోభవవిభవానుభవక్షమో వసంతః ప్రాదురాసీదితి తాత్పర్యం॥

౩॥శ్లో॥ సముదధిత శాలీనాం కరేణ కణిశాగ్రరుచిజితాశాలీనామ్।
దినభర్తా శాలీనామివ నళినీమథ సముత్థితాశాలీనామ్॥

వ్యా॥సముదధితేతి॥ప॥సముదధిత-ఆశాలీనాం-కరేణ-కణిశాగ్రరుచిజితాశాలినాం-దినభర్తా-శాలీనాం-ఇవ-నళినీం అథ-సముత్థితా-ఆశా-అళీనాం॥అన్వయః॥ అథ దినభర్తా శాలీనాం కణిశాగ్రరుచిజితా కరేణ ఆశాలీనాం శాలీనామివ నళినీం సముదధిత- అళీనాం ఆశా సముత్థితా॥అర్థః॥ అథ అనంతరం దినభర్తా సూర్యః శాలీనాం కళమానాం- కణిశాగ్రరుచిజితా కణిశం సస్యమంజరీ తస్య అగ్రం కణిశాగ్రం తస్య రుచిం జయతీతి కణిశాగ్రరుచిజిత్ తేన॥ని॥ కణిశం సస్యమంజరీ స్యాదమరః- కరేణ కిరణేన ఆశాలీనాం ఆశాసుదిక్షు తిరోహితాం అదృశ్యమానతామితి యావత్- శాలీనామివ లజ్జితామివ స్థితాం నళినీం పంకజినీం సముదధిత సముత్థాపయామాస- అళీనాం భ్రమరాణాం ఆశా తృష్ణా సముత్థితా ఉత్పన్నా॥ని॥ ఆశా దిగతికృష్ణయోరితి విశ్వః- శిశిర కాలవినష్టత్వాత్ దిక్షు క్వచిత్ప్రదేశే కించిదవశిష్టాం కమలినీం వసంతసమయే సమాగతే స్వయమపి నిరంకుశకిరణో దినకరః స్వైరైః పకిరణైనస్పృజ్ఞా

సంకుచితసర్వాంగీంక్వచిత్కోణ ప్రదేశేస్థితాం ప్రేయసీంభర్తైవసమా శ్వాసమాయాస- అథమధుపానలోలుపానాం భ్రమరాణామిచ్ఛాసముత్పన్నేతి తాత్పర్యం ॥

౪॥ శ్లో॥ కురవాపచసారసకాకురవానుకురవాఖ్యనగోపితదాంకురవాక్।
కమలంకృతవద్గతపంకమలంకమలన్నవిలోభయితుంకమలమ్ ॥

వ్యా॥ కురితి॥ పద॥ కుః- అవాప- చ- సారసకాకురవాక్- కురవాఖ్యనగః- అపితదా అంకురవాక్- కం- అలంకృతవత్ గతపంకమలం- కమలం- న- విలోభయితుం- కం- అలం ॥అన్వ॥ కుశ్చసారసకాకురవాక్ ఆప- తదాకురవాఖ్యనగోపిఅంకురవాక్- గతపంకమలంకంఅలంకృతవత్ కమలంకంవిలోభయితుంనాలం ॥అర్థః॥ కుఃపృథ్వీ॥ ని॥ గోత్రాకుఃపృథివీ పృథ్వీత్యమరః- సారసకాకురవాక్ సారసానాంచక్రవాకానాం కాకురవాక్ కాకుశబ్దాన్అవాపలేభే- తదాతదాంకురవాఖ్యనగోపి కురవవృక్షోపి- అంకురవాక్పల్లవితఃఅభూత్- గతపంకమలంపంకఏవమలం అపగతం పంకమలంయస్మాత్తథోక్తం- కంజలంఅలంకృతవత్ అలంకుర్వత్- కమలం పంకజం కంపురుషంవిలోభయితుం మోహయితుం- నాలంనసర్వాప్తంసర్వానపివిలోభయితుంసమర్థమేవాసీత్ ॥ సారసాస్సంహృష్టాః కాకురవానకుర్వన్- కురవకవృక్షఃపుష్పితోభూత్ - ప్రఫుల్లకమలానిసరాంసిసర్వస్యమనోరంజనాన్యభూవన్నితితాత్పర్యం ॥

౫॥ శ్లో॥ అగురతిమహిమానీత స్తతోరవిమహాంసిగురుతమహిమానీతః।
భవనమ్మహిమానీతఃస్మరేణపరితశ్శరాఖ్యమహియాసీతః ॥

వ్యా॥ అగురితి॥ పద॥ అగుః- అతిమహిమానీ- ఇత స్తతః- రవిమహాంసి- గురుతమహిమానీతః- భవనం- మహి- మానీ- ఇతః- స్మరేణ- పరితః శరాఖ్యం- అహిం- ఆసీతః ॥అన్వ॥ అతిమహిమానిరవిమహాంసిగురుతమహిమానీతఃఇత స్తతఃఅగుః- మానీస్మరేణపరితఃశరాఖ్యంఅహింఆసీతఃమహిభవనంఇతః ॥అర్థః॥ అతిమహిమాని అత్యంతమాహాత్మ్యవంతి- రవిమహాంసిఆదిత్యరశ్మయః- గురుతమహిమానీతః ప్రభూతహిమసంహతేః ఇత స్తతః సమంతతః అగుఃప్రాసరన్ మానీమానవాన్పురుషః- స్మరేణకామేన- పరితఃసమంతాత్- శరాఖ్యమిషునామధేయం- అహింసర్పంఆసీతః ప్రాప్తఃసన్ మహిమహఃఉత్సవః తద్యుక్తంభవనంగృహంఇతఃప్రాప్తః। వసు

తే.సూర్యకిరణాహిమోనరోధమతీత్యసపంతతోవినిస్స్రుతాః-తస్మిన్కాలే మానీసర్పవద్దుర్ధర్షేణమన్మథసాయకేప పీడితఃమనోభవ వరణాయప్రియయాసాకంరహగ్గ్రవిశేతితాత్పర్యమ్॥

౬॥శ్లో॥స్మరసూచితయాజగతఃక్షతిసూచితయాభవద్ధిచంపకముకుళః।
తదసూచితయావ్యథయానిరసూచితయాయయావియుగ్దంపతికా

వ్యా॥స్మ రేతి॥ పద॥ స్మరసూచితయా-జగతః-క్షతిసూచితయా- అభవత్-హి-చంపకముకుళః- తత్- అసూచి_ తయా- వ్యథయా- నిరసూ-చితయా-యయా_వియుగ్దంపతికా ॥అన్వ॥ చంపకముకుళః జగతః క్షతిసూచితయాస్మరసూచితయా అభవద్ధి యయాచితయావ్యథయా వియుగ్దంపతికానిరసూబభూవతుః-తయాతదసూచి॥అర్థః॥ చంపకముకుళఃచంపక కుట్మలః॥ని॥ కుట్మలోముకులోస్త్రియామిత్యమరః- జగతఃలోకస్యక్షతిసూచిత్రయాక్షతౌవ్రణేసుతరాంయోగ్యయాస్మరసూచితయాసూచ్యాకార తీక్ష్ణాగ్రః వేధసాధనీభూతఆయుధవిశేషః-తస్యభావస్తత్తా॥స్మరస్యతత్త్వేన భవత్_హిశబ్దః ప్రసిద్ధౌ-చితయావృద్ధింప్రాప్తయాయయావ్యథయాపీడయాహేతుభూతయావియుగ్దంపతికావిరహితస్త్రీపురుషౌనిరసూగత ప్రాణౌబభూవతుః-తయావ్యథయాతత్ పూర్వార్ధోక్తంచంపకముకుళస్య స్మరసూచితయాభవనంసూచితంజ్ఞాపితం॥ తస్మిన్కాలేచంపకముకుళఃస్మరస్యజగద్ధింసాక్రియాయాంసూచీభావేనవ్యవస్థితః-ఏతద్దర్శనానంతరమేవ విరహిణఃకామపీడితాఃనిర్గతప్రాణాశ్చాభవన్నితితాత్పర్యమ్॥

౭॥శ్లో॥ విరళోచ్చపలాశస్యప్రచురంపుష్పం బభూవచపలాశస్య।
స్మరనీచపలాశస్యప్రాశ్యాధ్వగపిశితచారుచపలాశస్య॥

వ్యా॥ విరళేతి॥పద॥ విరళోచ్చపలాశస్య-ప్రచురం-పుష్పం_ బభూవ-చ-పలాశస్య-స్మరనీచపలాశస్య-ప్రాశ్యాధ్వగపిశితచారు- చపలాశస్య॥అ॥ విరళోచ్చపలాశస్యపలాశస్యప్రచురంపుష్పంచపలాశస్యస్మరనీచ పలాశస్యప్రాశ్యాధ్వగపిశితచారుబభూవ॥ అర్థః॥ విరళోచ్చపలాశస్య విరళం అల్పీభూతంఉచ్చదేశేఅగ్రదేశేస్థితంపలాశంఛదనంయస్య ॥ని॥ పత్రంపలాశంఛదనమిత్యమరః-పలాశస్యబ్రహ్మవృక్షస్య- ప్రచురంబహుపుష్పంకుసుమంచపలాశస్య క్షుద్రాశస్య- స్మరనీచపలాశస్యపలంమాంసం ఆశ్నాతీతి పలాశః-రాక్షసఃనీచః నికృష్టః- నీచశ్చాసౌపలాశశ్చనీచపలాశఃస్మరఏవ నీచప

లాశః తస్య- విరహిజనమాంసభక్షణేవ్యవస్థితస్యేతియావత్-ప్రాశ్యాధ్వ
గపిశిత వారుప్రాశ్యంభక్షణయోగ్యంపథికానాంఅధ్వగానాం పిశితంమాం
సమివచారుమనోహరంబభూవ॥విరహిజనమాంసవద్రక్తంపలాశకుసుమం
స్మరాఖ్యరాక్షసస్యమాంసమివస్థితంవిరహిజనబాధకమభూదితి తా॥

౮॥శ్లో॥ ఋతౌబభుర్నిశాహ్వయావిభావిభావిభావిభాః।
కలాశ్చ తేషుసత్వతేకదారదారదారదాః॥

వ్యా॥ ఋతావితి ॥ పద॥ ఋతౌ- బభుః-నిశాహ్వయాః- విభావిభావి
ఇభాః- కలాః- చ- తేషు- సత్వతేః అదారదారదాః- రదాః ॥ అన్వ ॥
విభావిభావిభాఋతౌనిశాహ్వయాఇభాబభుః- తేషుసత్వతేఃకలాశ్చఅదా
రదారదాః దాఃబభూవుః॥అర్థః॥విభావిభావిభావిభావోరత్యాదికారణం
స్యాఅస్త్రీవిభావినీతాదృశీభాకాంతిః తయావిభావ్యావక్తే. యద్వావిశే
షేణభాసమానఃవిభాఃవిభాసాంవిభుర్విభావిభుఃవిభాః-విభావిభుఃయస్మిన్
ప్రదీప్తవినకరఇతియావత్-ఋతౌవసంతేనిశాహ్వయాఃరాత్రినామధేయాః
ఇభాఃగజాఃబభుఃవిరేజుః-తేషుగజేషు సత్వతేః సంతినక్షత్రాణితేషాంపతేః
చంద్రస్యకలాఃభాగాశ్చఅదారదారదాః అదారాణాంభార్యారహితానా
ందారంవిదారణందదతీత్యదారదారదాః విరహహింసాకారిణఇత్యర్థః-ర
దాఃదంతాఃబభూవుః॥ ప్రదీపభాస్వరేవసంతఋతౌ- అంధకారేణకృష్ణవ
ర్ణారాత్రినామధేయాగజాఃశుభ్రవర్ణేనచంద్రకలామయేనదంతేన విర
హిజనవిదారణంచక్రురితితాత్పర్యమ్॥

౯॥శ్లో॥ఇహాలలనాశోకాళిప్రదేనమేనాత్మమహావినాశోకాళి।
కామేనాశోకాళిస్వనహుంకృతిభిస్సదిక్ష్వనాశోకాళి॥

వ్యా॥ ఇహేతి॥పద॥ ఇహ-లలనాశోకాళిప్రదేన-మేన-ఆత్మమహావినా
శః-అకాలి-కామేన-అశోకాళిస్వనహుంకృతిభిః-సః-దిక్షు-అనాశః- అకా
ళి ॥అన్వ॥ ఇహలలనాశోకాళిప్రదేనమేనజనేనాత్మమహావినాశః అకాళి
అనాశస్సజనః- కామేన అశోకాళిస్వనహుంకృతిభిః దిక్ష్వకాలి ॥ అర్థః
ఇహవసంతకాలే-లలనాశోకాళిప్రదేనస్త్రీణాంశోకరాశిప్రదేన- మేనపౌ
రుషేణ- ఆత్మమహావినాశఃస్వకల్యాణవిఘాతః- అకాళిఅకారి- కళయో
ర్భేదః-సజనఃఅనాశఃఆశారహితః కామేనమదనేన-అశోకాళిస్వనహుంకృ
తిభిఃఅశోకవృక్షశీనభ్రమరస్వనహుంకారైః-దిక్షుదిగంతేషు- ఆకాళిఅభ

ధి॥ యః పురుషః ప్రణయకలహేవినా మోదం నానుబభూవ - సజనః కామేన -
అశోకతరులీనభ్రమరహుంకారేణపరితప్యమాన స్తస్థావితి తాత్పర్యమ్॥

౧౦॥ శ్లో॥ సహకారవృతే సమయే సహకారహణస్య కేను సస్మార పదమ్।

సహకారముపరి కాంతైస్సహకారమణీపురస్సకలవర్ణమపి॥

వ్యా॥ సహకా రేతి ॥ పద॥ సహకారవృతే-సమయే-సహకాః- రహణ
స్య-కే-ను-సస్మార-పదం- సహకారం ఉపరి- కాంతైః-సహ-కా- రమణీ-
పురః-సకలవర్ణం-అపి॥అన్వ॥సహకారవృతే సమయే కేనురహణస్య సహ
కాః-కారమణీకాంతైస్సహపురః సకలవర్ణం ఉపరిసహకారంపదమపిస
స్మార॥అర్థః॥ సహకారవృతే.సహకారాఖ్యాతాః తైః పరివృతే ని॥ఆమ్ర
శ్చూతోరసాలోసౌసహకారోతిసౌరభ ఇత్యమరః- సమయేవసంతకాలే-
కేను కేపురుషాః-రహణస్యవియోగస్య- సహకాః సోఢుం సమర్థాః- ను
ప్రసిద్ధా- ఏకాపినా స్త్రీత్యర్థః- కారమణీకాస్త్రీకాంతైస్సహభర్తృభిస్స
హపురః సకలవర్ణం కవణాశ్చ(లవణశ్చ) లవణాశ్చతాభ్యాంసహితఉ
పరిఅంతే సహకారం హవర్ణసహితం పదం అక్షరసమూహం కలహమితి
యావత్-సస్మార స్మృతవతీ- నకాపీత్యర్థః॥ పురుషాః భార్యాభి స్సహాపి
యోగం న సేహిరే-స్త్రియశ్చభర్తృభిస్సహకలహన్న చక్రురితి తాత్పర్యమ్॥

౧౧॥ శ్లో॥ సున్నమనామధునా నాశ్రయతి మృతింకోవినాంగనా మధునా నా।

ఇతిలలనానుధునానావిధమధయతికిలతదర్థనామధునానా॥

వ్యా॥ సున్నే తి॥ పద॥ సున్నమనాః-మధునా-న-ఆశ్రయతి-మృతిం-కః-వినా
అంగనాం- అధునా- నా-ఇతి-లలనా- మధు-నానావిధం-అధయత్-కిల-త
దర్థనాం- అధునానా॥అ॥ అధునామధునానున్నమనాః కోవా అంగనాం
వినామృతిం నాశ్రయతి- ఇతితదర్థనా మధునా నాకిలలలనా నానావిధ మ్మ
ధుఅధయత్॥ అర్థః॥ మధునావసంతేన- సున్నమనాః ప్రేరితాంతఃకర
ణః- కోనాకః పుమాన్ అంగనాంవినాకామినీంవినా అధునా వసంతసమ
యేమృతింమరణం నాశ్రయతినప్రాప్నోతి - సర్వోపిమరణంప్రాప్నోత్యేవే
త్యర్థః-ఇతిఇత్థంభూతాంతదర్థనాం తస్య నాయకస్యప్రార్థనాం అధునా
నాఅపరిత్యజంతీకిలలలనాఅంగనానానావిధంనానాప్రకారంమధుఆసవం
అధయత్-అపిబత్॥ అనేనవసంతగుణేషుప్రేరితాః స్త్రియః కోవామనుష్యాః అంగ

నాంవినా సమిశ్రియతే- ఇతిమత్వా తత్పరిహారాయ- భర్తృప్రార్థితం సర్వమకరోదితి తాత్పర్యమ్॥ *

౧౨॥శ్లో॥ స్మరస్య యుద్ధరంగతాం రసారసారసారసా।
జితా వియోగినస్సమున్నతేనతేన తేనతే॥

వ్యా॥ స్మరస్యేతి॥పద॥ స్మరస్య- యుద్ధరంగతాం- రసా- అర- సారసారసా- జితాః- వియోగినః- సమున్నతేనతేన- తేన- తే॥అ॥ సారసారసారసా స్మరస్య యుద్ధరంగతాం అర- సమున్నతేనతేన తేన తే వియోగినః జితాః॥అర్థః॥ సారసారసా సారభూతాః సారసాః పక్షివిశేషాః యస్యాం తథోక్తా రసా భూమిః- స్మరస్య కామస్య- యుద్ధరంగతాం యుద్ధభూమిత్వం- అర ప్రాప- సమున్నతేనతేన- ఇనః స్వామీ తస్య భావః ఇనతా ఉన్నతా ఉత్కృష్టా ఇనతా యస్య తేన- తేన స్మరేణ తే వియోగినః విరహిణః జితాః నిర్జితాః॥ సకలజన మనోహారిణాం చూతచంపకాదికుసుమానాం ఇతస్తతో విప్రకీర్ణత్వాత్ సర్వేషాం కామవ్యథాసంభావాచ్చ స్మరస్య సర్వాపి భూమి ర్యుద్ధభూమిరి వావర్తత- అత్ర నావశీకృతజగత్త్రయత్వాత్ ప్రకటితస్వామిత్వేన తేన స్మరేణ సర్వ ఏవ వియోగినో వివశా బభూవురితి తాత్పర్యమ్॥

౧౩॥శ్లో॥ అధిగతకామధురా గాదగమేత్య భ్రమరపటలికా మధు
రాగాత్। పీత్వోత్తాలా మధురా గా ద్రుతమకృత తత
శ్శ్రియోధికా మధురాగాత్॥

వ్యా॥ అధిగతేతి పద॥ అధిగతకామధురా- అగాత్- అగమ్- ఏత్య- భ్రమరపటలికా- మధురాగాత్- పీత్వా- ఉత్తాలా- మధురాః గాః- ద్రుతం- అకృత- తతః- శ్రియః- అధికాః- మధుః- ఆగాత్॥అన్వ॥ అధిగతకామధురా భ్రమరపటలికా అగాదగమేత్య రాగాత్ మధు పీత్వా ఉత్తాలా సతీ మధురా గాః ద్రుతం అకృత- తతః మధుః, అధికాః శ్రియః ఆగాత్॥అర్థః॥ అధిగతకామధురా అధిగతా సకలజనవశీకరణాత్ ప్రాప్తా కామధూర్యయా సా ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతో కారః భ్రమరపఙ్క్తికా భృంగావలిః- అగాదగమేత్య వృక్షా ద్వృక్షం ప్రాప్య- రాగాత్ స్నేహేన మధు పుష్పరసం పీత్వా పానం కృత్వా ఉత్తాలా ఉన్మనా సతీ మధురాః శ్రావ్యాః గాః గిరః ద్రుతం శీఘ్రం అకృత అకృతవతీ- తతః పశ్చాత్- మధుః వసంతః అధికాః అదభ్రాః శ్రియః సౌందర్యసంపదః ఆగాత్ ప్రాప్తవాన్॥ ప్రాప్తకామధురా భ్రమరపఙ్క్తిః వృక్షా

ద్వృక్షమేత్య మధుపీత్వామధురంజగౌ-మధుమాసవ్వనితరాంసౌందర్యయుక్తోభభూవేతితాత్పర్యమ్॥

౧౪॥ శ్లో॥ పికోపికోపికోపికోవియోగినీరభర్త్సయత్ ।
వచాంసిభంగమాలపన్నితానితానితానితాః ॥

వ్యా॥ పికఇతి॥ పద॥ పికః- అపి-కోపి- కోపికః- వియోగినీః, అభర్త్సయత్- పచాంసి- భంగం- ఆలపన్- ఇతాని- తానితాని-తాః ॥అన్వ॥ భంగంఇతానితానితానివచాంసి ఆలపన్ కోపికః కొపికః తాపిఃవియోగినీఃఅభర్త్సయత్ ॥అర్థః॥ భంగంరచనావిశేషం ఇతానిప్రాప్తాని తానితానితత్తదవసరోచితానివచాంసిభాషితాని ఆలపన్వదన్- కోపికః కోపనస్వభావః- కోపిపికఃకొకిలః వియోగినీఃవిరహిణీః- అభర్త్సయత్ అతర్జయత్ ॥ వనోపకంఠనిలీనకలరవకలకంఠకృతాతిమధురనినాదాకర్ణనేనకుంఠితాంతఃకరణో ప్రయోగినీజనఃప్రాణనాథంశరణంజగామేతితాత్పర్యం॥

౧౫॥ శ్లో॥ శ్రీరాపికలాపేన ప్రవృద్ధమామ్రావలిషుపికలాపేన ।
నకలాపికలాపేనప్రణర్తనమకారివాగపికలాపేన ॥

వ్యా॥ శ్రీరితి॥ పద॥ శ్రీః- అపి- కలాపేన- ప్రవృద్ధం- ఆమ్రావలిషు- పికలాపేన- న- కలాపికలాపేన- ప్రణర్తనం- అకారి- వాక్- అపి-కలాఆపే- న ॥అన్వయః॥ కలాపేనశ్రీరాపి- అమ్రావలిషుపికలాపేన ప్రవృద్ధం కలాపికలాపేన ప్రణర్తనంనాకారి- కలావాగపినాపే ఇతివాక్యచతుష్టయం ॥అర్థః॥ కలాపేనచంద్రేణశ్రీఃకాంతిఃఅపేప్రాప్తా-ఆమ్రావలిషుచూతవనేషు- పికలాపేనకోకిలకూజితేన ప్రవృద్ధంఏధితం-కలాపికలాపేన- మయూరసమూహేనప్రణార్తనం-నర్తనక్రియానుష్ఠానం- నాకారి-నకృతం- తేనకలామధురావాగపివాణీచనాపేనప్రాప్తా ॥ వసన్తకాలత్వాత్ చంద్రశోభాకోకిలకూజితంచప్రవర్ధతే- మయూరసమూహస్యనర్తనం కేకాశబ్దశ్చనావర్తతేతితాత్పర్యం ॥

౧౬॥ శ్లో॥ నసమానసమానసమానసమాగమమాపసమీక్ష్యవసన్తనభః ।
భ్రమదభ్రమదభ్రమదభ్రమరచ్ఛలతఃఖలుకామిజనః ॥

వ్యా॥ నేతి॥ పద॥ న- సః- మానసమానసమానసమాగమం- ఆప- సమీక్ష్య- వసన్తనభః- భ్రమదభ్రం- అవ భ్రమదభ్రమదభ్రమరచ్ఛలతః- ఖలు కామిజనః ॥అన్వ॥ యఃకామిజనః మానసమానసమానసమాగమంనాపసః అవ భ్రమదభ్రమదభ్రమరచ్ఛలతః భ్రమదభ్రంవసన్తనభఃసమీక్ష్యమా

నసమానసమానసమాగమంఆపఖలు ॥అర్థః॥ యఃకామిజనః మానసమా
నసమానసమాగమం- మానసంచిత్తంతస్మిన్ యోమానఃఅభిమానః మా
నసమానఃతస్యసమానః అనుగుణఃసమాగమః భార్యాభిస్సహసంగమః
మానసమానసమానసమాగః తంనా పనలేభేయద్వామాన సేమానోమా
నసమానః తేనసహవర్తత ఇతిసమానసమానః సమానసమానశ్చాసౌ
సమానః బంధుశ్చమనోవృత్తిమానసహితబంధురితియావత్ తస్యసమాగ
మం- అదభ్రమదభ్రమరచ్ఛలతఃఅదభ్రమదేన అనల్పమదేనభ్రమఃతందదతీతి
అదదభ్రమరభ్రమదాః అదభ్రమదభ్రమదాశ్చ తేభ్రమరాశ్చఅద భ్రమదభ్ర
మదభ్రమరాః అత్యంతమదభ్రమకృత్ భ్రమర ఇతివత్- తచ్ఛలతఃతద్వ్యా
జేనయద్వాఅదభ్రః మదోయేషాంతేఅదభ్రమదాః మేఘమాలాస్త్వేనస్వ
స్మిన్ భ్రమందదతి భ్రమదాః- అదభ్రమదాశ్చ తేభ్రమదాశ్చతేచ భ్రమరా
శ్చతేషాంఛలతః భ్రమదభ్రం భ్రమరిత్యభాణి మేఘాయత్రతత్ వసంతనభః
వసంతకాలీనమాకాశంసమీక్ష్య దృష్ట్వామానసమానసమానసమాగమం-
అప ॥ పూర్వంప్రణయకలహాదినాకృతాపరాధంప్రియాజనమనాదృత్య
ఇతఃపరంతాభిస్సహసంగమోస్మాకంమాభవతు ఇత్యేవమ్మనసికృత్వాస్థితః
కామిజనఃపశ్చాత్ భ్రమరపటలచ్ఛలే నావృతమాకాశందృష్ట్వావసన్తసమ
యే అభిమానసమర్థనంస్వయమేవప్రియాజనమభిససారేతి తాత్పర్యం ॥
౧౭॥ శ్లో॥ గతమత్రచయేనగృహాదసముత్తరతాన్తరతాన్తరతాన్తరతామ్
పరఏవవికారఇయాయబృహత్తమసన్తమసన్తమసన్తమసన్ ॥
వ్యా॥ గతమితి॥ పద॥ గతం- అత్రచయేన- గృహాత్- అసముత్తరతా
అన్తః- అతాన్తరతాన్తరతాం- పరఃఏవ- వికారః- ఇయాయ- బృహత్త
మసన్తమసం- తం- అసన్తంఅసన్- ॥అన్వయః॥ అత్రఅన్తఃఅతాన్తరతాం
అసముత్తరతాయేనగృహాత్గతం- బృహత్తమసన్తమసంఅసన్తంతంఅ
సన్పరఏవవికారఃఇయాయచ ॥అర్థః॥ అత్రవసంతకాలే- అన్తఃమనసి-అ
తాన్తరతాన్తరతాంఅతాన్తమశ్లిష్టం రతాన్తరంరతవిశేషః యస్యఅతా
న్తరతాన్తరః తస్యభావః అతాన్తరతాతాంవిశృంఖలసురతవిశేషతామితి
యావత్- అసముత్తరతా అలంఘ్యతాయేనపురుషేణగృహాత్ భవనా
ద్గతంనిర్గతం- యద్వాఅంతః హృదిఅతాంతంఅసహ్యంరతంయస్యాః
సాఅతాంతరతాఅంతర్మనసాఅతతి స్వామినంగచ్ఛతి సతతంధ్యాయతీతి

తెతిసాతాంఅస
యావత్- అంతరతా అతాంతరతాచా సౌఅంతరతాచా
ముక్తైరతాత్యక్తవతావా- బృహత్తమస న్తమసంబృహత్తమమతిదుహల్-
స న్తమసంఆంధ్యం యస్యతం- అస న్తంఅవివేకినంతం పురుషంఅస్క అపరి
హార్యః పరః మహాన్ వికారః కామవికారః ఇయాయప్రాపచ ॥ అస్మిన్లో
లేకామానుభవంపరిత్యజ్యయోయువాగృహాదన్యత్రనిర్గచ్ఛతిసపురుషః ప
రంకామవికారమాపేతితాత్పర్యం ॥

౧౮॥మూ॥క్రుధికాన్తవశన్నవదామసమాపనయాపనయాపనయా
　　　తవ్యృతేనుశమేనచతామశనైరవతారవతారవతారవతా ॥

వ్యా॥ క్రుధీతి॥ పద॥ క్రుధి- కాన్తవశంనవదామసమాపనయాపనయా
ఆప- న- యా- అపనయా- తం- ఋతే- అనుశమేన- చ- తాం, అశనైః
అవతారవతాఆర- వత- అరవతా ॥అన్వ॥ క్రుధిఅపనయాయానవదామ
సమాపనయాపనయా కాన్తవశన్నప- తమృతేఅశనైరవతారవతాఅను
శమేనచఅరవతాతాంఆరబత ॥అర్థ॥ క్రుధిప్రణయకోపేసతిఅపనయాఅ
పగతః దక్షిణః నయఃనీతిర్యస్యాః యామానినీనవదామసమాపనయాపన
యానవంఅభినవందామమాలా-తస్యాఃసమాపనంసమాప్తిఃసైవయాపనా
కాలక్షేపః- తయా హేతునాప్రారబ్ధమాలాసమాపనవ్యాజేనేతియావత్
కాంతవశంకాంతస్య ప్రార్థనయతః వశమానుకూల్యంనాపనలేభే- త
మృతేకాన్తంవినా- అశనైః శీఘ్రంఅవతారవతాప్రాదుర్భవతా- అను
శమేనపశ్చాత్తాపేనచసహ- అరవతారవశ్శబ్దః తస్యభావః రవతాత
న్నభవతీత్యరవతామూకత్వంతాం స్త్రీయంఆరప్రాపవతఖేదేవబయోరా
భేదం ॥ పూర్వంప్రణయకలహాదినావిద్యమానేనకోపేనయాస్త్రీకాన్తేన
మాగతేపిసమారబ్ధాం మాలాంసమాప్యగచ్ఛామీతికాలక్షేపేణకాన్తవశ
న్నాగచ్ఛత్ - సాస్త్రీ ప్రపశ్చాత్ తప్యమానా మోహాభిభూతా బభూ
వేతితాత్పర్యం ॥

౧౯॥ మూ॥ నభసోవివరంకుసుమేక్షణభాగతరోగతరోగతరోగతరో ।
　　　వదకాన్తమవేక్ష్యయథాద్యమథావరమేవరమేవరమేవరమే॥

వ్యా॥ నభసఇతి॥ పద॥ నభసఃవివరం- కుసుమేక్షణభాక్- అతరఃగత
రోగతః అగతరో- వద- కాన్త, అవేక్ష్య- యథా అద్య- మథా- అరం-
ఏవ- రమాఇవరమే- వర- మే ॥అన్వయః॥ కుసుమేక్షణభాక్ వరహే- అగ

తరో- గతరోగతరః- త్వంనభసోవివరం అతరః- మేకాన్తమవేక్ష్యయథా అద్యమథారనేవరమే- తథాఆరమేవవదేతి ॥అర్థః॥ కుసుమేక్షణభాక్ కుసుమమేవఈక్షణంచక్షుః తద్భజతీతికుసుమేక్షణభాక్ తస్యసంబుద్ధిఃవరవరిష్ఠ అగతరోపర్వతస్థ వృక్షత్వంగతరోగతరః అతిశయితోరోగః రోగతరఃగతోరోగతరః యస్యసః త్వంనభసః ఆకాశస్యవివరంరంధ్రంఅతరః అప్రీత ఇత్యర్థః- అతఃమేమమకాన్తమ్నాయకంఅవేక్ష్యదృష్ట్వా- యథాఅద్యఇదానీంమధావసన్తేరమే వశ్రీరివరమె క్రీడామితథా అరమె వశీఘ్ర(మేవవద బ్రూ)హి ॥ ఉన్నతాకాచిత్ స్త్రీ(పర్వతస్థంపుష్పితంకంచనవృక్షముపాశ్రిత్యప్రార్థయతే,తి తాత్పర్యం ॥

౨౦॥ మూ॥ శ్రితేతిగామనాగతస్వబన్ధుగామ్మనాగతః ।
పరాపనామనాగతస్తతామకామనాగతః ॥

వ్యా॥ శ్రితేః॥ పద॥ శ్రితా- ఇతి- గాం- అనాగతస్వబన్ధుగాం-మనాక్ అతః పరా- అప- నామ- న- అగతః- తతామ- కామనాగతః ॥అన్వ॥ఇతిశ్రితాపరాఅనాగతస్వబన్ధుగాంగాంఅతః అగతఃమనాక్ నాపనామపశ్చాత్ కామనాగతస్తతామ ॥ అర్థః ॥ ఇతిపూర్వోక్తప్రకారంశ్రితాఅర్థాత్వృక్షమేవపరాఅన్యానాయికాఅనాగతస్వబన్ధుగాం(ప్రోషితభర్తృగామినీంగాంశబ్దంప్రత్యుత్తరమితియావత్- మనాగీషదపి-అతఃఅస్మాత్-అగతఃవృక్షాత్ నాపనప్రాప్తవతీనామప్రసిద్ధౌ- కామనాగతః మన్మథఏవ కృష్ణసర్పః గజోవాతస్మాత్- తతామతాప్యతిస్మ. అనేనప్రలాపోన్మాదవ్యాధయఇతితి(స్రో)దశాస్సూచితాః ॥ పూర్వశ్లోకోక్తప్రకారేణపర్వతతరుంపా(ర్థయన్తీసాతస్మాత్ వృక్షాత్ భర్తృవిషయంప్రత్యుత్తరంకించిదపినలబ్ధ్వాపశ్చాత్కామపరవశాబభూవేతి తాత్పర్యం ॥

౨౧॥ మూ॥ కాలలనాదివసన్తంకుసుమశరమశోఢహృద్యనాదివసన్తమ్ ।
అళిభిరనాదివసన్తందృష్ట్వాయత్రాత్మనోర్థనోదివసన్తమ్ ॥

వ్యా॥ కేతి॥ కా- లలనా- దివసం- తం- కుసుమశరం- అసోఢ- హృది- అనాదివసన్తం- అళిభిః- అనాది- వసన్తం- దృష్ట్వా- యత్ర- ఆత్మనః అర్థనాత్- ఇవసన్తం ॥ అన్వ ॥ కాలలనాతందివసంహృదిఅనాది వసంతం కుసుమశరమసోఢ- యత్రఆత్మనఃఅర్థనాదివసన్తంవసన్తందృష్ట్వాఅళిభిరనాది ॥అర్థః॥కాలలనాకా స్త్రీ(తందివసంతస్మిన్ వాసరేవసన్తఋతౌ

కాలాధ్వనోరత్యన్తసంగ ఇతిద్వితీయా- వాసరంసర్వదామిత్యర్థః హృదిహృదయేఅనాదిసర్వదావసన్తంవర్తమానేంకుసుమశరం మన్మథంఅసోఢసహితవతీన కాపీత్యర్థః- యత్రవసంతకాలే- ఆత్మనః అర్థనాదివ ప్రార్థనయేవసన్తంవర్తమానం వసంతం వసంతఋతుం దృష్ట్వాపేప్రేక్ష్యఅనాదిశబ్దితం ॥ యత్రహృదయస్థిత కామబాధాంసర్వా అపిలలనాసోఢుమశక్తాబభూవుఃతంవసన్తకాలందృష్ట్వాఅళయోజగురితితాత్పర్యమ్ ॥

౨౨॥ శ్లో॥ స్వయమథమన్దారితయాయుక్తోయుక్తన్నళస్సమందారితయా ।
ఆరామం దారితయామదనేనధియాపదుత్తమం దారితయా ॥

వ్యా॥ స్వయమితి॥పద॥స్వయం-అథ-మందారితయా- యుక్తః-యుక్తం-నళః-సః-మందారిత్రయా-ఆరామం-దారితయా-మదనేన-ధియా-ఆపత్-ఉత్తమం-దారియా॥అన్వయః॥అథమందారితయాయుక్తఃసః,నళఃమన్దారితయాయుక్తఉత్తమం అరామంమదనేనదారితయాధియా ఉపలక్షితస్సక్దారితయావిశిష్టఃస్వయమాపత్॥అర్థః॥అథఅనంతరంమందారితమామన్దఃఅల్పభూతఃఅరిఃశత్రుయస్యతస్యభావ మందారితాతయాయుక్తఃఅల్పశత్రురిత్యర్థః- సనళః మందారిత్రయాపారిజాత వత్వేనయుక్తంఉపలక్షితం *మందారః పారిజాతకఇత్యమరః- ఉత్తమంఉత్కృష్టం ఆరామం ఉద్యానంమదనేనమన్మథేన దారితయావిదారితయాధియాబుద్ధ్యాఉపలక్షితస్సక్ దారితయా దారానార్యః భార్యావత్తయాభార్యాసహితఇతియావత్- స్వయంఆపత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ సకలమేవశత్రుపక్షన్నిరవశేషీకృత్యపశ్చాత్ సనళః మదనపరవశస్సక్ స్వభార్యాభిః పారిజాతాదిభిరలంకృతముద్యానం స్వయమేవ ప్రవిష్టవానితితాత్పర్యమ్ ॥

౨౩॥ శ్లో॥ అనువ్రతాసమాననంసమాననందభీమజా ।
తమిన్దునాసమాననంసమాననందనేవనే ॥

వ్యా॥ అనువ్రతేతి॥ పద॥ అనువ్రతా- సమాననం- సమాననంద_ భీమజా- తం- ఇన్దునా- సమాననం- సమాననన్దనే- వనే ॥అన్వ॥ సమాననందనేవనేసమాననం ఇందునాసమాననంతం అనువ్రతా భీమజాసమాననంద ॥అర్థః॥ సమాననందనేసదృశేంద్రోద్యానేవనేఉపవనే సమాననంపూజాసహితంయథాతథా ఇందునాచంద్రేణ సమాననంతుల్యవదనం తంనళం అనువ్రతాఅనుగతాఅనుబద్ధావాభీమ జాదమయంతీసమాననందసమ

గభ్యనంగత్॥ భతుర్వరసుగుణముద్యానేసంచరంతీ దమయంతీననందేతి తా
౨౮॥శ్లో॥ఇహరుచిరామావలయస్వదృశమితిపృథక్ప్రియస్యరామావలయః
పాప్తారామావలయస్ఫురోగిరాయదుదరేభిరామావలయః
వ్యా॥ ఇహేతి ॥ పద ॥ ఇహ- రుచిరాం-ఆవలయ-స్వదృశం- ఇతి- పృ
థక్ - ప్రియస్య- రామావలయః- ప్రాప్తారామాఃవలయస్ఫురః-గిరా-య
దుదరే-అభిరామాఃవలయః ॥ అన్వయః॥ యదుదరేవలయః అభిరామాః
వలయస్ఫురః రామావలయః ఇహరుచిరాంస్వదృశం ఆవలయేతిప్రియస్య
గిరాపృథక్ ప్రాప్తారామాఃబభూవుః ॥అర్థః॥ యదుదరేయాసాముదరేషు
వలయః త్రివళీభంగాః అభిరామాఃమనోజ్ఞాః- వలయస్ఫురఃవలయైః కర
భూషణైః స్ఫురంతీతిక్విప్- వలయస్ఫురః తారామావలయః స్త్రీసమూ
హాః ఇహవనేరుచిరాంమనోజ్ఞాం స్వదృశంఆవలయ చాలయపశ్యేతియా
వత్ ఇతిఏవంప్రకారేణప్రియస్యభర్తుః గిరావచనేనపృథక్ ఏకైకశః ప్రా
ప్తారామాఃప్రాప్తోద్యానాఃబభూవుః ॥ నళస్యపురిఅన్యాః స్త్రియశ్చఇత
ఆగత్యపశ్యేతిప్రియవచనంశ్రుత్వాతదనంతర మేవప్రమదావనంప్రవిష్టవ
త్య ఇతితాత్పర్యమ్ ॥
౨౯॥ శ్లో॥ నవకుసుమానమనాగాగంతుంనైచ్ఛత్పరాసమానమనాగాః ।
అజనిపుమానమనాగాశ్రిత్యససతుకుసుమదానమానమనాగాః
వ్యా॥ నవేతి॥ పద॥ నవకుసుమానమనాగాః- గంతుం-న- ఐచ్ఛత్-ప
రా- సమానమనాః- గాః- అజని- పుమాన్- అమనాక్- ఆశ్రిత్య-సః సత్కు
సుమదానమానంఅనాగాః ॥అన్వ॥ యస్మిన్ పుంసిసమానమనాః పరానవ
కుసుమానమనాగాఃగాఃగంతుంనైచ్ఛత్- సఃపుమాన్ అమనాక్ సత్కు
సుమదానమానం ఆశ్రిత్యఅనాగాఅజని ॥అర్థః॥ యస్మిన్పుంసిసమానమ
నాఃసమానంమానసహితంమనోయస్యాస్సాపరాఅన్యా మానినీనవకుసు
మానమనాగాః నవైఃకుసుమైరానమనంయేషాంతే తాదృశాః అగావృ
క్షాయాసుతాఃగాః ఉపవనస్థలీః గంతుంప్రాప్తుంనైచ్ఛత్- సపుమాన్సా
పరాధఃపురుషః అమనాక్సత్కుసుమదానంమనోహరపుష్పదానమేవమా
నః పూజాతాంఆశ్రిత్యకృత్వా- అనాగాఃఅనపరాధః అజనిబభూవ ॥ స
గర్వాకాచిదంగనాయేనసహకుసుమభారావనమ్రతరుషండమండితాము
ద్యానభూమింగంతుంనైచ్ఛత్-అయంతూపాయజ్ఞఃపుమాన్మనోహరాణి

కాశ్చిత్కుసుమాన్యాదాయ ఏవంవిధైః కుసుమైరలంకృతాఖిలుడుద్యాన
భూమిరితిజ్ఞాపయన్నివతస్యైదదౌ- సాపికుసుమాన్యాదాయతస్మిన్కృతా
నుగ్రహాతేనసహాగతవతీతి తాత్పర్యమ్ ॥
౨౮॥ శ్లో॥ రుషితంసఖిసాదమముష్యలసత్తను తేతను తేతనుతేతను తే ।
ననవాననవాననవాననవాగిహతేచరణేమృతిమేష్యతిసః ॥
వ్యా॥రుషితమితి॥ పద ॥ రుషితం- సఖి- సాదం-అముష్య- లసత్తనుతే
తనుతేతనుతే అతను- తే- న- న- వాననవాననవాక్- అననాక్- ఇహ-తేచ
రణే- మృతిం- ఏష్యతి- సః ॥అన్వ ॥ లసత్తనుతేతనుతేసఖి తేరుషితం అము
ష్యఅతనుసాదంతనుతేవాననవాననవాక్ సః- అనవాక్ ఇహ తేచరణేమృ
తింనేష్యతీతిన ॥అర్థః॥ కేనచిన్నాయకేన ప్రేషితాదూతీశ్లోకద్వయేనత
త్ప్రియాంసాంత్వయతి ॥ హేలసత్తను తేతనుతే- లసంతీప్రకాశమానాత
నుః శరీరంతస్యభావస్తనుతాతయాఇతంప్రాప్తంనుతంసవనంయస్యాస్సా
తత్రసంబుద్ధిః రమణీయశరీరతయాప్రాప్తప్రస్తుతేతియావత్ ॥ తనుః కా
యేకృశేల్పే చేతివిశ్వః- హేసఖివయస్యే తేతవరుషితంకోపః అముష్యత్వ
ద్భర్తుః అతనుఅధికంయథాతథాసాదం అవసాదంతనుతేకరోతి అతఏవ
వాననవాననవాక్ వాననంశుష్కం ॥ శుష్కంవానముభేత్రిష్ఠు- నవంరమణీ
యంఆననంయస్యశుష్కం కృతరమణీయముఖఇత్యర్థః- సః అవాకధోము
ఖఃనఅవాక్- అనవాకభిముఖోభూత్వా ॥ స్యాదవాజప్యధోముఖఇత్య
మరః- ఇహవసంతకాలే తేతవ- చరణేపాదేమృతింమరణంనేష్యతీతినప్రా
ప్స్యత్యేవ- అనవద్యేహేసఖిత్వయా కృతంరుషితంత్వద్భర్తురిత్యర్థః మే
వసాదంతనుతేసత్వత్పాదమూలేనిపతితశ్చేత్ తంమరణాన్నివర్తయేతిదూ
తీసఖీంవక్తీతితాత్పర్యమ్ ॥
౨౯॥ శ్లో॥ అపిచైత్యనగానవతానవతానవతానవతాస్తగుణామధునా ।
ఇహసౌఖ్యమగోచరమాచరమాచరమాచరమాస్యనరవ్యతరా ॥
వ్యా॥ అపిచేతి॥ పద॥ అపిచ- ఏత్య- నగాత్- అవతానవతా- నవతా
న- వత- అ- స్తగుణా- మధునా- ఇహ- సౌఖ్యం- అగోచరం- చర
మా- చ- రమాచరమా-అస్య-న-రమ్యతరా॥అన్వ॥అపిచనగాన్నేత్యఅవతాన
వతామధునానవతానాస్తగుణాబత- ఇహసౌఖ్యంఅగోచరం మాచరఅస్యచ
రమారమాచనరమ్యతరా ॥అర్థః॥ అపిచకేంచ- నగాత్పృష్ఠాత్ ఏత్యప్రా

ష్యఅవతానవత్వాఅవత్రానోవిస్తారఃతద్వతామధునామాసేనవతానవత్వంమనోహరత్వమితియావత్- నాసగుణాత్యక్తకాన్తిగుణానబతేతిప్రసిద్ధా తస్మాత్- ఇహావసన్తకాలేసౌఖ్యంసుఖంఅగోచరం అవిషయంమాచరమాకురు ॥ మాస్మమాలంచవారణఇత్యమరః- సుఖమనుభవస్వేతియావత్-పశ్చాదనుభోక్ష్యామీతిచేత్ అస్యమధోఃచరమాపశ్చాద్భావినీరమాచశ్రీశ్చనరమ్యేతరాఅత్యంతరమణీయానేత్యుత్తరత్రసంబంధః ॥ పాదపాణ్ పాన్ష్యవిజృంభమాణోమధుఃఅతిమనోహరోవర్తతే- తస్మాదస్మిన్కాలేమానంత్యక్త్వాక్రీడాసౌఖ్యమనుభవస్వ అస్యకాలస్యపశ్చాద్భావినీకాంతిర్నరమ్యేతరేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౬॥ శ్లో॥ ఇతిలాళికయాళికయాతకచైరతికాళికయాళిక ।
యాకథితా॥దయితంసమయాసమయా
దపరావ్యహరత్సమయాసమయాచతయా ॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- లాళికయా- అళికయాతకచైః- అతికాళికయా ఆళికయా- కథితా- దయితంసమయా- సమయాత్- అపరావ్యహరత్- సః- మయా- సమయా- చ- తయా ॥అన్వయః॥ ఇతిలాళికయాఅళికయాతకచైరతికాళికయాఆళికయాకథితాఅపరాదయితంసమయాసమయాత్- సచమయాసమయాతయావ్యహరత్ ॥ అర్థః॥ ఇతిఉక్తప్రకారం- లాళికయాలాళయంత్యా అళికయాతకచైః లలాటలంబిచూర్ణకుంతలైః ॥ లలాటమళికంగోధిరిత్యమరః- కచః కేశశ్శిరోరుహఇత్యమరః అతికాళికయా అత్యంతశ్యామలయాఆళికయాసఖ్యాకథితాఉక్తాఅపరావధూః దయితంసమయాభర్తుస్సమీపమిత్యర్థః- సమయాత్ సమగచ్ఛత్ సః భర్తాచమయాలక్ష్మ్యా- సమయాతుల్యయాతయాకాన్తయా- సహావ్యహరత్ చిక్రీడ ॥సబహుమానంసఖీవాక్యేన చోదితాకాచిదనంతరంభర్తుస్సమీపముపగతవతీభర్తాచశ్రీసమయాకాన్తయాసహవిజహారేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౭॥ శ్లో॥ అతిరుచిమాన స్తబకస్సర స్తటోయంవిచీయమాన స్తబకః ।
ఇహఖలుమాన స్తబకః ప్రియామితివరోనయత్సమాన స్తబకః ॥

వ్యా॥ అతీతి॥ పద॥ అతిరుచిమాన్- అ స్తబకః- సర స్తటః- అయం-విచీయమాన స్తబకః- ఇహ- ఖలు- మానః- తవ- కః ప్రియాం- ఇతి- వరః అనయత్- సమాన స్తబకః ॥అన్వయః ॥ అ స్తబకః విచీయమాన స్తబక-

అయంసర స్తటః అతురుచిమాన్- ఇహతవమానః కః ఇతిసమాన స్తబకః అపరః యాంతందేశమదయత్ ఖలు ॥అర్థః॥ అ స్తబకః నిర స్త బకపక్షి- బకస్తుబంకపా్రియేజలేవర్తతే- ఇహతుప్రభూతజలత్వాత్సి కతాలంకృ తత్వాన్నిర్గతబకప త్త్వం- విచీయమాన స్తబకః వర్ధమానగుచ్ఛః యద్వావిభిః పక్షిభిః భ్రమరప్రభృతిభిఃచీయమానాః మకరందపానాయాన్విష్యమాణాః స్తబకాః పుష్పగుచ్ఛాయస్మిన్ సః అయంసరస్తటః సరస్తీరం అతిరుచిమాన్ అత్యంతసుందరః ఇహఅస్మిన్ప్రదేశే- తవభవత్యాఃమానః సర్వఃకః ఇతిసమాన స్తబకః సమానః మానసహితః సాదర ఇతియావత్ స్తబకః స్తుతిర్యస్యసః పరః- అన్యోయువాప్రియాం ప్రేయసీంఅనయత్ పా్రపయామాస ॥ హేప్రియే అయంసర స్తటః అ స్తబకత్వాత్పురుషాదిభిరనుపహతో వివిధకుసుమితలతానిచయోత్యంతంరమణీయః ఇహమానంత్యజ ఇతిపరో యువాక్రీడితుం ప్రేయసింలతాగృహమనయదితితా

౩౦॥ శ్లో॥ అరుణతరపరాగస్యప్రసవంప్రైక్షిప్తనేపునరపరాగస్య ।
హసితైరపరాగస్యసైవ స్థిష్ఠన్త్యపీనవేప్సురపరాగస్య ॥

వ్యా॥ అరుణత రేతి॥ పద॥ అరుణతరపరాగస్య- ప్రసవం- ప్రైక్షిప్త- న- పునః- అపరా- అగస్య- హసితైః- అపరాగస్య- సైవః- తిష్ఠంతీ- అపి- లవేప్సుః- అపరాక్- అస్య ॥ అన్వయః ॥ అపరాఅరుణతరపరాగస్య సైవహసితైరపరాగస్య అస్యఅగస్య ప్రసవంలవేప్సుర్భూత్వాఅపరాక్ తిష్ఠంత్యపితంపునర్నప్రైక్షిప్త ॥ అర్థః ॥ అపరాఅన్యా స్త్రీఅరుణతరపరాగస్య అత్యన్తర క్తవర్ణసుమనోరజసః ॥ పరాగస్సుమనోరజఇత్యమరః సైవైఃస్వకీయైఃహసితైః హాసైః హేతుభూతైః అపరాగస్యఅపగతర క్తవర్ణస్య అస్యఅగస్యఅశోకాదేః ప్రసవంపుష్పం ॥ స్యాదుత్పాదఫలేపుష్పే ప్రసవఇత్యమరః- లవేప్సుః అపచిచీషుర్భూత్వా అపరాక్ సమ్ముఖంతిష్ఠంత్యపిపునఃనప్రైక్షిప్త ॥ కాచిదంగనాపూర్వంరక్తవర్ణంకుసుమందృష్ట్వా పశ్చాత్ స్వకీయహాసైర్ధవళీకృతంతదేవకుసుమంఅపచిచీషుః సమక్షంతిష్ఠంత్యపివర్ణాంతరగతంతత్కుసుమం నిశ్చేతుమశక్తాబభూవేతితాత్ప

౩౧॥ శ్లో॥ అవేక్ష్యపల్లవాలయానగాశ్రితాలవాలయా ।
లతాభవేవనాలయాబభేన్యయావహాలయా ॥

వ్యా॥ అవేక్ష్యేతి॥ పద॥ అవేక్ష్య- పల్లవాలయాన్- అగాన్- శ్రితాల

వాలయా- లతాభయా- ఇవ. వాలయా- బభౌ- అన్యయా- ఎవాల- యా॥ అన్వయః ॥ యాపల్లవాలయానేగానవేత్యవవాల- శ్రితాలవాలయాఅన్య యాతయావాలయాలతాభయైవబభౌ ॥అర్థః॥ యావధూః- పల్లవాలయాః పల్లవా నాంకిసలయానామాలయాః స్థానభూతాః పల్లవితా నిత్యర్థః అగాః వృక్షాః- అవేక్ష్యదృష్ట్వావవాలసంచాల- వలసంచలనైఇత్యస్య రూపంశ్రితాలవాలయా ఆశ్రితవృక్షావాపయా ॥ స్యాదాలవాలమావాల మావాపఇత్యమరః- తయా అన్యయావాలయాబాలయాలతాభయాలతా యాః కాంత్యైవబభౌభాతం ॥ పల్లవితంకంచనవృక్షందృష్ట్వాపల్లవాపచిచీ షయాతద్వృక్షమూలేస్థితా కాచిద్బాలావృక్షమూలమాశ్రయంతీలతేవబ భావితితాత్పర్యమ్ ॥

౩౨॥ శ్లో॥ ప్రతతీనామాళీనామ్మధ్యేన్యోవ్యచినుతాంగనామాళీనామ్ ।
అప్యేనామాళినాంస్మితాచ్చజానన్మదాచ్చనామాళీనామ్॥

వ్యా॥ ప్రతతీనామితి॥ పద ॥ ప్రతతీనాం- ఆళీనాం- మధ్యే- అన్యః వ్యచినుత- అంగనాం- అళీనాం- అపి- ఏనాం- ఆళీనాం- స్మితాత్- చ- జానన్- మదాత్- చ- నామ- అళీనాం ॥అన్వయః॥ అన్యః ప్రతతీనామాళీనామ్మధ్యేఆళీనాం ॥ ఏనాంఅంగనాం- అళీనాంస్మితాచ్చఅళీనామ్మదాచ్చజానన్నపివ్యచినుతనామ ॥అర్థః॥ అన్యః యువాప్రతతీనాంలతానాం- ఆళీనాం పఙ్క్తీనాం లతాసమూహానామితియావత్- మధ్యేఅంతః అళీనాంక్రీడార్థంతిరోహితాం ఏనాంఅంగనాంకామినీం ఆళీనాంసఖీనాం- స్మితాచ్చ హాసాచ్చ అళీనాంభ్రమరాణాంమదాత్ హర్షాచ్చజానన్ బుద్ధ్వాపివ్యచినుత నామఅన్వేషయామాస ॥ కాచిదంగనాస్వకాంతం ప్రతికస్మింశ్చిత్ ప్రదేశే మయినిలీయమానాయాం సత్యాంద్రష్టుమశక్తశ్చేత్పరాజితోభవిష్యసీత్యుక్త్వాక్రీడార్థంకుత్రచిల్లీనామితస్తతోవిచిన్వన్ యదృచ్ఛయా తస్మిన్నేవదేశేవ్యచినుతతత స్తుంసఖ్యోజహాసుః- అస్యాఅంగరాగాదిగంధ లోభాత్ భ్రమరాఅపిపరిభ్రముశితితాత్పర్యమ్ ॥

౩౩॥ శ్లో॥ కమితుఃకలుషాక్షిసుఖార్థనభాగపరాగపరాగపరాగపరా ।
స్థితిమాపతయైవహృతస్సపుమాననయాననయాననయా॥

వ్యా॥ కమితురితి॥ పద॥ కమితుః-కలుషాక్షిసుఖార్థనభాక్- అపరాక్ అపరా- అగపరాగపరా స్థితిం- ఆప- తయా- ఏవ- హృతః- సః- పు

మాక్- అనయా- న- నే- యా- ఆననయానయా ॥అన్వయః ॥ అగపరాగపరాఅపరాకమితుః కలుషాక్షీసుఖార్థనభాక్ అపరాక్భూత్వాస్థితిమాప- సపుమాక్తయాఅనన్యైవననహృతః యాఆననయాననయా ॥అర్థః అగపరాగపరాతరుకుసుమరజోభిః (శ్రేష్ఠా ॥ పరాగః కౌసుమే రేణౌ స్నానీయాదౌరజస్యపీత్యమరః- అపరాకా చిద్వధూః కమితుః కాంతాత్ కలుషాక్షీసుఖార్థనభాక్ కుసుమరజోభిః కలుషయోరక్ష్ణోః సుఖార్థనాంసుఖయాచ్ఞాంభజతీతితథోక్తాసతీ అపరాగభిముఖంయథాతథాస్థితిమాపఅక్షిగతపరాగమాస్యానిలేనాపనయేతిభర్తుస్సమక్షముతిష్ఠదిత్యర్థః సపుమాక్ వల్లభఃతయా ఏవంస్థితయా అనన్యైవనహృత ఇతినవశీకృతఇతినవశీకృతఏవేత్యర్థః- యాభామినీ ఆననయానేనయా ఆనన్సుఖంతస్య యానంభర్తృముఖసమీపపా)పణంతత్రనయోవైదగ్ధ్యంయస్యాస్సా- యద్వాఅననమ్ముఖంతదేవయానంవాహనంయస్యాసః తాదృశోనయోవైదగ్ధ్యంయస్యాస్సా ॥ కాచిత్కుసుమకేసరకలుషీకృతనయనయోః సుఖమభ్యర్థయంతివల్లభస్యాభిముఖమతిష్ఠత్-తస్యాముఖవైదగ్ధ్యేనసపుమాన్వశీకృతఏవేతి తా

౩౪॥శ్లో॥ స్వమనేనసమాయతయావ్యధితాగస్స్వేవకశ్చనసమాయతయా
ఋజుమానసమాయతయాతస్మైనాక్రోధిజీవనసమాయతయా॥

వ్యా॥ స్వమితి॥ పద॥ స్వం- అనేనసం- అయతయా- వ్యధిత- అగస్సు ఏవ- కశ్చన- సమాయతయా- ఋజుమానసం- ఆయతయా-తస్మై-న- అక్రోధి- జీవనసమాయ- తయా ॥ అన్వయః ॥ కశ్చనఆగస్సుసత్స్వేవఆయతయా సమాయతయా స్వంఅనేనసంవ్యధిత- ఋజుమానసంఆయతయాతయాజీవనసమాయతస్మైనాక్రోధి ॥ అర్థః ॥ కశ్చనయువాఆగస్సు అన్యాసంగమాది స్వాపరాధేషుసత్స్వపిఆయతయా (ప్రభూతయాసమాయతయాకపటయుక్తత్వేనస్వంఆత్మానంఅనేనసంపాపరహితంఅనపరాధమిత్యర్థః ॥ ఆగఃకిల్బిషమేనశ్చ త్రీణిపాపాపరాధయోరితివైజయంతీ- వ్యధితకృతవాక్ ఋజుమానసంఅకుటిలమనోభావం ఆయతయాపా)ప్తయా తయాకామిన్యాజీవనసమాయపా)ణతుల్యాయతస్మైకాంతాయనాక్రోధినకుపితం. కశ్చన కామీ స్వాపరాధేషుసత్స్వపివంచనయా ఆత్మానంనిరాగసమకరోత్-ముగ్ధాకామినీ పా)ణతుల్యాయభర్త్రేనాకుప్యదితితాత్పర్యం

౩౫॥ శ్లో॥ అభవదనేనానావిస్మయదోన్యామానినీజనేనానావి ।

అతిసుజనేనానావిస్ఖలనంయత్తదుపవనమనేననానావి ॥

వ్యా ॥ అభవదితి ॥ పద ॥ అభవత్- అనేనాః- నా- విస్మయదః-అన్యః- మానినీ- నే- నానావి- అతిసుజనేన- అనావిస్ఖలనం- యత్- తత్- ఉపజనం- అనేన- అనావి ॥అన్వ॥ అనేనాః- అన్యోనామానినీజనే విస్మయదః అభవత్- యత్ అతిసుజనేన అనేననానావితదుపవనం అనావిస్ఖలనం అనావీతియత్ ॥అర్థః॥ అనేనాః- అనపరాధః అన్యః ఇతరః నామనుష్యః మానినీజనేస్త్రీజనేవిస్మయదః ఆశ్చర్యదః- అభవత్- అసీత్- యస్మాత్ అతిసుజనేనఅనేన-యూ నానానావినానావిధవిహంగమం- తదుపవనంఆరామః- అనావిస్ఖలనం అనావిభూతగోత్రస్ఖలనం యథాతథాఅనావిస్తుతం ॥కశ్చన యువానానావిధవిహంగవతఃఉద్యానస్యవర్ణనేనతత్రత్యానాం మానినీజనానామాశ్చర్యకరో బభూవేతితాత్పర్యమ్ ॥

౩౬॥ శ్లో॥ జనాదసోస్సమానతఃపదాహతింసమానతః ।
పరోదధౌసమానతఃస్వమూర్ధ్నిభాసమానతః ॥

వ్యా॥ జనాదితి॥ పదః జనాత్- అసోః- సమానతః- పదాహతిం- సమానతః- పరః- దధౌ- సమానతః- స్వమూర్ధ్ని- భాసమానతః ॥అన్వ పరః- అసోః సమానతః సమానతః భాసమానతః జనాత్ స్వమూర్ధ్నిపదాహతింసమానతోభూత్వాదధౌ ॥అర్థః॥ పరఃఅన్యోయువా- అసోః ప్రాణస్య- సమానతః సమానాత్ సమానతః సాహంకారాత్ భాసమానతః శోభమానాత్ జనాత్ కామినీసకాశాత్- స్వమూర్ధ్నిస్వశిరసిపదాహతింపదాఘాతం-సమానతోభూత్వాసమ్యప్రణతోభూత్వాదధౌ- ధృతవాన్॥ప్రణయకలహకుపితంకామినీజనంప్రసాదయితుంకశ్చిద్యువాతత్పాదమూలే ప్రణనామ- సకామినీజనఃకోపాచ్చరణతలేన శిరస్యతాడయత్- అసౌతత్తాడనంధృతవానితితాత్పర్యమ్॥

౩౭॥ శ్లో॥ తనుచ్ఛటోత్తమాలయాతయాభువోత్తమాలయా ।
అహారిశీతమాలయానిలావధూతమాలయా ॥

వ్యా॥ తనుచ్ఛటేతి॥ పద॥ తనుచ్ఛటా- ఉత్తమాలయా-తయా- భువా ఉత్తమాలయా- అహారి- శీతమాలయా-నిలావధూతమాలయా ॥అన్వయః ఉత్తమాలయాతనుచ్ఛటాశీతమాలయా నిలావధూతమాలయా ఉత్తమాలయాతయాభువాఅహారి ॥అర్థః॥ ఉత్తమాలయా ఉత్కృష్టగృహాతనుచ్ఛ

టా స్త్రీసమూహాః శీతలమాయానిలావధూతమాలయా శీతేన మాలయేన మలయభవేనఅనిలేనమారుతేన అవధూతా ఆకంపితా స్త్రీణాం శిరసి మాలా యస్యాస్సా తయా ఉత్తమాలయా ఉత్తుంగతమాలవృక్షయా తయా భువా ఉద్యానభూమ్యా అపహృతా- వశీకృతేత్యర్థః ॥ పుష్పితతమాలాదిపృష్ఠో మలయమారుతకంపితశిరోమాలా సర్వమనోహారిణ్యుద్యానభూమిః ఉత్తమగృహస్థితం కామినీజనం వశీకరోతీతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౮॥ శ్లో॥ శ్రితలసదారామాభిః పాప్త్యేతి జనస్సరతిముదారామాభిః ।
ఆరాదారామాభిస్స్ఫురితిసరోజం సరస్తదారామాభిః ॥

వ్యా॥ శ్రితేతి॥ పద॥ శ్రితలసదారామాభిః- ప్రాప్య- ఇతి- జనః-సః- రతిం-ఉదారాం- ఆభిః- ఆరాత్- ఆర- అమాభిః స్ఫురితసరోజం- సరః- తదా- రామాభిః ॥అన్వ॥ సజనః శ్రితలసదారామాభిః ఆభీరామాభిరమాత దారాం ఉదారాం రతింఇతి ప్రాప్య ఆరాత్ అభిస్స్ఫురితసరోజంసరః ఆర ॥ అర్థః॥ సజనః కామిజనః శ్రితలసదారామాభిః ఆశ్రితోజ్జ్వలోద్యానాభిః ఆభిరామాభిరమా ఆభిః స్త్రీభిస్సహ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తదా తదానీం ఉదారాం ప్రభూతాం రతిం క్రీడాం ప్రాప్య అనుభూయ ఆరాత్ సమీపే అభిస్ఫురితసరోజం ఉన్నిద్రకమలం సరః తటాకం ఆర ప్రాప ॥ సకామిజనః కామినీభిస్సహ ఉద్యానే పుష్పాపచయాదిక్రీడామనుభూయ పశ్చాత్సమీపే వర్తమానం వికసితపంకజాదిమనోహరం సరః ప్రాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౯॥ శ్లో॥ కిమపస్సరసీమాయాత్వం ధామగుణామృతప్రసరసీమాయాః॥
ద్రుతమితిసరసీమాయాత్యుక్తో భైమ్యాః నళశ్చ సరసీమాయాత్॥

వ్యా॥ కిమితి॥ పద॥ కిం- అపః- సరసి- ఇమాః- యా- త్వం- ధామ- గుణామృతప్రసరసీమాయాః- ద్రుతం- ఇతి- సః- రసీ- మాయాత్యుక్తః- భైమ్యా- నళః- చ- సరసీం- ఆయాత్ ॥అన్వ॥ హే భైమి యా త్వం గుణామృతప్రసరసీమాయాః- ధామ- సా త్వం ఇమా అపః సరసి కిం-ఇతి మాయాత్యుక్తః రసీ స నళశ్చ భైమ్యా సహ ద్రుతం సరసీం ఆయాత్ ॥ అర్థః ॥ హే భైమి దమయంతి యా త్వం భవతి గుణామృతప్రసరసీమాయాః గుణ ఏవ అమృతప్రసరః పీయూషప్రవాహః తస్య సీమా అవధిః తస్యాః ధామ స్థానం భవసి ॥ని॥ ధామదేహగృహస్థానేరంగే జన్మప్రభావయోరితి విశ్వః- సా త్వం ఇమాః ఏతాః అపః జలాని సరసి కిం గచ్ఛసి కిం* సృగతా ఇత్యస్య లట్ రూపం- ఇతి ఉక్త్వా మా

యాత్యుక్తః కపటరహితః రసీరసికః సనళశ్చ భైమ్యాదమయంత్యా సహద్రు
తం కింద్రుతం యథా తథా సరసీం కమలినీం ఆయాతు ప్రవిష్టవాన్ విహర్తుమితి
శేషః॥ హే గుణామృతవారిధే భైమి త్వమపి సరసీమవగాహితుమిచ్ఛసి కిం ఇ
తి పృష్ట్వా తయా సహ నళోపి సరః ప్రవివేశేతి తాత్పర్యమ్,

౪౦- మూ, గతపంకాస్సారస్యశ్శ్రియోప్యజహ్రుర్మనోధికాస్సారస్య ।
అపికోకాస్సారస్యస్థితాః కురర్యశ్చ హంసికాస్సారస్యః ॥

వ్యా॥ గతేతి ॥పద॥ గతపంకాః- సారస్యః- శ్రియః- అస్య- జహ్రుః-
మనః- అధికాః- సారస్య- అపి- కోకాః- సారస్యస్థితాః- కురర్యః- చ- హం
సికాః సారస్యః ॥అన్వ॥ గతపంకాః సారస్యః శ్రియః సారస్యస్థితాః కో
కాః కురర్యః హంసికాః సారస్యశ్చ సారస్య అస్య మనో జహ్రుః ॥అర్థః॥ గత
పంకాః అపగతకర్దమాః నిర్మలా ఇత్యర్థః అధికాః సమగ్రాః సారస్యాః సర
స్సంబంధిన్యః శ్రియః సౌందర్యసంపదః సారస్యస్థితాః రసశ్శృంగారా
దిః కామరసో వా తత్సహితః సరసః తస్య భావస్సారస్యం తత్రస్థితాః కో
కాః చక్రవాక్యః కురర్యః కురరనామక పక్షిస్త్రియశ్చ హంసికాః హంసస్త్రి
యశ్చ సారస్యః సారసస్త్రియశ్చ సారస్య శ్రేష్ఠస్య అస్య నళస్య మనః చిత్తం జ
హ్రుః హృతవత్యః ॥ అపగతకర్దమాః కువలయకల్హారాదిరమణీయాః స
రశ్శోభాః తస్య నళస్య మనోహారిణ్యో బభూవుః కోకాస్సారస్యః కురరశ్చ సం
జుళగమనా హంసికా అపి తస్య మనోహరా బభూవురితి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౧॥ శ్లో॥ కా క్షతిరస్తిమితాభిః స్ఫుటమచ్ఛైరియం హి విహృతిరస్తిమితాభిః ।
అనతితరస్తిమితాభిః కమేత్య యదశంకి ధృతిభిరస్తిమితాభిః ॥

వ్యా॥ కేతి॥పద॥ కా- క్షతిః- అస్తి- మితాభిః- స్ఫుటం- అచ్ఛైః- ఇయం
హి- విహృతిః- అస్తిమితాభిః- అనతితర స్తిమి- తాభిః- కం- ఏత్య యత్-
అశంకి- ధృతిభిః- అస్తిం- ఇతాభిః ॥ అన్వయః ॥ అనతితర స్తిమికమేత్య అ
స్తిం ఇతాభిః ధృతిభిః ఉపలక్షితాభిః అస్తిమితాః తాభిర్యదశంకి ఇయం హి వి
హృతిః స్ఫుటం- తథా హి- మితాభిరచ్ఛైః కా క్షతిరస్తి ॥అర్థః॥ అనతితర స్తి
మి అత్యంతతరః బలం రంహో వా యేషాం అతితరసః న విద్యంతే అతిత
రసః తిమయః మత్స్యవిశేషాః యస్మిన్ తాదృశం తిమి నక్రాదిరహితమిత్య
ర్థః- కం జలం ॥వి॥ కో బ్రహ్మాత్మానిలార్కేషు శమనే సర్వనామ్నిచ । పావకే
చ మయూరే చ సుఖశీర్ష జలేషు కమిత్యవిశ్వః- ఏత్య ప్రాప్య అస్తిం మహాభీతిం

ఇతాభిఃపారిప్లుతాభిఃధృతిభిఃధైర్యైః ॥సి॥ ధృతిర్ధారణధైర్యయోరిత్యమరః- ఉ
పలక్షితాభిఃఅస్తిమితాభిఃఆకులితాభిః తాభిర్వధూభిఃయద్యస్మాత్కారణా
త్ అశంకిశంకితం- ఇత్యంవిహృతిఃవిలాసఃస్ఫుటం- తథాహి- మితాభిఃప
రిమితాభిః అద్భిఃజలైఃకాత్రుటిఃకాహానిఃఅస్తి- నకాపీత్యర్థః ॥ మహామీనవ
జీవితంఅల్పీభూతం జలమివ గాహ్యాజలచరసత్త్వైర్బాధితాభిరవశిథిలీభూ
తధైర్యాభిః స్త్రీభిర్భీతమివియత్- తత్క్రీడాత్రమామే వేతితాత్పర్యమ్ ॥

౪౨॥ శ్లో॥ అళిమిళత్పరాగతస్సరోరుహాత్పరాగతః ।
ముఖంముదాపరాగతస్తదీయమాపరాగతః ॥

వ్యా॥ అళీరితి॥ పద॥ అళిః మిళత్పరాగతః- సరోరుహాత్- పరాగతః-
ముఖం- ముదా- అపరాక్- అతః- తదీయం- ఆప- రాగతః ॥అన్వ॥ మిళ
త్పరాగతః అతస్సరోరుహాత్ పరాగతః అళిఃఅపరాక్ ముదాతదీయంము
ఖంరాగతఃఆప ॥ అర్థః॥ మిళత్పరాగతః మిశ్రితపరాగాత్ అతస్సరోరు
హాత్ అస్మాత్కమలాత్ పరాగతఃనిర్గతఃఅళిఃభ్రమరఃఅపరాక్సమ్ముఖం
ముదాప్రీత్యాతదీయంస్త్రీజనసంబంధిముఖంఆననంరాగతః అనురాగాత్
ఆపప్రాప ॥ నిర్గంధంసరోజముపేక్ష్య తస్మాన్నిర్గత్యఅతిశయసౌరభం
అంగనాముఖంమధుకరః ప్రీత్యాసమాగతఇతితాత్పర్యమ్ ॥

౪౩॥ శ్లో॥ అథకామానళినీనాం స్త్రీణాంసంఘైర్మనోరమానళినీనామ్ ।
విధుతతమానళినీనాంపఙ్క్తిర్వితతానసంభ్రమానళినీనామ్॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ పద ॥ అథ- కామానళినీనాం- స్త్రీణాం- సంఘైః-మ
నోరమా- నళినీనాం- విధుతతమా- నళినీనాం- పఙ్క్తిః- వితతాన- సంభ్ర
మాన్- అళినీనాం ॥అన్వ ॥ అథకామానళినీనాంనళినీనాం స్త్రీణాంసంఘై
ర్విధుతతమామనోరమానళినీనాంపఙ్క్తిఃఅళినీనాంసంభ్రమాన్వితతాన
అర్థః॥ అథఅనంతరంకామానళినీనాంకామఏవఅనళః అనలఃసఆసామ స్త్రీ
తికామానళిన్యః తాసాంనళినీనాంనళయుక్తానాంస్త్రీణాంవనితానాంసంఘై
స్సమూహైః విధుతతమా అత్యంతకంపితామ నోరమామనోహరానళినీ
నాంకమలినీనాంపఙ్క్తిస్సమూహః అళినీనాంభ్రమరీణాంసంభ్రమాన్కో
లాహలాన్వితతానఅకరోత్ ॥ కామానలసమన్వితానాం నళసంబంధినీ
నాంసరోగతానాం స్త్రీణాంసమూహైఃకంపితాపంకజానాంశ్రేణిః మధు
కరీణాంసంభ్రమాన్ వితతానేతితాత్పర్యమ్ ॥

౪౪॥ శ్లో॥ సరశ్శ్రియో న్తరంగతః సరోజస్య త్తరంగతః ।
భయమ్మహ త్తరంగత స్తనూజన స్తరంగతః॥

వ్యా॥ సరశ్శ్రియ ఇతి॥ పద॥ సరశ్శ్రియః- అంతరంగతః- సరోజస్య త్తరంగతః- భయం- మహ త్తరంగతః తనూజనః- తరంగతః ॥అన్వ॥ సరశ్శ్రియో న్తరంగతః సరోస్య త్తరంగతః తరంగతః తనూజనః మహ త్తరంభయంగతః ॥ అర్థః॥ సరశ్శ్రియః సరసి విద్యమానాయాః కాన్తేః అన్తరంగతః ప్రధానాంగభూతాత్- సరోజస్య త్తరంగతః- సరోజానాంస్య త్తస్యరంగ భూతాత్- తరంగతః కల్లోలాత్ తనూజనః యువతిజనః మహ త్తరం అధిక తరం భయం భీతిం గతః ప్రాప్తః ॥ సరస్సౌందర్యకారణభూతాత్ కమల చలన హేతుభూతాత్ అనేకజనావతారజనితాత్ సరసః కల్లోలాత్ స్త్రీజనః అత్యర్థం భయం జగామేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౫॥ శ్లో॥ అథనీరాత్సారసతః ఫేనపరీతాద్యథాంబరాత్సారసతః ।
అతిముఖరాత్సారసతః తీరమితా స్త్రీతతిశ్చిరాత్సారసతః॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ- నీరాత్- సారసతః- ఫేనపరీతాత్ యథా అంబరాత్- సారసతః- అతిముఖరాత్- సారసతః తీరం- ఇతా- స్త్రీతతిః- చిరాత్ సా- రసతః ॥అన్వ॥ అథ సా స్త్రీతతిః సారసతః అతిముఖరాత్ ఫేనపరీతాత్ సారసతః నీరాత్ చిరాత్ సారసతః అంబరాద్యథా రసతః తీరం ఇతా ॥అర్థః॥ అథ అనంతరం సా స్త్రీతతిః స్త్రీసంఘః సారసతః సారసవిహంగాద్ధేతోః అతిముఖరాదత్యంతవాచాలాత్ ఫేనపరీతాత్ డిండీరయుక్తాత్ ॥సి॥ డిండీరోబ్ధికఫః ఫేనః ఇత్యమరః- సారసతః సరస్సంబంధినః నీరాత్ అంబునః సారసతః సారాణి శ్రేష్ఠాని సంతి నతు తారిణియస్మిన్ తస్మాత్ అంబరాద్యథా ఆకాశాదవ చిరాచ్చిరేణ రసతః అనురాగా త్తీరం తటం ఇతా ప్రాప్తా ॥ ఉజ్జ్వలనక్షత్రాదాకాశాదివ ఫేనయుక్తాత్ సారస కూజితవాచాలాత్సరోనీరాత్ స్త్రీసమూహః తీరమియాయేతి తాత్పర్యం॥

౪౬॥ శ్లో॥ సచోదయావలీనతస్సముత్ప్రభావలీనతః ।
నయన్యాయావలీనతః పదంజనోవలీనతః ॥

వ్యా॥ సఇతి॥ పద॥ సః- చ- ఉదయావలీనతః- సముత్ప్రభావలీ- ఇనతః నయన్- యయా- అళీన్- అతః- పదం- జనః- వలీనతః ॥అన్వ॥ ఉదయావలీనతః ఇనతః స ఉత్ప్రభావలీ వలీనతః- అళీన్ నయన్- సజనః అతః పదంయ

యా ॥అర్థః॥ ఉదయావలీనతః ఉదయకాలేఅవలీనాత్ - ఇనతఃసూర్యాత్
సముత్ప్రభావలీ ఉత్కృష్టాప్రభాణామావలిర్యస్య సఃవలీనతఃత్రివలిభిర్న
మ్రః అక్షిభ్రమరాన్నయన్ స్వభృత కుసుమాదిపరిమళేనఆకర్షన్సజ
నఃస్త్రీజనఃఅతఃసర స్తీరాత్ పదంస్వస్థానంయయౌప్రాప- సముత్ప్రభా
వలీత్యేతత్పదస్యవిశేషణంవా ॥ స్నానేననిర్మలాంగత్వేన ఉదయాదిత్యాదపి
అత్యర్థముజ్జ్వలస్సజనః అంగరాగాదిగంధైఃభ్రమరాకర్షన్సర స్తటాత్
స్వగృహంప్రతిజగామేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౭॥ శ్లో॥ దిశకామానంగేహమ్లానోమదనేషువికృతిమానంగేహమ్ ।
ఇతిపరమానంగేహన్నళఃప్రియామనయదతివిమానంగేహమ్ ॥

వ్యా॥ దిశేతి॥ పద॥ దిశ- కామాన్- అంగ- ఇహ- మ్లానః- మదనేషువి
కృతిమాన్- అంగే- అహం- ఇతి- పరమానంగేహం- నళః ప్రియాం- అన
యత్-అతివిమానంగేహం॥అన్వ॥ హేఅంగఇహఅంగేమదనేషువికృతిమాన్
అహంమ్లానోజాతఃతస్మాత్ మేకామాన్దిశ- ఇతిపరమానంగేహంఅతివి
మానంగేహంనళః ప్రియామనయత్ ॥అర్థః॥ హేఅంగఅయిదమయంతిఇ
హఅంగేఅస్మిన్శరీరేమదనేషువికృతిమాన్ కామబాణవికారంప్రాప్తః-అ
హంమ్లానఃతాంతఃజాతఃతస్మాత్ మేమహ్యంకామాన్రత్యభిలాషాన్- దిశ
దేహి- ఇతిఉక్త్వా- పరమానంగేహంపరమా ఉత్కృష్టాఅనంగేహాకామచే
ష్టాయస్మిన్తత్- భిత్తిలిఖితనానాకామచేష్టమిత్యర్థః- అతివిమానందేవగృ
హమతీత్యవర్తమానందేవగృహాదప్యతిరమణీయమితియావత్- గేహంగృ
హంనళోరాజాప్రియాందమయంతీంఅనయత్ అగమయత్ ॥ హేప్రియేఇ
దానీంకామశరబాధయామమశరీరమవసీదతి- తస్మాన్మదభిమతంకర్తుమర్హా
సీత్యుక్త్వానళఃప్రియాంస్వగృహంప్రాపయామాసేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౮॥ శ్లో॥ అరుణమహస్తేనేనప్రాపిచసోఽబ్జైర్గుణగ్రహస్తేనేన ।
భావ్యమిహస్తేనేనస్ఫుటమస్యహితద్గతేంశుహస్తేనేన ॥

వ్యా॥ అరుణేతి॥ పద॥ అరుణమహస్తా- ఇనేన- ప్రాపి- చ-సః- అబ్జైః
గుణగ్రహః- తే నే- న- భావ్యం- ఇహ- స్తేనేన- స్ఫుటం- అస్య- హి- తద్గతే
అంశుహస్తే-అనేన॥అన్వయః॥ఇనేన-అరుణమహస్తాప్రాపి-అబ్జైః-సగుణ
గ్రహఃసతినేశఇహఅస్యఅంశుహస్తేతద్గతేసతిఅనేనస్తేనేనస్ఫుటంభావ్యంహి॥
అ॥ఇనేనసూర్యేణ-అరుణమహస్తాఅరుణంమహఃర క్తవర్ణదీప్తిఃయస్యాఃసా

భావఃతత్రా- ప్రాప్తిప్రాప్తా- ఆదిత్యోరక్తవర్ణో భూదితియావత్- అబ్జైఃకమలైః- సఃగుణగ్రహః అరుణగుణస్వీకారః- సతేనేనవిస్తృతం- అబ్జానాంసంధ్యాసమయే ముకుళితత్వాదారుణ్యంనష్టమేవేత్యర్థః- ఇహసంధ్యాసమయేఅస్యఇనస్య- అంశుహస్తేఅంశురేవహస్తః తస్మిన్ తద్గతేసతికమలంప్రవిష్టేసతిఅనేన ఇనేనస్తేనేనచోరేణస్ఫుటంభావ్యంభవితవ్యంహి ॥ అస్తమయకాలే పూర్వమరక్తవర్ణేన సూర్యేణరక్తవర్ణత్వం ప్రాప్తం పూర్వంరక్తవర్ణైరబ్జైఃవర్ణాంతరవత్త్వంప్రాప్తంసూర్యహస్తభూతఃకరఃఅబ్జగతశ్చదృష్టఃఅతఃసవైరేవంస్ఫుటంజ్ఞాయతే- అసావాదిత్యోంశుహస్తంప్రసార్యకమలగతమరుణత్వం చోరయిత్వాఆత్మనిన్యస్తవానితి ॥

౪౯॥ శ్లో॥ యతోయతోయతోయతోరవేర్మరీచిసంచయః ।

తతస్తతస్తతస్తతోమహాంధకారసంచయః ॥

వ్యా॥ యతఇతి॥ పద॥ యతః యతోయతః- యతః- రవేః- మరీచిసంచయః- తతః తతస్తతః- తతః- మహాంధకారసంచయః ॥అన్వయః॥యతోరవేర్మరీచిసంచయః యతోయతఃయతః- తతఃతతస్తతః మహాంధకారసంచయఃతతః॥అర్థః॥యతఃగచ్ఛతఃరవేస్సూర్యస్యమరీచిసంచయఃకిరణసమూహః-యతోయతఃయత్రయత్రప్రదేశే-యతః-అపరతఃయమఉపరమఇత్యస్మాన్నిష్ఠా- తతఃపశ్చాత్- తతస్తతఃతత్రతత్రప్రదేశేమహాంధకారసంచయః గాఢాంధకారసమూహః తతఃవిస్తృతఃతనువిస్తార ఇతిధాతోర్నిష్ఠా స్పష్టమేవతాత్పర్యమ్ ॥

౫౦॥ శ్లో॥ ఛాదితరవితానేనప్రాప్తిశ్చకాలేనసస్వరవితానేన ।

జితరుచిరవితానేనవ్యోమ్నాచస్ఫురితముడుభిరవితానేన ॥

వ్యా॥ ఛాదితేతి॥ పద॥ ఛాదితరవితా- అనేన- ప్రాప్తి- చ- కాలేన- సస్వరవితానేన- జితరుచిరవితానేన- వ్యోమ్నా- చ- స్ఫురితం- ఉడుభిః- అవితానేన ॥అన్వయః॥సస్వరవితానేనఅనేనకాలేనచఛాదితరవితాప్రాప్తి-ఉడుభిరవితానేనజితరుచిరవితానేనవ్యోమ్నాచస్ఫురితం॥అర్థః॥సస్వరవితానేనకూజత్పక్షిగణసహితేనఅనేనకాలేనసాయంతనసమయేనచ- ఛాదితరవితాఛాదితస్తిరోహితఃరవిర్యస్మిన్కాలేసఛాదితరవిఃతస్యభావస్తత్తా-ప్రాప్తిప్రాప్తా ఉడుభిఃనక్షత్రైఃఅవితానేనఅశూన్యేనజితరుచిరవితానేనవితానముల్లోచః॥ అస్త్రీవితానముల్లోచఇత్యమరఃరుచిరంజితంరుచిరవితానంయే

సతేన- జ్యోత్స్నాఆకాశేనచ- స్ఫురితంశోభితం ॥ రవిరస్తమియాయయపతీ
ణశ్చకూజుః- అనంతరముదితనక్షత్రమాకాశమశోభతేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౫౧॥ శ్లో॥ అథోద్యతోంబురాజతఃశ్రియంఖమాపరాజతః ।
యథాఘటోవ్యరాజతస్మరాగ్రగస్సరాజతః ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ- ఉద్యతః- అంబురాజతః- శ్రియం- ఖం- ఆప-రా
జతః- యథా- ఘటః- వ్యరాజత- స్మరాగ్రగః-సః- రాజతః ॥ అన్వ ॥ అ
థఅంబురాజతఃఉద్యతః రాజతః ఖంశ్రియంఆప- సచరాజతః స్మరాగ్రగః
ఘటోయథావ్యరాజత ॥ అర్థః॥ అథఅనంతరంఅంబురాజతః సముద్రా
దుద్యతఃఉద్గచ్ఛతః రాజతఃచంద్రాత్ ఖంగగనం- శ్రియంకాంతి- ఆపప్రా
ప- సచంద్రశ్చస్మరాగ్రగః మన్మథపురోయాయీ రాజతః రజతవికారఃఘ
టః పూర్ణకుంభఇవవ్యరాజతశుశుభే- జలనిధేరుద్గచ్ఛతః చంద్రమసఃనభః
శ్రియంప్రాప- చంద్రః సకలభువన విజయాయనిర్గతస్యమదనస్యపురోనీ
యమానోరాజ్యఘటఇవాశోభతేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౫౨॥ శ్లో॥ క్షరత్తుషాలశీకరాఃప్రబుద్ధకైరవాకరాః ।
తతోజజృంభిరేకరాఃజగత్సుశార్వరీకరాః ॥

వ్యా॥ క్షరదితి॥ పద॥ క్షరత్తుషారశీకరాః- ప్రబుద్ధకైరవాకరాః- తతః
జజృంభిరే- కరాః- జగత్సు- శార్వరీకరాః ॥ అన్వ ॥ తతఃక్షరత్తుషారశీక
రాఃప్రబుద్ధకైరవాకరాఃశార్వరీకరాఃకరాఃజగత్సుజజృంభిరే ॥అర్థః॥ త
తఃఅనంతరంక్షరత్తుషారశీకరాఃనిష్యందమానహిమజలవిప్రుషః- ప్రబుద్ధ
కైరవాకరాఃఉన్నిద్రకుముదాకరాఃశార్వరీకరాః చంద్రసంబంధినః కరాః
కిరణాఃజగత్సుభువనేషుజబృంభిరెజృంభితాః॥కుముదాకరవికాసకారిణఃఅ
త్యంతశీతళాఃచంద్రకిరణాభువనేషువితతాబభూవురితి తాత్పర్యమ్॥

౫౩॥ శ్లో॥ వధూస్తదానునిన్యిరేనయేనయేనయేనయే ।
వశన్నరోనయఙ్ సమున్నతేనతేనతేనతే ॥

వ్యా॥ వధూరితి॥ పద॥ వధూః- తదా- అనునిన్యిరే- నయేన- యేనయే
న- యేవశం- నరః- అనయఙ్- సమున్నతేన- తేన- తేన- తే ॥ అన్వ ॥ త
దాయేనరఃయేనయేననయేనవధూరనునిన్యిరే- తే-సమున్నతేనతేన తేన తాః
వశంఅనయఙ్ ॥అర్థః॥ తదాచంద్రవిజృంభణసమయేయేనరఃయేపురుషాః-
యేనయేననయేనయేనయేన ఉపాయేనవధూః స్త్రియః అనునిన్యిరే అను

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

నయంకృతవంతః- నృశబ్దాత్ బహువచనంతే కామినః సమున్నతేన ఉద్ధతేన- తే:తేన ఉపాయేనవధూః వశంస్వాధీనతాంఅనయన్ ప్రాపయామాసుః ॥ పూర్వం ప్రణయకలహ కుపితాఅభిమానిన్యోమానిన్యః తదానీంభర్తృప్రయుక్తేన ఉపాయేనభర్తృణాంవశగాబభూవురితి తాత్పర్యమ్॥

౫౪॥ శ్లో॥ సహాసహావమాదరైస్సహాసహాస్మరస్యతే ।
సురాసురా యథామృతేసురాసురాగమాదధుః ॥

వ్యా॥ సహాసేతి॥ పద॥ సహాసహావం- ఆదరైః- సహ- అసహాః- స్మరస్య- తే- సురాసురాః- యథా- అమృతే- సురాసు- రాగంఆదధుః ॥అ॥ స్మరస్యఅసహాః ఆదరైస్సహసహాసహావంయథాతథాసురాసురాగం అమృతేసురాసురాఃయథాఆదధుః ॥అర్థః॥ స్మరస్యమదస్యఅసహాః అసోఢారఃతే కామినఃఆదరైస్సహఅభిలాషైస్సమం- సహాసహావంహాసః శృంగారచేష్టాః శేషఃహాసయుక్తోహావోయస్మిన్కర్మణి తద్యథాసురాసుమధుషురాగం స్నేహంసురాసురాః దేవాసురాఅమృతే సుధాయాంరాగంయథాఅభిలాషమివఆదధుఃచక్రుః- మదనేనబాధ్యమానాస్తే యువానః సాదరమ్మధుపానమకుర్వన్నితి తాత్పర్యమ్ ॥

౫౫॥ శ్లో॥ మధుప్రపీయచాభవన్నతానతానతానతాః ।
రమారమారమారమాకులేజనేత్రహాలయా ॥

వ్యా॥ మధ్వితి॥ పద॥ మధు- ప్రపీయ- చ- అభవన్- న- తానతానతాః న- తాఃరమాః- అరం- ఆప- మారం- అకులే- జనే- అత్ర- హాలయా ।అ॥ తాఃమధుప్రపీయతానతానతాఃనాభవన్_ అత్రజనేహాలయాఅకులేసతిరమాచమారంఅరంఆప ॥అర్థః॥ తాఃఅంగనాఃమధుఆసవం-ప్రపీయపీత్వా తానతానతాః తానోనామగానేవిద్యమానోమూర్ఛావిశేషః- తచ్ఛ్రీయమానస్యప్రథమగ్రహం తస్యభావ స్తత్తాతయానతాః ప్రహ్వీభూతాఃనాభన్నితిన- గానంకృతవత్యఇత్యర్థః- అత్రజనేఅస్మిన్విలాసిజనేహాలయామదిరయాఅకులేసతిసంకులేసతి- రమాకాంతిశ్చమారంమన్మథంఅరంఅత్యంతం ఆపప్రాప్తవతీ- సర్వాఏవస్త్రియోమధుపీత్వాగానమకుర్వన్- తస్మిన్విలాసిజనేస్థితోమన్మథోవిశేషేణశోభామాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౫౬॥ శ్లో॥ భ్రమురైవాప్రగస్తాని ప్రపీయచమధూనిసానురాగస్తాని ।
దత్తసురాగస్తానిపాప్రపచవశయనంజనస్త్వరాగస్తాని ॥

వ్యా॥ భ్రిమరైరితి॥ పద॥భ్రిమరైః-ద్రాక్-అస్తాని-ప్రపీయ-చ-మధూని-సానురాగః తాని-దత్తని రాగస్తాని- ప్రాప-చ-శయనం-జనః- త్వరాగః-తాని॥ అన్వ॥భ్రిమరైః ద్రాగస్తానిదత్తనిరాగస్తానితానిమధూనిప్రపీయసానురాగః-జనః త్వరాగస్సన్ తానిశయనం ప్రాపచ॥ అర్థః॥ భ్రిమరైః మధుకరైః ద్రాక్ శీఘ్రిం అస్తానిత్యక్తాని దత్తనిరాగస్తాని ఆగః అపరాధః నిర్గతం ఆగోయస్యసః నిరాగాః తస్యభావ స్తత్తాదత్తానిరాగస్తావైస్తానిమధునాదత్తానుకూల్యానీతియావత్ - తానిమధూనిమద్యాః ప్రపీయపీత్వాసానురాగస్సాభిలాషః జనః కామిజనః త్వరాగః వేగయుక్తస్సన్- తానివితానయుతంశయనగమంచం ప్రాపచ॥ సకామిజనోమధూనిపీత్వాసత్వరోవధూభిస్సహశయనంప్రాప్యేతి తాత్పర్యమ్॥

౫౭॥శ్లో॥ససముద్రమహేళాభిస్ఫురితగుణాభి స్తతేస్మరమహేళాభిః।
శ్రీః ప్రవరమహేళాభి స్తథైవయువపజ్త్రిభిః పరమహేళాభిః॥

వ్యా॥ సముద్రేతి ॥ పద ॥ ససముద్రమహేళాభిస్ఫురితగుణాభిః- తతః స్మరమహే - అళాభి - శ్రీః ప్రవరమహేళాభిః తథా- ఏవ- యువపజ్త్రిభిః - పరమహేళాభిః ॥ అన్వయః ॥ తతః ససముద్ర మహేళాభి స్ఫురితగుణాభిః ప్రవరమహేళాభిః- స్మరమహే శ్రీరలాభి_ తథైవ పరమహేళాభిః- యువపజ్త్రిభిశ్చ శ్రీరలాభి ॥ అర్థః ॥ తతః అనంతరం - ససముద్రిమహేళాభిస్ఫురితగుణాభిః- ఇళాభూమిః మహతీచ సా ఇళా చ మహేళా సముద్రేణసహవర్తత ఇతిససముద్రమహేళాతస్యాం- అభిస్ఫురితాః ప్రకాశితాః గుణాస్సౌందర్యాదయోయాసాంతాభిః ప్రవరమహేళాభిః- ఉత్తమకాంతాభిః స్మరమహే-మన్మథోత్సవే- శ్రీః,శోభా,అలాభి_ పా ప్రాప్తా,తథైవపరమహేళాభిః,ఉత్కృష్టవిలాసాభిః- హేలీలాలేత్యమీ హేవాఇత్యమరః- యువపజ్త్రిభిః తరుణసమూహైః శ్రీః అలాభి- పరమహేళాభిరిత్యేతదపి స్త్రీయోవిశేషణంవా॥ మహేళామహిళాపిచేతిద్విరూపకోశః ॥ మధుపానోత్సవేయువభిః స్త్రీభిశ్చ-అత్యంతంశోభా ప్రాప్తేతి తాత్పర్యం,

౫౮॥శ్లో॥అమూరవర్తిభిః ప్రిమైస్సుదూరవ స్త్రకాగకృతా।
మృదూరవశ్చకాశీరేతదూరవః క్షుతానసై ః॥

వ్యా॥ అమూరేతి॥పద॥అమూరవర్తిభిః-ప్రియైః-సుదూరవస్త్రకాః- కృతాః-మృదూరవః-చకాశీరే-తదూరవః-క్షుతాః-నఖైః॥అన్వ॥అమూరవర్తిభిః ప్రియైః సుదూరవస్త్రకాః కృతాః మృదూరవః నఖైః క్షతా స్తదూరవః చకా

శిరేః॥అర్థః॥అదూరవర్తిభిః సమీపస్థైః ప్రియైః కాంతైః సుదూరవస్త్రకాః దూరీకృతాంశుకాః కృతాః అపహృతవస్త్రా ఇతి యావత్-మృదూరవః మృరవశ్చ, ఊరవశ్చ, మృదూరవాః, నఖైః, కరరుహైః, క్షతాః, వికీర్ణాః, తదూరవః తాసాం ఊరవః సక్థీని చ కాశిరేవిరేజిరే ॥ రతికాలే ప్రియాపహృత వసనాః సనఖక్షతాః వక్షుః శ్రాః త్రదూరవశ్చ కాశిర ఇతి తాత్పర్యమ్॥

౫౯॥శ్లో॥ఇహమణితారావలయశ్రితఇవనృత్తేకృతావతారావలయః।
అభవంస్తారావలయస్వనాని పేతుశ్చ హారతారావలయః॥

వ్యా॥ ఇహేతి॥ పద॥ఇహ_మణితారావలయశ్రితే-ఇవ_నృత్తే-కృతావతారాః-వలయః-అభవన్-తారాః-వలయస్వనాః-ని పేతుః-చ-హారతారావలయః॥అన్వ॥ఇహ మణితారావలయశ్రితే నృత్తేవలయః కృతావతారా ఇవాభవన్-వలయస్వనాః తారాః అభవన్-హారతారావలయశ్చ నిపేతుః॥అర్థః॥ ఇహ అవసరే మణితారావలయశ్రితే- మణితారావః రతికూజితశబ్దః సఏవలయః వాద్యలయః తేన శ్రితే మణితధ్వని వాద్యలయయుతే - నృత్తే అస్మిన్ సురతవ్యాపారే అంగవిక్షేపణాదిభిః నృత్తసామ్యాత్ సురతమేవ నృత్తమిత్యుచ్యతే వలయః త్రివలిభంగాః కృతావతారా ఇవ సురత వ్యాపారేణ ప్రతిక్షణం నమితే షూదరేషు తదనుసారేణైవ వలయః వినష్టాః శ్లోత్పన్నాశ్చాభవన్- అథవాకృతః అవతారః యైస్తేకృతావతారాః రంగావతారిణః నృత్తస్యద్రష్టార ఇత్యర్థః-వలయస్వనాః కటకధ్వనయస్తు తారాః ఉచ్చతరాః అభవన్-హారతారావలయః హార ఏవ తారావలయః నక్షత్రపఙ్క్తయః అంగనానాం కంఠాదిషు విద్యమానాః హారావల్య ఇత్యర్థః నిపేతుః పతితాః ప్రియతమవక్షసీతి శేషః ॥ అస్మిన్ రతివ్యత్యయప్రవృత్తే మణితశబ్దసహితవాద్యలయః నృత్త ఇవాభవత్ కంకణస్వనాశ్చాభవన్ త్రుట్యద్గుణాహారా మౌక్తికగణాశ్చ కాంతోరసిని పేతురితి తాత్పర్యమ్॥

౬౦॥శ్లో॥ సాశంకామాయాసీత్కృతినీస్త్రైమీనళస్యకామాయాత్।
కామనికామామాయాసీద్యుతింతదిష్టాంసచాధికామాయాసీత్॥

వ్యా॥సేతి॥పద॥ సా- అశంకా- అమాయా- సీత్కృతినీ- స్త్రైమీ- నళస్య-కామాయ-ఆసీత్-కామనికామాయాసీ-ద్యుతిం-తదిష్టాం-సః-చ-అధికాం-ఆయాసీత్॥అన్వ॥అశంకా అమాయా సీత్కృతినీ సా స్త్రైమీ నళస్య కామాయ ఆసీత్ కామనికామాయాసీ సచ అధికాం తదిష్టాం ద్యుతిం ఆయాసీత్॥ అర్థః॥ అశంకా శంకారహితా-అమాయా వంచనారహితా సీత్కృతినీ నిష్ఠురసుర

తవ్యాపారేషుసీతాకారవతీసాభైమీభీమపుత్రీ-నళస్యరాజ్ఞఃకామాయఅభీష్టసిద్ధయే-ఆసీత్ బభూవ-కామనికాయాసీకామనికామంకామశాస్త్రోంతస్మిన్ ఆయాసీపరిచయవాన్ అథవా- కామేననికామం అత్యంతం ఆయాసవాన్ శ్రమవాన్-సచనళశ్చ-అధికాంతదిష్టాంతస్యా ఆభిమతాం ద్యూతింకాంతింక్రీడాంవాఆయాసీత్ ప్రాప్తవాన్- యాప్రాపణ ఇత్యస్మాల్లిజ్ కపటరహితాసురతవ్యాపారేణసీతాకారవతీ దమయంతీ నళస్యాభిమతకారిణీబభూవకామశస్త్రవిన్నళశ్చతస్యాఅభిమతోబభూవేతి తాత్పర్యమ్॥

౬౧॥శ్లో॥ తయాదర్దీరమాయయాముదామనారమాయయా।
నళోవిహారమాయయావధఃకృతారమాయయా॥

వ్యా॥తనయేతి॥పద॥తయా-ఆదర్దీః-అమాయయా-ముదాం- అనారమాయయా-నళః-విహారం-అయయా- అధఃకృతా-రమా-యయా॥ అన్వ॥ యాముదామనారమాయభవతియయారమాఅధఃకృతాఆదర్దీః నళఃఅమాయయాతయాసహవిహారంఆయయా ॥ అర్థః ॥ యా దమయంతీముదాంహర్షాణాం-అనారమాయఅవిరమాయభవతి-యయాదమయంత్యారమాలక్ష్మీఃఅధఃకృతాతిరస్కృతాఆదర్దీఃస్నిగ్ధ బుద్ధిః- నళః రాజా అమాయయామాయారహితయా-తయాదమయంత్యాసహ విహారంక్రీడాం ఆయయాప్రాప్తవాన్ తస్మిన్ సమయేస్నిగ్ధబుద్ధిర్నళః స్వకాంత్యా అధరీకృతశ్రియాఅత్యంతంహర్షం కుర్వంత్యా దమయంత్యా సహ విజహారేతి తాత్పర్యమ్॥

౬౨॥శ్లో॥ఇతినానామాయానాన్నళఃకలిభువాంబలేననానామాయానాం
వ్యసనానామాయానాన్నిధిరరమతరాజ్యజన్మనామాయానామ్॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ఇతి-నానామాయానాం- నళః- కలిభువాం- బలేన-నామ- అయానాం-వ్యసనానాంఆయానాత్ -నిధిః-అరమత-రాజ్యజన్మనాంఆయానాం॥అన్వ॥రాజ్యజన్మనాంఆయానాంనిధిఃనళఃకలిభువాంనానామాయానాంవ్యసనానామాయానాత్ అయానాంబలేనఅరమతనామ ॥ అర్థః॥ రాజ్యజన్మనాంరాజ్యోద్భూతానాంఆయానామర్థాయనీనాం-నిధీయతేస్మిన్నితినిధిఃస్థానభూతఃనళఃకలిభువాంకలేరుద్భూతానాంకలినాకృతానామిత్యర్థః-నానామాయానాంనానావిధవంచనానాంవ్యసనానాంక్లేశానాంఆయానాత్- అప్రాప్తేః అయానా॥ ని॥ అయశ్శుభావహోవిధి రిత్యమరః-

భాగ్యానామితియావత్ బలేన అతిశయేన ఇతిఉక్తప్రకారేణ అరమతవ్యాహరన్నాను ॥ అర్థాయతీనాంనిధిః నళో భాగ్యబలేన కలేః ప్రాప్తేః ఏవమరమతేతి తాత్పర్యమ్॥

౬౩॥శ్లో॥ స్వయంవరాదనంతరంమహీమహీమహీనధీః।
రరక్షనైషధస్తదారరాజరాజరాజరాః॥

వ్యా॥ స్వయంవరాదితి॥పద॥స్వయంవరాత్ - అనంతరం-మహీమహీం-అహీనధీః-రరక్ష-నైషధః-తదా-రరాజ-రాజరాజరాః॥అన్వ॥ తదాస్వయంవరాదనంతరంమహీంఅహీనధీఃనైషధఃమహీంరరక్ష-రాజరాజరాఃరరాజ॥ అర్థః॥తదాతస్మిన్కాలేస్వయంవరాదనంతరంస్వయంవరాత్పశ్చాత్ మహీమహీః,ఉత్సవః,సోస్యాస్తీతి,మహీ,అహీనధీః,విశాలబుద్ధిః నైషధో,నళః॥మహీంభూమిం-రరక్షజుగోప-రాజరాజరాఃజరాజఃకుబేరః తస్యేవరాః ధనంయస్యసఃరాజరాజరాః-రాజరాజోధనాధిపః-అర్థైర్విభవా అపీత్యమరః-రరాజశుశుభే ॥ కుబేరసదృశవిభవోనళఃస్వయంవరానంతరం నిత్యోత్సవోభూత్వామహీంపాలయన్ రరాజేతి తాత్పర్యమ్॥

ఇతిసుబోధినీటీకాసహితే కాళిదాసకృతౌ నళోదయే
ద్వితీయ ఆశ్వాసః

శ్రీరస్తు.
నళోదయేతృతీయాశ్వాస ప్రారంభః

౧॥శ్లో॥అథసురవృషభాస్స్వరతః ప్రేక్ష్యకలింప్రస్థితామహాద్భాస్వరతః।
యఃకృతిషుశుభాస్వరతఃపప్రచ్ఛుస్తద్గతింఘనవిభాస్స్వరతః॥

వ్యా ॥ అథేతి॥ పద॥ అథ-సురవృషభాః-స్వః- అతః ప్రేక్ష్య- కలిం-ప్రస్థితాః-మహాత్ -భాస్వరతః-యః-కృతిషు-శుభాసు- అరతః పప్రచ్ఛుః- తద్గతిం- ఘనవిభాః స్వరతః॥అన్వయః॥ అథఅతఃభాస్వరతఃమహాత్ స్వఃప్రతిప్రస్థితాఃస్వరతఃఘననిభాఃసురవృషభాఃకలింప్రేక్ష్యతద్గతింపప్రచ్ఛుఃయః శుభాసుకృతిషుఅరతః॥అర్థః॥అథఅనంతరం-అతఃఅస్మాత్ భాస్వరతఃభాసమానాత్ మహాత్ స్వయంవరోత్సవాత్ స్వః స్వర్గం ప్రతిప్రస్థితాఃప్రచలితాఃస్వరతః స్వరేణఘననిభాః మేఘసదృశాః సురవృషభాఃదేవ శ్రేష్ఠాః-

స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః । సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరా ఇత్యమరః_ కలింకపుల్లిమసం ప్రేక్ష్య దృష్ట్వాతద్గతిం కలిగమనంపప్రచ్ఛుః పృష్టవంతః యః కలిః శుభాసుశోభనాసుకృతిషుకృత్యేషుఅరతః విరక్తః। స్వయంవరోత్సవందృష్ట్వాస్వర్గంప్రతిప్రస్థితాదేవశ్రేష్ఠాః మధ్యేమార్గం శుభకర్మసుసర్వదాపరిత్యక్తం కలిందృష్ట్వాతద్గమనకారణంపప్రచ్ఛురితితాత్పర్యమ్ ॥

౨॥ శ్లో॥ యశసామాయామితయాహృతశ్రియాభీమదుహితృ
మాయామితయా । తదధిగమాయామితయాస్పృహయా
ద్యమనుష్యలోకమాయామితయా ॥

వ్యా॥ యశసామితి॥ పద॥ యశసాం- ఆయామితయా_హృతః-శ్రియా-భీమదుహితృమాయాం-ఇతయా- తదధిగమాయ_ అమితయా-స్పృహయా అద్య_మనుష్యలోకం- అయామి-తయా ॥అన్వ॥ యశసామాయామితయా భీమదుహితృమాయామిత యాశ్రియాహృతః తదధిగమాయఅమితయాతయాస్పృహయాఅద్యమనుష్యలోకమాయామి॥అర్థః॥ దేవైఃపృష్టఃకలిరాహ యశసాం దమయంతీసంభూతానాంకీర్తీనాం- ఆయామితయాఆయామో విస్తారః సోస్యాస్తీత్యాయామీతస్యభావస్తత్తాతయాదైర్ఘ్యవత్తయాభీమదుహితృమాయాం భీమదుహితేతి వ్యాజః ఇతయా ప్రాప్తయాశ్రియాలక్ష్మ్యాహృతః ఆహృతచిత్తః అహం-తదధిగమాయదమయంతీప్రాపలబ్ధిప్రాప్తయే- అమితయాప్రభూతయా తయాస్పృహయావాంఛయా - అద్య ఇదానీం- మనుష్యలోకంభూలోకం-ఆయామిగచ్ఛామి ॥ దమయంతీరూపసంభూతానాంయశసామాధిక్యేనహృతోభూత్వాతత్ప్రాప్తయేప్రాజ్యయాస్పృహయాఅద్యమనుష్యలోకంగచ్ఛామీతికలిరువాచేతితాత్పర్యమ్॥

౩॥ శ్లో॥ ఇతివికలోమాయాయాస్తముక్త ఊచేజనోమలోమాయాయాః।
శుభశీలోమాయాయాస్థితోనళోస్యావరోనులోమాయాయాః

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ఇతి- వికలః మాయాయాః-తముక్తః- ఊచే-జనః-అమలః-మా-యాయాః- శుభశీలా- ఉమాయాః-యా- స్థితః-నళః అస్యాః వరః_ అనులోమాయాయాః ॥అన్వ॥ఇతితదుక్తోమాయాయావికలః అమలోజనః మాయాయాః ఇత్యూచే- యాఉమాయాఅపిశుభశీలా- అనులోమాయాయాః తస్యాఃనళఃవరఃస్థితః ॥అర్థః॥ ఇతిపూర్వోక్తప్రకారేణ తముక్తః తేనకలినా

ఉక్తః భాషితః మాయాయాః వంచనాయాః వికలః హీనః మాయాహీన ఇతి
యావత్- అమలః జన్మజరామరణాదిమలరహితః_జనః దేవగణః కలిం మా
యాయాః మాగచ్ఛేః-ఇతి తేచేలకథయత్- యా దమయంతీ- ఉమాయాః పా
ర్వత్యాః అపి శుభశీలా శుభాచారా- అనులోమాయాయాః అనులోమ అను
కూలః అయత్నస్వభావ హెలావిధిః యస్యాః తస్యాః అనుకూలేష్టదేవతాయా
ఇతి యావత్_అస్యాః దమయంత్యాః నళః నైషధః వరః స్థితః సంవృత్తః॥ కలినా
ఇత్యుక్తా అమల స్వభావా దేవాస్తం కలిమేవమూచుః- పార్వత్యాః అప్యు
త్కృష్టాచారాయా అనుకూలేష్ట దేవతాయా దమయంత్యాః నళః పతిరభూ
త్ తస్మాత్ త్వం మాగచ్ఛేతి ఊచురితి తాత్పర్యమ్ ॥

౪॥ శ్లో॥ వచ ఇతి వస్వాదిభ్యః శ్రుత్వా కలిరుత్సవాశవస్వాదిభ్యః ।
మఖసర్వస్వాదిభ్యః చుకోప దోషాత్స మదభువస్స్వాదిభ్యః ॥

వ్యా॥ వచ ఇతి॥ పద॥ వచః-ఇతి-వస్వాదిభ్యః-శ్రుత్వా- కలిః- ఉత్సవాస
వస్వాదిభ్యః-మఖసర్వస్వావభ్యః- చుకోప- దోషాత్-సః-మదభువః స్వాత్
ఇభ్యః ॥అన్వయః॥ సకలిః- ఉత్సవాసవస్వాదిభ్యః మఖసర్వస్వాదిభ్యః వస్వా
దిభ్యః- ఇతి వచః శ్రుత్వా మదభువః స్వాత్ దోషాత్ –ఇభ్యస్సన్ చుకోప॥ అర్థ॥
సకలిః- ఉత్సవాసవస్వాదిభ్యః- ఉత్సవః దమయంతీ స్వయంవర ఏవ ఆసవః మ
ధు తదాస్వాదితవద్భ్యః అనుభూత దమయంతీ స్వయంవరోత్సవేభ్య ఇత్య
ర్థః- మఖసర్వస్వాదిభ్యః మఖేషు యాగేషు సర్వస్వం హవిర్భాగం భోక్తుం
శీలమేషాం తే మఖసర్వస్వాదినః- తాచ్ఛీల్యే ణినిః తేభ్యః వస్వాదిభ్యః అష్ట
వసుప్రభృతిభ్యః దేవేభ్యః ఇతి ఉక్తప్రకారం వచః వచనం శ్రుత్వా మదభువః
మదో దర్పః తేన సంజాతాత్- స్వాత్ స్వకీయాత్ దోషాత్ పరాభిభవోత్క
ర్షాత్- ఇభ్యః ఆఢ్యస్సన్ చుకోప క్రుద్ధో భూత్ ॥ కలిరుత్సవాదాగతేభ్యో
దేవేభ్యః దమయంత్యా నళో వృత ఇతి వచనం శ్రుత్వా చుకోపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౫॥ శ్లో॥ ప్రబలతమానబలతయా సంయోజ్య నళే సురోత్తమానబలతయా ।
తేనామానబలతయా తరుణేన తయాస్య తాం న మానబలతయా ॥

వ్యా॥ ప్రబలతమా ఇతి॥ పద॥ ప్రబలతమాః-అబలతయా- సంయోజ్య న-
ళే-సురోత్తమాః-అబలత-యా- తేన-అమా- నబలత యా- తరుణా ఇవ-త
యా-అస్య తాం-న-మానబలతయా॥ అ॥ యా ప్రబలతమాః సురోత్తమాః

అబలతయాసంయోజ్యనళే అవలత- మానబలతయాతయా తేనామానవ
లతయాతరుణేవ నాస్యతాం ॥ అర్థః ॥ యాదమయంతిప్రబలతమాన్ అతీవ
ప్రబలాన్ సురోత్తమాన్ దేవశ్రేష్ఠాన్ అబలతయాసంయోజ్యఇమేఅబలా
ఇతి-యుష్మాన్ పార్శ్వ్యేనయోజయిత్వాఅబలాన్ మత్వేత్యర్థః- అథవావ
జయోఃవలయోశ్చాభేదఃఅవరతయావరోనభవతీత్యవరః సత్యభావస్తత్తా
తయాఅవరతయాఏతేవరానభవంతీతిమత్వావా- నళేరాజ్ఞి-అవలతఅవత్ర
నళంప్రాప్తవతీత్యర్థః మానబలతయా మానవరతయా దేవేష్వనమానం
కృత్వామనుష్యసక్తయాత.యాదమయంత్యాహేసామానళేనసహ॥సి.అమా
సహాసమంసార్థమితిహలాయుధః-నవతయాతరుణపీరుధా-తరుణేవవృ
క్షేణేవ- నాస్యతాంనస్థీయతాం॥సురోత్తమాన్సంత్యజ్యమానుషంనళంప్రా
ప్తాం తాందమయంతీంఘటయిత్వానళవియుక్తాంకరిష్యామీతికలిరువాచేతితాత్ప

౬॥ మూ॥ ఇతిబలవానంతరతః కలింత్రిజగదన్నవానంతరతః ।
అవహితవానంతరతస్తద్వృద్ధిషునళస్యవివిశివానంతరతః॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ఇతిబలవాన్-అంతరతః-కలిం-త్రిజగత్-అన్నవానం
తరతః_అవహితవాన్-అంతరతః-తద్వృద్ధిషు-నళస్య-వివిశివాన్-అంతఃఅ
తః ॥అన్వ॥ త్రిజగత్ అన్నవానంకలింతరతఃనళస్యఅంతరతః బలవాన్ఇతిఅ
వహితవానితియత్ అతః అంతరతఃతద్వృద్ధిషుఅంతఃవివిశివాన్ ॥అర్థః॥త్రిజ
గదన్నవానం త్రైలోక్యంవ్యాప్నువంతంకలికలింపురుషం_తరతఃఅతిక్రా
మతః నళస్యఆచారయుక్తస్యేతియావత్- అంతరతః అంతేఅవసాదేరతఃన
ళస్యవినాశకరణోద్యుక్తఇత్యర్థః బలవాన్ బలీకలిఃఇత్యుక్తప్రకారం- అ
వహితవాన్రంధ్రాన్వేషణతత్పరఇతియత్- అతః హేతోః । అంతరతఇతి
ల్యబ్లోపేపంచమీ అంతరం ప్రాప్యరంధ్రంబుద్ధ్వా- తద్వృద్ధిషుతస్యనళ
స్యవృద్ధిషు రాజ్యాదివిభవేషుఅంతః మధ్యేవివిశివాన్ప్రవిష్టోభూత్॥ఇతిబల
వానంతరతఃకలిఃకైలేత్ జ్జగాదవానంతరతఇతిపాఠాంతరం_తస్మిన్ పక్షేవా
సంపనసంభూహం॥కలిఃదమయంతీంనళవిరహితాంనళంచదమయంత్యారా
జ్యశ్రియాచవియుక్తంకరోమీతిప్రతిజ్ఞాయనళసంపద్వినాశాయఉద్యుక్తో
భూదితితాత్పర్యమ్ ॥

౭॥ శ్లో॥ సోథసదారోదరతఃపుష్కరవిజితోనళస్సదారోదరతః ॥
వ్యాజాద్దారోదరతఃస్వపురాన్నిర్యాతవానుదారోదరతః ॥

వ్యా॥ ఏవంహిమహాభారతే శ్రూయతే। పుష్కర ఇతి అక్షహృదయజ్ఞః కశ్చిద్రాజా- తంనళేన ద్యూతంకర్తుం కలిః ప్రేరితవాన్- సోఽప్యాగత్య కలిబలాత్ ద్యూతవ్యాజేన తదీయం మండలం సనగరం ఆత్మసాత్కృత్య నళము పిడీగాయ- తస్మాత్ భీతో దమయంత్యా సహ దేశాంతరం గతవానితి తదాహ స ఇత్యనేన ॥ పద ॥ సః- అథ- సదారః- పుష్కరవిజితః నళః- సదారోదరతః- వ్యాజాత్- దారోదరతః స్వపురాత్- నిర్యాతవాన్-ఉదారోదరతః ॥అన్వ॥ అథ దారోదరతః వ్యాజాత్ పుష్కరవిజితః సదారోదరతః సదారః సనళః దరతః ఉదారోదరతః స్వపురాత్ నిర్యాతవాన్ ॥అర్థః॥ అథ కలిప్రవేశానంతరం దారోదరతః-దరోదరం ద్యూతం తత్సంబంధీ దారోదరః-తస్మాత్ దారోదరతః ద్యూతసంభవాదితి యావత్- వ్యాజాత్ కపటాత్ పుష్కరవిజితః పుష్కరనామ్నా కలిప్రేరితేన గాఙ్క్షాచ్ఛలేన విజితః అత ఏవ సదారోదరతః సర్వదారోదనసక్తః విషాదయుక్త ఇతి యావత్-సదారః దమయంతీసహితః సనళః దరతః భయేన ఉదారం విశాలం ఉదరం మధ్యం యస్యాః తస్మాత్ స్వపురాత్ స్వనగరాన్నిర్యాతవాన్ ॥ని॥ ఉదారోదాత్తమహతోరిత్యమరః॥ పుష్కరనామ్నా కేనచిద్రాజ్ఞా ద్యూతేన విజితో నళః సర్వదా దుఃఖితో దమయంతీసహిత ఏవ భయాత్ స్వనగరం విహాయ దేశాంతరం ప్రతిజగామేతి తాత్పర్యం॥

శ్లో॥ అసమానానాహరిపుస్సైనం శబ్దాంశ్చ కిమమునా నాహారి।
అపి తేనానాహరిభ్రాంతం భూషణమపాస్య చానాహారి ॥

వ్యా॥ అసమానానితి॥ పద॥ అసమానాన్-ఆహ-అరిః-స్మ-ఏనం-శబ్దాన్ చ కిం అమునా- న-అహారి- అపి- తేన-అనాహారి- భ్రాంతం భూషణం అపాస్య-నానా హారి॥అన్వ॥ అరిః ఏనం అసమానాన్ శబ్దాంశ్చ ఆహస్మ-అమునా కిం నాహారి- తేనాపి నానాహారి భూషణమపాస్య అనాహారి యథా తథా భ్రాంతం॥ అ అరిః పుష్కరః ఏనం నళం అసమానాన్ అసదృశాన్ శబ్దాంశ్చ పరుషవాక్యాని చ ఆహస్మ ఉక్తవాన్- బ్రూహీష్ద్వికమత్రకః- అమునా పుష్కరేణ కిం నళసంబంధి కిం వస్తు- నాహారి న హృతం నళస్య సర్వం వస్తు పుష్కరేణ హృతమేవేత్యర్థః- తేనాపి నళేనాపి నానా బహువిధం హారి మనోజ్ఞం భూషణం హారకుండలముకుటాదికం అపాస్య త్యక్త్వా అనాహారి ఆహారరహితం యథా తథా భ్రాంతం పరిభ్రాంతం ॥ పుష్కరః అప్రియవచనాన్యుక్త్వా నళస్య సర్వస్వం హరన్ నళోఽపి భూషణాని పరిత్యజ్య నిరాహారో భూత్వా బభ్రామేతి తాత్ప

౯॥ శ్లో॥ శుచమకరోదన్యస్య భ్రమన్నళః పథి పదం సరోదం న్యస్య ।
నచపునరోదన్యస్య త్రాణాయాభూత్పురం పరోదన్యస్య ॥

వ్యా॥ శుచమితి॥ పద॥ శుచం-అకరోత్-అన్యస్య-భ్రమన్-నళః-పథి-పదం-సరోదం-న్యస్య-స-చ-పునః-ఓదని-అస్య-త్రాణాయ-అభూత్ పురం-పరోదన్యస్య ॥అన్వ॥ పథి సరోదం పదం న్యస్య భ్రమన్ నళః అన్యస్య శుచమకరోత్- పునః ఓదని పురంచ పరోదన్యస్య అస్య త్రాణాయ నాభూత్ ॥అర్థ॥ పథిమార్గే సరోదం రోదనసహితం పదం పాదవిక్షేపం న్యస్య నిధాయ భ్రమన్ పరిభ్రమన్ నళో రాజా అన్యస్య యస్య కస్యచిత్ ద్రష్టుః శుచం శోకం అకరోత్ పునః పశ్చాత్ ఓదని ఓదనయుక్తం దనధాన్యసమృద్ధమిత్యర్థః- పురం పత్తనం చ పరోదన్యస్య పరాభూయసీ ఉదన్యా పిపాసా యస్య తస్య అస్య నళస్య త్రాణాయ రక్షణాయ నాభూత్ ॥ అనుపమవిభవోప్యసౌ నళః ఏవమభూన్నామేతి ద్రష్టుః పురుషస్య వ్యథాంచకార- తథా పరిభ్రమతః పిపాసోః నళస్య పురమపి రక్షణాయ నాలమభవదితి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౦॥ శ్లో॥ నాస్య రమా నావాసస్తస్య ఖగా జహ్రురర్థ్యమానావాసః ।
అపి మదమానావాసస్వరోషజలధింతరన్ క్షమానావాసః ॥

వ్యా॥ నేతి॥ పద॥ న-అస్య-రమా-న-ఆవాసః-తస్య- ఖగాః- జహ్రుః-అర్థ్యమానాః-వాసః- అపి-మదమానౌ-ఆస-స్వరోషజలధిం తరన్ క్షమానావా-సః ॥అన్వ॥ అస్య రమా న- ఆవాసశ్చ న- అర్థ్యమానాః ఖగాః తస్య వాసో జహ్రుః క్షమానావా స్వరోషజలధిం తరన్ సః మదమానావపి ఆస ॥అర్థః॥ అస్య నళస్య-రమా శ్రీః-న-ఆవాసః వాసస్థానమపి నాసీత్- అర్థ్యమానాః కలినాగృహీతుం ప్రార్థ్యమానాః క్రీడార్థమాహరేతి దమయంత్యా యాచ్యమానా వా ఖగాః పక్షిణః తస్య నళస్య వాసః వస్త్రం జహ్రుః హృతవంతః క్షమా నావా క్షమైవ నౌః యానపాత్రం తయా స్వరోషజలధిం స్వకోపాబ్ధిం తరన్ ఉత్తరన్- క్షమయా స్వరోషం ప్రశమయన్నిత్యర్థః- సః నళః మదమానౌ గర్వాభిమానావప్యాస క్షిప్తవాన్ ॥ ఏకం వాసోవసానమేనమసహమానః కలిః తదాహరణార్థం క్వచిత్ప్రదేశే దమయంత్యా సహాసీనస్యాస్య పురతః కాంచన సౌవర్ణహంసాన్ దర్శితవాన్- తాన్ దృష్ట్వా దమయంతీ క్రీడార్థం తద్గ్రహణాయ పతిం ప్రార్థితవతీ- సోప్యర్థితాయ తజ్జిఘృక్షయా స్వవాససా తే ప్రాముపరి తిరోధానేకృతే తదప్యాహృత్యాదర్శ

సంజగ్మురితిపౌరాణికీకథా-ఏవంభ్రష్టశ్రీకస్యాస్యనళస్యఏకవాసస్యపిఖస్త్ర
రపహృతేసతిక్షుమయారోషన్నిగృహ్యామదమానౌతత్యాజేతితాత్పర్యమ్॥
౧౧॥ శ్లో॥ తాపశతేనవసానౌద్రవేదితీమానగావృతేనవసానా ।
చెలాంతేనవసానౌచేరతురేకేనపర్వతేనవసానా ॥

వ్యా॥ తాపేతి॥ పద॥ తాపశతేన-వసా-నౌ-ద్రవేత్-ఇతి-ఇమాం-నగావృతే-అనవసానా-చెలాంతేన-వసానౌ చేరతుః-ఏకేన-పర్వతే-నవసానా॥ అన్వ॥ తాపశతేననౌవసాద్రవేత్-ఇతిఅనవసానౌఇమాఏకేనచెలాంతేనవసానౌసంతానగావృతేనవసానౌపర్వతేచేరతుః॥అర్థః॥ ఏవన్నళస్యవాససిపక్షిరూపేణకలినాహృతేసతినళదమయంతీఏవమకుర్వతాం ॥ తాపశతేనపరితాపాధిక్యేన-నౌఅవయోః-వసా-శరీరంగసః॥:॥హృన్మేదస్తువపావసేత్యమరః-ద్రవేత్ద్రవతు-ఇతికృత్వాఅనవసానానాశరహితౌ- ఇమౌదమయంతీనళౌ- ఏకేనచెలాంతేనవస్త్రైకదేశేనవసానౌపరిదధానౌసంతానగావృతేవృక్షయుతేనవసానౌఏచిత్రప్రస్థేపర్వతేమహీధరేచేరతుః- అచరతాం-ఏవందుఃఖాభిభూతయోరావయోర్మరణంశ్రేయఇతిమత్వా యత్రకుత్రాప్యవసానమలబ్ధ్వాకస్మింశ్చిత్పర్వతేచెరతురితితాత్పర్యమ్ ॥
౧౨॥ శ్లో॥ తద్వాసస్స్వాపాయాన్నీతిరమూమితిచవిపదిసస్వాపామ్ ।
నిజవాసస్స్వాపాయాన్నికృత్యతామముచవిహాచసస్వాపాయామ్॥

వ్యా॥తదితి॥పద॥తద్వాసః-స్వా-పాయాత్-నీతిః-అమూం-ఇతి-చ-విపది-సః స్వాపాయాం- నిజవాసస్స్వాపాయాత్- నికృత్య-తాం- అముచత్-ఇహ-చ- సస్వాపాయాం ॥అన్వ॥ విపదిస్వానీతిః స్వాపాయాంఅమూంపాయాత్- ఇతిఇహసస్వాపాయాం నిజవాసస్స్వయాత్ తద్వాసః నికృత్యతామముచత్ ॥అర్థః॥విపదిఆపదిస్వాస్వకీయానీతిఃనయః-స్వాపాయాంస్వస్మాదపగతఃఅయఃయస్యాః తాంఅపగతదైవానుకూల్యామిత్యర్థః- అమూంసమయంతీంపాయాత్ రక్షేదితికృత్వాసఃనళః ఇహ భైమ్యాం- సస్వాపాయాం నిద్రితాయాంసత్యాం-నిజవాసస్స్వాపాయాత్-ఆత్మీయవసనరూపధననాశాత్- తద్వాసఃతస్యాఃవస్త్రంనికృత్యద్విధాకృత్యతాందమయంతీం- అముచత్-అత్యజత్ ॥ ఆపదిప్రాప్తాయాంఅముమాత్మీయానీతిః పాయాత్ ఇతి దమయంతీవాసోర్ధంనికృత్యతాముక్త్వాయత్రకుత్రవాగతఇతి తాత్పర్యమ్
౧౩॥ శ్లో॥ బభ్రామానస్తేనసత్రమేణకలినావిధూయమానస్తేన ।

సహిరిపుమానస్తేనస్స్వభాగ్యదోషాఃక్వసమహిమానస్తేన ॥

వ్యా॥ బభ్రామేతి॥ పద॥ బభ్రామ- అనస్తేన- శ్రమేణకలినా- విధూయమానః తేన-సః-హి- రిపుమానస్తేనః- స్వభాగ్యదోషాః-క్వ-సమహిమానః తే- న॥ అన్వ॥తేనకలినావిధూయమానఃరిపుమానస్తేనస్సనళః అనస్తేనశ్రమేణఉపలక్షితస్సన్ బభ్రామ- తథాహి- తేస్వభాగ్యదోషాః క్వసమహిమానోనభవంతి ॥అర్థః తేనకలినా-విధూయమానః ప్రభ్రశ్యమానః-రిపుమానస్తేనః శత్రుగర్వచోరః- సనళః అనస్తేనఅముక్తేనశ్రమేణశ్రాంత్యాఉపలక్షితస్సన్- బభ్రామఅచరత్ తథాహితేస్వభాగ్యదోషాః ఆత్మీయభాగ్యవిపర్యాసాఃక్వకుత్రదేశే- సపహిమానః సప్రభావాఃనభవంతి॥తేనకలినాత్యంతక్లిశ్యమానోభూత్వా వనేభ్రమన్నళోపి స్వభాగ్య విపర్యయాదీ దృశందుశాంప్రాప్తవానితి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౮॥ శ్లో॥ మృగకులమారసదావిశ్శ్రమమభితాంతురోమిమారసదావి ॥
స్ఫుటితతమారసదావిస్తృతానగాయత్రవిపినమారసదావి ॥

వ్యా॥ మృగేతి॥ పద॥ మృగకులం-ఆరసత్- ఆవిశ్శ్రమం-అభితాపాతురః-మమార-సదా-అవి-స్ఫుటితతమాః-రసదాః-విస్తృతాః-నగాః-యత్రవిపినం- ఆర-సః-దావి ॥అన్వయః॥యత్రఆరసత్ మృగకులంసదామమార-రసదాః విస్తృతాసగాఃస్ఫుటితతమాః- దావిఅవితత్ విపినం అభితాపాతురః సనళఃఆవిశ్శ్రమంయథాతథాఆర ॥అర్థః॥ యత్రయస్మిన్ ఆరసత్ ఆర్తిశబ్దంకుర్వత్ మృగకులంమృగసమూహః సదామమార-రసదాఃరసప్రదాఃవిర్యాసదావావిస్తృతాః విశాలాఃనగాః వృక్షాఃస్ఫుటితతమాః అత్యంతంవిదీర్ణాః- దావివనాగ్నిసహితంఅవిపక్షిరహితంతత్విపినంఅరణ్యంఅభితాపాతురఃసంతాపార్తఃసనళః- ఆవిశ్రమంఆవిర్భూతశ్రమం యథాతథా ఆర, ప్రాప॥ అధికతప్తస్సనళః దవాగ్నినాదహ్యమానంకంచిద్వనదేశంప్రాప్తవానితి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౯॥ శ్లో॥ శోకభరోదస్తేనశ్రుతోత్రచనళార్ద్రవేతిరోదస్తేన।
ద్రుతిమకరోదస్తేసస్వయమిత్యూచేభయంపురోదస్తేన ॥

వ్యా॥ శోకేతి॥పద॥శోకభరోదస్తేన-శ్రుతః-అత్ర-చ-నళ-ఆర్ద్రవఇతి-రోదః తేన-ద్రుతింఅకరోత్- అస్తే-సః-స్వయంఇతి- ఊచే- భయం-పురః-అదః- తేన॥ అన్వయః॥ శోకభరోదస్తేనతేనఅత్రహేనళఆర్ద్రవేతిరోదఃశ్రుతః- అస్తే

నః సః స్వయం ద్రుతిమకరోత్ తే అదః భయం నేతి పురః ఉచే॥ అర్థః॥ అతీత్య గం
తుమసమర్థః కార్కోటకాఖ్యో నాగః దూరే నలం దృష్ట్వా ఆహూతవాన్ - న
ళోపి తత్ర ధావన్నగ్రతః స్థిత్వా ప్రత్యాహ ॥ శోకభరోదస్తేన శోకభరేణ శో
కాధిక్యే- ఉదస్తేన క్షిప్తేన శోకరసమగ్నేనేత్యర్థః తేన సశోకేన అత్ర దహ్యమానే
వనే హే నల- ఆద్రవ ఆగచ్ఛ ఇతి రోదః రోదనం శ్రుతః శుశ్రువే అస్తేనః అచో
రః అకృత్రిమ ఇతి యావత్ - అస్తేనః కాంత్యా తిరస్కృతసూర్యో వా సః నలః
స్వయం ద్రుతిం శీఘ్రగమనమకరోత్ తే తవ అదః ఇదం భయం భీతిః నేతి పు
రః అగ్రతః ఊచే ఉక్తవాంశ్చ॥ అధిక శోకో నలః ఆగచ్ఛేతి శబ్దం శ్రుత్వా స్వయం
తత్ర గత్వా తవ భయం మాస్త్విత్యువాచ్చేతి తాత్పర్యమ్॥

౧౬॥ శ్లో॥ క్వ భవాన్ శంసతు త్వస్య త్వాపదమిత్యాశ్రయోఽనృశంసత్వస్య ।
తం దేశం సత్వస్య ప్రాప నలస్త్వరో భృశం సత్వస్య ॥

వ్యా॥ క్వేతి॥ పద॥ క్వ- భవాన్ - శంసతు- అస్యతు- ఆపదం- ఇతి- ఆశ్రయః - అనృ
శంసత్వస్య - తం- దేశం సత్వస్య- ప్రాప- నలః- సత్వరః- భృశం- సః- తు- అస్య॥
అన్వ॥ భవాన్ క్వ శంసతు- ఆపదమస్యతు- ఇతి- అనృశంసత్వస్యాశ్రయః సనలః
స్తు భృశం సత్వరస్సన్ అస్య సత్వస్య తం దేశం ప్రాప॥ అర్థః॥ భవాన్ క్వ కుత్ర స్థి
తో భవాన్ శంసతు బ్రవీతు ఆపదం ఆత్మనో విపత్తిం అస్యతు త్యజతు ఇతి ఏవము
క్త్వా అనృశంసత్వస్య నృశంసః క్రూరకర్మకృత్ - తద్భిన్నః అనృశంసః దయావా
నిత్యర్థః- తస్య భావః అనృశంసత్వం తస్య- ఆశ్రయః స్థానభూతః సనలస్తు భృశం
అత్యర్థం సత్వరః వేగయుక్తస్సన్ అస్య దహ్యమానస్య- సత్వస్య ప్రాణినః తం
దేశం ప్రాప ప్రాప్తవాన్ ॥ అధికదయాయుక్తస్స నలః భయం త్యజేతి వదన్ తే
స్యాజగరస్య సమీపం ప్రాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౭॥ శ్లో॥ అథ పవనాశమయంతం క్వాపి దవాగ్నౌ దదర్శ నాశమయంతమ్।
స్వబలేనాశమయంతం రుజమజిఘృక్షుచ్చ పునర నాశమయంతమ్॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ - పవనాశం- అయంతం- క్వ- అపి- దవాగ్నౌ- దదర్శ-
నాశం- అయంతం- స్వబలేన- అశమయంతం- రుజం- అజిఘృక్షత్ - చ- పునః- అ
నాశం- అయంతం ॥ అన్వయః॥ అథ అయం క్వాపి దవాగ్నౌ నాశమయంతం రు
జం స్వబలేన అశమయంతం అయంతం పవనాశం దదర్శ- పునః అనాశం తమ
జిఘృక్షచ్చ ॥ అర్థః ॥ అథ అనంతరం అయం నలః క్వాపి దవాగ్నౌ కస్మింశ్చిద్దా
వాగ్నౌ నాశం మరణం అయంతం గచ్ఛంతం రుజం పీడాం స్వబలేన ఆత్మశక్త్యై

అశవయంతంపరిహర్తుమసమర్థం- అయంతమితిఇణ్ గతావిత్యస్మాద్ధా
తోశ్శతృంతాద్ద్వితీయా ఇణోయణితియణాదేశః నఞ్ సమాసః అయం
తంగంతుమసమర్థమిత్యర్థః పవనాశంసర్పందదర్శ అపశ్యత్ పునః పశ్చాత్
అనాశం నవిద్యతే జీవితాశాయస్యతం అజిఘృక్షచ్చగృహీతుమైచ్ఛత్ ॥ సన
ళః కస్మింశ్చిద్దవాగ్నౌ పతితంగంతుమసమర్థం కంచనసర్పం దృష్ట్వాజీవిత
నాశంహాతమేనం గృహీతుమైచ్ఛదితి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౮॥ శ్లో॥ సచహృతనాగస్తేనస్వవిషేణవిరూపితో మనాగస్తేన ।
సహితానాగస్తేనప్రోక్తశ్చాత్మాస్తువేదనాగస్తేన ॥

వ్యా॥ సఇతి॥ పద॥ సః-చ-హృతనాగః- తేన-స్వవిషేణ-విరూపితః మనా
క్-అస్తేన- సహితానాగస్తేన-ప్రోక్తః-చ-ఆత్మా-అస్తు- వేదనాగః- తే-న ॥ అ
హృతనాగస్సనళః తేనమనాగస్తేనస్వవిషేణవిరూపితః- సహితానాగస్తే
నప్రోక్తశ్చతేఆత్మా వేదనాగో నాస్త్వితి ॥ అర్థః॥ హృతనాగః దవాగ్నేరు
ద్ధృతభుజంగః సనళః తేననాగేనమనాక్ ఈషదస్తేనకించిదుజ్ఝితేనస్వవిషేణ
ఆత్మవిషేణ- తేనవిషేణేతికర్తృకరణయోస్తృతీయా-విరూపితః వికలితగా
త్రః అభవత్ అపహృతపురాతనమహావిభవమిదానీమీదృశీమతికృపణాందశా
మాశ్రితమిమంనళంలోకో మాజ్ఞాసీదితిస్వరూపతిరస్కారేణ నాగేనరూపాం
తరంప్రాపితఇత్యర్థః- సహితానాగస్తేనఅనాగస్త్వాఅనపరాధతాతయా
సహవర్తతఇతిసహితానాగస్తః తేన-నళకళేబరస్థంకలింవిషాగ్నినాదగ్ధుం
దష్టవానితిస్వరక్షణప్రతిక్రియయా కృతోపకారణేత్యర్థః- తేననాగేన
ప్రోక్తశ్చఉక్తశ్చ- తేతవఆత్మాదేహః- వేదనాగః దుఃఖభాక్ నమాస్తు ॥ క
ర్కోటకనామానాగః నళస్యోపకారాయ అల్పమేవదష్ట్వా హేనళతవోప
కారాయదష్టోసి అనేనదంశనేనతవపీడానభవిష్యతితస్మాద్విషాదంమాకృ
థాః_అస్యైషాంనళో యమితిఅజ్ఞానార్థంవికృతిమాపాదితఇత్యవోచదితితా

౧౯॥ శ్లో॥ స్యాత్తరసాకల్యంతేవపుర్మమానేనవాససాకల్యంతే ।
మేయశసాకల్యంతేగుణోదమైర్దధతిభూతిసాకల్యం తే ॥

వ్యా॥ స్యాదితి॥ పద॥ స్యాత్- తరసా-కల్యం తే వపుః-మమ-అనేన-వాస
సా-కల్యం-తే-మే-యశసా-కల్యం తే-గుణోదమైః- దధతి- భూతిసాకల్యం
తే ॥ అన్వ॥ తేవపుః అనేనమమవాససాకల్యంతే తరసాకల్యంస్యాత్- మేయ
శసాకల్యంతే తేగుణోదమైః భూతిసాకల్యందధతి ॥ అర్థః॥ సతునాగః నళా

యత్కించిద్వ్యసనం ప్రదాయాహ- తేత్రవపుః అనేనమమువాససామర్ధ్య త్తైసవస్త్రే ృకల్యంకతేఽపిపీడాపగమేతరసావేగేన కల్యంనిరామయంస్యాద్భవేత్ సి॥ వార్తోఽనిరామయఃకల్యఇత్యమరః- యేపురుషాః- యశసాకీర్త్యా- కల్యాః తేశ్రియంతే- తేపురుషాఃగుణోదయైః పరరక్షణసంకటహరణాదిభిర్మహద్భిర్గుణవిభవైః కారణైః భూతిసాకల్యం సంపత్సమృద్ధిందధతిపుష్ణంతి॥ హేనళఏతద్వస్త్రయుగ్మంగృహాణ- అనేనకలివినాశసమయేతపనిజస్వరూపప్రాప్తిర్భవిష్యతి- యశస్వినాంపురుషాణాంగుణాధిక్యేనలక్ష్మీర్భవత్యేవేతి తాత్పర్యమ్॥

౨౦॥ శ్లో॥ అపిచవినామానేనశ్రయణీయోనర్తుపర్ణనామానేన ।
స్వాంగేనామానేనస్యుర్విపదోనహినృణాంక్వనామానేన ॥

వ్యా॥అపిచేతి॥ పద॥ అపి-చ-వినా- మానేన- శ్రయణీయః-న- ఋతుపర్ణ నామా-అనేన-స్వాంగేన-అమా-న-ఇనః-స్యుః-విపదః-న-హి-నృణాం-క్వ-నామ-అనేన ॥ అన్వ ॥ అపిచఋతుపర్ణనామాఇనః మానేనవినానేనస్వాంగేనామానశ్రయణీయః- హేఅనేనఃనృణాంక్వవిపదఃనహిస్యుర్నామ॥అర్థః॥ ఇదమపిపన్నగవాక్యం ॥ అపిచకించఋతుపర్ణనామాఋతుపర్ణ ఇతిప్రసిద్ధః ఇనఃప్రభుఃమానేనవినాగర్వంత్యక్త్వాఅనేనస్వాంగేనామాఅమునాస్వశరీరేణసార్ధంనశ్రయణీయఇతినఆశ్రయణీయఏవ- హేఅనేనఃపాపరహితనృణాంమనుష్యాణాంమధ్యేక్వకస్మిన్ పురుషే విపదః ఆపదఃనహిస్యుర్నామ- నామశబ్దఃప్రసిద్ధౌ-సర్వత్రాపిభవంత్యేవేత్యర్థః ॥ అపాపనళమద్వికృతేనస్వశరీరేణసార్ధంగర్వంత్యక్త్వా ఋతుపర్ణనామానంరాజానమాశ్రయ సర్వేషాంమనుష్యాణామాపదస్సులభాభవంత్యేవ- తస్మాత్త్వమతీవ ఖేదమ్మాగాఇతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౧॥ శ్లో॥ వ్రజసుఖమాయాహీనశ్రీరిత్యన్తర్హితశ్శమాయాహీనః।
స్నిగ్ధోమాయాహీనస్స్యాజ్జనతాయాఃక్వనోత్తమాయాహీనః

వ్యా॥ వ్రజేతి॥ పద। వ్రజ-సుఖం-ఆయాహి-ఇనశ్రీః- ఇతి- అంతర్హితః శమాయ-అహీనః-స్నిగ్ధః-మాయాహీనః-స్యాత్-జనతాయాః-క్వ-న-ఉత్తమాయాః-హి-ఇనః॥అన్వ॥ఇనశ్రీః అహీనః- హేనళ వ్రజ-సుఖమాయాహి- ఇతి అభిధాయశమాయఅంతర్హితః-హిఉత్తమాయాఃజనతాయాః మాయాహీనఃఇనఃస్నిగ్ధః క్వనస్యాత్ ॥అర్థః॥ ఇనశ్రీః ఆదిత్యదీప్తిః అహీనః సర్పరాజః హేనళ వ్రజగచ్ఛ- సుఖమాయాహిసుఖంప్రాప్నుహిఇతిఅభిధాయ

శమాయ శాంత్యై అంతర్హితః అంతర్ధానంగతః- హియస్మాత్కారణా
త్ ఉత్తమాయాః ఉత్కృష్టాయాః జనతాయాః జనసమూహస్య మాయాహీ
నః అకృత్రిమః ఇనః సమర్థః స్నిగ్ధస్సుహృత్ క్వకుత్ర నస్యాన్న భవేత్ సర్వత్రా
పి భవేదిత్యర్థః ॥ నాగో నళమేవముక్త్వా గతః ఉత్తమస్య జనస్య సర్వత్రా
పి కపటరహితస్సఖా భవతీతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨ ॥ శ్లో॥ ప్రీతిరసాదనవసతః కృత్వా తద్వసనమాత్మసాదనవనతః ।
బహుమాంసాదనవనతః సోస్మాదృతుపర్ణమాససాదానవనతః

వ్యా॥ ప్రీతిరసాదితి॥ పద॥ ప్రీతిరసాత్-అనవనతః-కృత్వా-తత్ వసనం ఆ
త్మసాత్-అనవనతః- బహుమాంసాదనవనతః- సః-అస్మాత్ ఋతుపర్ణం
ఆససాద-ఆనవనతః ॥అన్వ॥ ప్రీతిరసాదనవసతః సః తద్వసనమాత్మసాత్ కృ
త్వా-అనవనతః బహుమాంసాదనవనతః అస్మాదృతుపర్ణం- ఆనవనతః ఆస
సాద ॥అర్థః॥ ప్రీతిరసాత్- రసో మనోహర్షవిశేషః ప్రీతిరేవ రసః తస్మా
త్ ప్రీతిభావేనేతి యావత్-అనవనతః అనీచైర్భూతః-ఉద్ధతమనా ఇతియావ
త్-సః నళః- తద్వసనం నాగదత్తం వస్త్రం-ఆత్మసాత్ స్వాధీనం కృత్వా- అ
నవనతః అవనం రక్షణం యస్మిన్నాస్తి తదనవనం తస్మాత్ అనవనతః- బహు
మాంసాదనవనతః బహవో మాంసాదనాః పిశితాశనాః గాత్రసవ్యాఘ్రా
దయః తైః వన్యతే సంభజ్యతే ఇతి బహుమాంసాదనవనం తస్మాత్ దుష్టమృగ
యుక్తాదిత్యర్థః-అస్మాత్ వనాత్-వనసంభక్తాదిత్యస్యరూపం-ఋతుపర్ణం
ఋతుపర్ణనామానం రాజానం- ఆనవనతః నవనాత్ స్తోత్రాత్ స్తుతిం కు
ర్వన్నిత్యర్థః ఆససాద ప్రాప ॥ స నళః సర్పదత్తం వస్త్రం ప్రతిగృహ్య ప్రీ
త్యుత్కటః తస్మాద్వనాత్ స్తుతిముఖేన ఋతుపర్ణమాశ్రితవానితి తాత్పర్యమ్॥

౨౩॥ శ్లో॥ అకృతముదాయన్తారం తమనుత సోధ్వనో యదాయన్తారమ్।
ధ్వనిసముదాయం తారం దధతోస్య హయాన్ చ తం తదాయన్తారం

వ్యా॥ అకృతేతి॥ పద॥ అకృత-ముదా-యం తారం-తం-అమనుత-సః-అధ్వ
నః-యదా-యన్తారం-ధ్వనిసముదాయం-తారం-దధతః-అస్య హయాః-చ
తం-తదా-అయన్త-అరం॥అన్వ॥ సః తం ముదా యన్తారం అకృత- యం యదా అ
ధ్వనో యన్తారమమనుత-తదా తారం ధ్వనిసముదాయం దధతః అస్య హయా
శ్చ తం అరం అయన్త ॥ అర్థః ॥ సః ఋతుపర్ణః తం నళం ముదా ప్రీత్యా-
యం తారం సారథిం అకృత అకృతవాన్ నళస్యాశ్వారోహణ సామర్థ్యం దృ

స్థ్వా ఋతుపర్ణోనళం స్వాశ్వానాంయం తారమకరోదిత్యర్థః తంన
ళంయదాయస్మిన్ క్షణేఅధ్వనోమార్గస్య యన్తారంనియన్తారం అమనుత
మేనే-తదాతస్మిన్కాలే తారంఅత్యుచ్చంధ్వనిసముదాయంహేషాఖురభూ
షణాదిశబ్దసంచయం- దధతఃబిభ్రతః- అస్యఋతుపర్ణస్యహయాఅశ్వాశ్చ
తంనళంప్రతి అరంద్రుతంఅయన్తఅగచ్ఛన్ ॥ ఋతుపర్ణః ఆశ్రితంనళం
సారథ్యేస్థాపయామాస- సనళఃతస్యాశ్చర్యమేవసారథ్యమకరోత్ - ఋ
తుపర్ణోయస్మిన్ క్షణేదీర్ఘతరమధ్వా నంగంతుమిచ్ఛతి- తస్మిన్ క్షణేనళ
స్యఅశ్వహృదయవిద్యయాశ్వాస్సత్వరమధ్వానమత్యక్రామన్నితి తాత్పర్యం॥

౬౮॥ శ్లో॥ అథసహసాదమయన్త్యాసాదమయన్త్యాత్మశర్మనిద్రామముముచే
ధీహింసాదమయన్త్యాసాదమయంత్యాగమకృతసయదాతస్యాః

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ-సహసా-దమయంత్యా-సా-దమయంతీ- ఆత్మశ
ర్మనిద్రా-ముముచే-ధీహింసాదం-అయన్త్యా-సాదం-అయం-త్యాగం-అకృత
సః-యదా-తస్యాః ॥అన్వ॥ అథసఃఅయ్యంయదాతస్యాః త్యాగమకృత-తదాధీ
హింసాదమయంత్యాదమయంత్యా ఆత్మశర్మదమయంతీ సానిద్రాసహ
సాముముచే॥ అర్థః॥ అథఅనంతరంసోయంనళఃయదాయస్మిన్కాలేతస్యా
దమయంత్యాః త్యాగంపరిత్యాగంఅకృతఅకరోత్-తదాధీహింసాదంధీఃబు
ద్ధిఃతస్యాఃహింసాందదాతీతిధీహింసాదఃతంసాదంఅవసాదంఅయంత్యాః
ప్రాప్నువంత్యాదమయంత్యాభైమ్యాఆత్మశర్మఆత్మసుఖందమయంతీదమం
కరోతీతి దమయంతీ పరిత్యాగా జ్ఞానహేతుత్వాత్ సానిద్రాస్వాపః
సహసాశీఘ్రంముముచేత్యక్తా ॥ యదానళఃసుప్తాందమయంతీంవిహాయగ
తఃతదనంతరమేవదుఃఖమనుభవంతీసతీప్రబుద్ధేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౬౯॥ శ్లో॥ సాత్రససాదారామాసీతేవత్రాసమాససాదారామా ।
యాప్రాసాదారామానుపేత్యభర్త్రారతింరసాదారామా ॥

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా-అత్ర-ససాదా-రామా-సీతా-ఇవ-త్రాసం-ఆససాద
అరామా-యా-ప్రాసాదారామాన్-ఉపేత్య-భర్త్రా-రతిం-రసాత్-ఆర
అమా ॥అన్వ॥ అత్రససాదాసాగామాఅరామాసీతేవత్రాసమాససాద-
యాభర్త్రా అనుప్రాసాదారామానుపేత్యరసాత్ రతిమారః॥ అర్థః॥ అ
త్రవనేససాదాదుఃఖసహితాఅటవీపరి భ్రమణాత్ అశనాదిరహితత్వా
చ్చఅతికృశేతియావత్-సా రామాదమయంతి అరామాఆరామరహితాసీ

తేవ జానకీవ తాన్ సంశయం-ఆసనావప్రాప్తవతీ-యాదమయంతీభతాన్ మానతేనసహాప్రాసాదా రామాన్ గృహోద్యానాని - ఉపేత్యప్రాప్యరసాత్ స్నేహేనరతింక్రీడాం ఆరప్రాప్తవతీ ॥ యాగృహోద్యానేషునతేనపాకంవిజహౌసాదమయంతీదండకారణ్యేరామేణపరిత్యక్తాసి తేవభయమాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౬॥ శ్లో॥ తత్రపదేవ్యాళీనాం దమయన్త్యాభ్రాన్తమాస్పదేవ్యాళీనాం ।
తరుబృందేవ్యాళీనాంతతిందధానేవనేత్ర దేవ్యాళీనామ్ ॥

వ్యా॥ తత్రేతి॥ పద॥ తత్ర- పదే-వ్యాళీనాం- దమయంత్యా- భ్రాంతం- అస్పదే-వ్యాళీనాం- తరుబృందే- వ్యాళీనాం- తతిం- దధానే-వనే- అత్ర- దేవ్యా- అళీనాం ॥అన్వ॥వ్యాళీనాంపదేవ్యాళీనామాస్పదేతరుబృందేవ్యాళీనాంవ్యాళీనాంతతిందధానేత త్రాత్రవనేదేవ్యాదమయంత్యాభ్రాంతమ్ ॥ అర్థ॥ వ్యాళీనాంవ్యాళోనామదుష్టగజః తస్యస్త్రీవ్యాళీతాసాందుష్టకరిణీనాంపదెస్థానభూతే- వ్యాళీనాంసర్పస్త్రీణాం ఆస్పదెస్థానభూతెతెతరుబృందేవృక్షసమూహేవ్యాళీనాంవిశేషేణఆసమంతాత్ లీనాంవ్యాళీనాంవయః పక్షిణః తేషామాళిఃసమూహః తాసాంతతింపఙ్క్తిం-దధానేతత్ర తాదృశే అత్రవనే అరణ్యేదేవ్యారాజమహిష్యాదమయంత్యాభ్రాంతంపరిభ్రాంతం॥ దుష్టగజసర్పాశ్రయే భీషణారవవిహంగపరివృతేమహావనే అసహాయాదమయంతీపరిబభ్రామేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౭॥ శ్లో॥ వేగబలాపాసితయా వేణ్యాభైమీయుతాలలాపాసితయా ।
నృపసతకలాపాసితయాహత్వారీన్బాంధవానికిలాపాసితయా॥

వ్యా॥ వేగేతి॥పద॥ వేగబలాపాసితయా- వేణ్యా- భైమీ-యుతా- లలాప అసితయా-నృప-సకలాపాసితయా- హత్వా- అరీన్-బాంధవాన్-కిలఆపాసి తయా ॥అన్వ ॥ వేగబలాపాసిభియాఅసితయావేణ్యాయుతాభైమీలలాప-కిమితి హేనృపతయాసకలాపాసితయాఅరీన్హత్వాబాంధవాన్ ఆపాసికిల॥అర్థః॥ వేగబలాపాసితయా వేగస్యబలో వేగబలః తేన అపాసితయాఅపక్షిప్తయాశిథిలి భూతమిత్యర్థః అసితయాకృష్ణవర్ణయా వేణ్యాకేశకలాపేనయుతాయుక్తా-భైమీదమయంతీ-లలాపవిలలాప-హేనృపతయాసకలాపాసితయాకలాపఃతూణీరః అసిఃఖడ్గః తాభ్యాంసహ వర్తతఇతిసకలాపాసితస్యభావఃసకలాపాసిత్వాతయాతూణీరఖడ్గవత్తమేత్యర్థః॥కలాపో

భూషణేబన్ధైతూణీరఇత్యమరః అరీన్ శత్రూన్ హత్వాసంహృత్యబాంధవాన్ బంధుజనాన్-అపాసి కిలరక్షసీఖలు ॥ ఇతస్తతో ధావనేనవిశిథిలశిరోరుహా భైమీరాజన్ బంధుజనరక్షక స్త్వం కథమ్మాంకాననేహిత్వాగతవానసీతివిలలాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౫॥ శ్లో॥ సకథమ్మానవనానాన్యాయవిదాచరసి సేవ్యమానవనానామ్।
ధృతసీమానవనానాం దారాణాం త్యాగమనుపమానవనానాం ॥

వ్యా॥ సఇతి॥ పద॥ సః-కథం-మానవనానాన్యాయవిత్-ఆచరసి-సేవ్యమానవనానాం-ధృతసీమానవనానాం-దారాణాం-త్యాగం-అనుపమ-అనవనానాం ॥అన్వ॥ హేఅనుపమమానవనానాన్యాయవిత్ సః సేవ్యమానవనానాంధృతసీమానవనానాంఅనవనానాందారాణాంత్యాగంకథం ఆచరసి ॥అర్థ॥ హేఅనుపమఅసదృశమానవనానాన్యాయవిత్-మానవః మనూక్తః నానాన్యాయః బహువిధన్యాయః తం వేత్తీతి మానవనానాన్యాయవిత్-మనునీతౌ సర్వావస్థాయామపి స్త్రీపరిత్యాగోనస్మర్యతే- తస్మాత్ మత్పరిత్యాగోనయుక్తఇత్యర్థః-సః త్వం-సేవ్యమానవనానాం ఆశ్రితవిపినానాం ధృతసీమానవనానాంసీమామనూక్తామర్యాదాం నవనంస్తుతిః సీమాచ నవనంచధృతంయైః తేషాం భర్తురనుగమనమ్యాదాచరణ దేవగుణస్తోత్రాదియుక్తానాం- అనవనానాంరక్షణరహితానాం దారాణాంభార్యాయాః-త్యాగంపరిత్యాగంకథమాచరసికరోషి ॥మానవేశాస్త్రే సర్వదాభార్యారక్షణేమేతిజానన్నపిమత్పరిత్యాగరూపమతిసాహసంత్వంకథమాచరఇతి విలలాపేతితాత్పర్యమ్ ॥

౨౬॥ శ్లో॥ పరకృతమేతత్త్వేనస్మరామితన్నస్మృతోసిచేతత్త్వేన ।
దోషసమేత త్వేనప్రదూషయేనాత్రసంభ్రమే తత్త్వేన ॥

వ్యా॥ పరకృతమితి॥పద॥ పరకృతం-ఏతత్-తు-ఏనః-స్మరామి-తత్-నః స్మృతః-అసి-మే-తత్త్వేన- దోషసమేతత్వేన- ప్రదూషయే-న- అత్ర-సంభ్రమే-తత్-త్వా-ఇన॥ అన్వ॥ హేఇనయత్-ఏతదేనః పరకృతమితిస్మరామితత్తత్త్వేనదోషసమేతత్వేనస్మృతోసి-తదత్రసంభ్రమేత్వానప్రదూషయే॥అర్థ॥ హేఇనవనళయద్యతః ఏతదేనః మత్పరిత్యాగరూపంపాపంతుపరకృతంపరేణకలినాకృతం ఇతిస్మరామిమన్యే-తత్ తతః తత్త్వేనయాథార్థ్యేనదోషసమేతత్వేనదోషయుక్తత్వేననస్మృతోసీనచింతితోసి తస్మాదత్రసంభ్రమేఅ

స్మిన్ దుఃఖే త్వా త్వాం న ప్రదూషయేన నిందామి ॥ మత్పరిత్యాగాత్మకం ఇదం పాపం ప్రకృతిస్థేన త్వయా న కృతం- పరమార్థతో నిరపరాధం త్వాం పరిత్యాగ పాతకినం న శక్నోమి- తస్మాదసౌ త్యక్తవానితి కలు షితేన మనసా భవంతం న దూషయ ఇతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౦॥ శ్లో॥ హృదయాకాశయస్తే సస్థీ యేత యథైవ పావకాయస్తేన ।
యావత్కాయస్తే న త్యజ్యేత స్వహృది చాధికాయస్తేన ॥

వ్యా॥ హృదయేతి॥ పద॥ హృదయాకాశః- యః- తే స- స్థీయేత- యథా ఏవ పావకాయస్తేన- యావత్ - కాయః- తేన- త్యజ్యేత- స్వహృది- చ- అధికాయస్తేన॥ అన్వయః॥ యః తే హృదయాకాశః అధికాయస్తేన తేన తే కాయః యావత్ న త్యజ్యే- తావదేవ స్వహృది చ నావ కాయస్తేన యథా స్థీయేత॥ అర్థ॥ యః పురుషః తే తవ హృదయాకాశః హృదయమేవ ఓకః స్థానం యస్య సః- హృదయాకాశః హృదయావాస ఇత్యర్థః అధికాయస్తేన అయః కాలాయసం తస్య భావః అయస్త్వం అధికం అయస్త్వం యస్య సః తేన అయసోపి కఠినహృదయేనేత్యర్థః- తేన కఠినా తే కాయః త్వద్దేహః యావత్ న త్యజ్యేత న ముచ్యేత- తావదేవ స్వహృది ఆత్మహృది పావకాయస్తేన యథా పావకోఽగ్నిః తేన ఆయస్తేవ దూయమానేనేవ స్థీయేత అగ్నినా దహ్యమానో యథా వ్యాకులస్తిష్ఠతి తథాయమపి దహ్యమాన ఇవ తవ శరీరే తిష్ఠత్విత్యావత్ ॥ తవ శరీరేయస్తిష్ఠతి అయసోపి కఠినహృదయస్సః అగ్నినా దహ్యమానస్య యద్దుఃఖం తద్దుఃఖమనుభవత్వితి దమయంతీ కలిం శశాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౧॥ శ్లో॥ యస్య పదేశం కమితః స్వజనో యం ప్రాప్య జనపదేశం కమితః ।
అరిబృందే శంకమితస్మిత సత్త్వముపాగతోసి దేశం కమితః ॥

వ్యా॥ యస్యేతి॥ పద॥ యస్య పదే- శం- కం- ఇతః- స్వజన- యం- ప్రాప్య- జనపదేశం- కమితః- అరిబృందే- అశంక- మితస్మిత- సః- త్వం- ఉపాగతః అసి- దేశం కం- ఇతః । అన్వ॥ యస్య పదేశం భవతి స్వజనః యం జనపదేశం ప్రాప్య కం ఇతః అరిబృందే అశంక మితస్మిత సత్త్వం ఇతః కం దేశం ఉపాగతోసి॥ అర్థః యస్య నళమహారాజస్య పదే స్థానే శం సుఖం_భవతి- స్వజనః బన్ధుజనః- యం త్వాం జనపదేశం రాజానం ప్రాప్య లబ్ధ్వా కం సుఖం ఇతః ప్రాప్తః- అరిబృందే శత్రుసమూహే అశంక భయరహిత- మితస్మిత మితం అల్పం స్మితం యస్య తస్య సంబుద్ధిః- సత్త్వం ధనాఢ్యః- ఇతః అస్మాద్దేశాత్ కం దేశం కం జనపదం- ఉ

పాగతోసిప్రాప్తోసిఇత్యనురురోదేవతిక్ష్యతి॥ యస్యరాష్ట్రేసర్వత్రసర్వ దాసుఖమేవభవతి- యంరాజానంప్రాప్యస్వజనస్సుఖీభవతి- శత్రుసంఘ నిర్భీకమందస్మితకాంకసత్వంఅస్మాద్దేశాన్నిర్గత్యకం దేశంప్రవిష్టవాన సీతివిలలాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౨॥ శ్లో॥ యద్యశసానురురోదఃకుహారంయోద్వేష్టురఞ్జసానురురోదః ।
అద్రేస్సానురురోదఃకిమాపకమితామమేతిసానురురోద॥

వ్యా॥ యదితి॥పద॥ యద్యశసా-అనురు-రోదఃకుహారం-యః-ద్వేష్టుః అంజసా-నుః-ఉరోదః-అద్రేః-సాను-రురో-అదః-కిం-ఆప-కమితా-మమఇ తి-సా-అను-అథవానుఇతిచ్ఛేదః రురోద ॥అన్వ॥ యద్యశసారోదఃకుహారం అనురు-యఃద్వేష్టుఃనుఃఅంజసాఉరోదః - సోయంమమకమితాహేఽరురోఽ ద్రేః-అదస్సానుప్రాపకిన్ను ఇతిసారురోద ॥అర్థః॥ దమయంతీఅగ్రతఃస్థితం కంచిద్ధరిణంప్రత్యాహ- యద్యశసాయస్యకీర్త్యారోదఃకుహారంరోదసీద్యా వాపృథివ్యోతయోః కుహారంఅనురుఅల్పం భవతియద్యశసః ద్యావాపృథి వ్యోరంతరాళమపినపర్యాప్తమిత్యర్థః- యద్వేష్టుః ద్వేషంకుర్వతఃశత్రో రిత్యర్థః- నుఃమనుష్యస్య అంజసాశీఘ్రం- ఉరోదః ఉరోదదాతీత్యు రోదః శత్రోరభిముఖమేవాభ్యేతినవిముఖంపలాయత ఇత్యర్థః-అథవాశత్రో ఉరః ద్యతిఖండయతీతిఉరోదః దో అవఖండనే-సోయం తాదృశఃమమకమి తానళః హేఽరురోహరిణ- అద్రేఃపర్వతస్యఅదఃసానుఇదంతటం-ఆపకిన్ను ప్రాప్తవాన్ కిముఇతిఏవంప్రకారేణసాదమయంతీ-రురోదఅరోదీత్ ॥ సా దమయంతీఉన్మత్తాభూత్వా కంచనమృగందృష్ట్వా హేమృగమమశ్యామ హాబలోమమభర్తాఅస్మిన్పర్వతసానౌఆగతవానికిమితిముక్తకణ్ఠారురో దేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౩, శ్లో॥ శ్రయకలనామానంతేత్యయంజనోదదతిచాంగనామానంతే ।
హార్దేనామానంతేజనమేనమశోకకురుసనామానంతే ॥

వ్యా॥శ్రయేతి॥ పద॥శ్రయ-కలనాం ఆనన్తా-ఇతి-అయం- జనఃదదతి చ-అంగ నాఃమానం తే హార్దే- నామ-అనంతే-జన-ఏనంఅశోక కురుసనామానం-తే॥అ న్వ॥ హేఅశోక శ్రయ జనః-ఆనంతా ఇతికలనాంశ్రయ-అంగనాశ్చ తేమా నదదతినామ-అనన్తేహార్దేసతి ఏనంజనమపి తేసనామానంకురుఇత్యాలస్యేతి భావీసంబంధః॥అర్థః॥కమస్యశోకందృష్ట్వాయాచతే- హేఅశోకవృక్షఅయం

జనః తైతవ అనంతానతిం కుర్వన్- ప్రణత ఇతియావత్- ఇతికలనాం జ్ఞానం కల
జ్ఞానే ఇత్యస్య రూపం శ్రయభజ- అయం జనః త్వాం ప్రణమతీతి బుధ్యస్వేత్య
ర్థః చశబ్దో ప్యర్థః- అంగనాః స్త్రియశ్చ తే తవ మానం సమ్మానం దదతి కోరకనిక
రావతార కారణేన చరణతాడనేన తవ సమ్మానం దదతీత్యర్థః- తథాచో
క్తం- అశోకశ్చరణాహత్యేతి- అనం తే ప్రవృద్ధ హార్దైస్స్నే హేన మేనం జనమి
తి ఆత్మానం నిర్దిశతి- మామిత్యర్థః- తే సనామానం- త్వయా తుల్యనామధే
యం- కురు అముం జనం భర్తృప్రదర్శనేన అశోకం కుర్విత్యర్థః॥ తరూణాం
సాధారణ్యమన్యత్రైకస్యం విహాయ త్వామివ మామశోకం కుర్వితి భైమీ లలా
పేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౪॥ శ్లో॥ ఉచ్చశిరోదారావాలప్యేతి వనేతిబన్ధురోదారావా।
ద్రుతిమకరోదారావా రూక్షం మరుతలమథో సరోదారావా॥

వ్యా॥ ఉచ్చేతి॥ పద॥ ఉచ్చశిరోదారా- ఆలప్య- ఇతి- వనే- అతిబంధురాఉదా
రా- వా- ద్రుతిం అకరోత్- ఆర- అవాః- రూక్షం- మరుతలం- అథో- సరోదా
రావా ॥అన్వ॥ అతిబంధుగాఉదారావా ఉచ్చశిరోదారా వనే ఇత్యాలప్య ద్రు
తిమకరోత్- సరోదారావా- అథో అవాః రూక్షం మరుతలం ఆర ॥అర్థః॥ అతి
బంధురా అతిశోభనా ఉదారావా అప్యర్థః ఉత్కృష్టాదనుయాత్యపి ఉచ్చ
శిరోదారా- ఉచ్చశిరాంసి తుంగాగ్రాణి దారూణి ఏవ దారువృక్షా యస్మిన్
తదుచ్చశిరోదారు తస్మిన్ ననువనవిశేషణత్వాదుచ్చశిరోదారావితి పుల్లిం
గమయుక్తం- ఉచ్యతే భాషిత పుంస్కైన పుల్లింగత్వాదదోషః- ఏవం వా సంబం
ధః- ఉచ్చశిరోదారా తస్మిన్ దేశే ఆలప్య వనే ద్రుతిమకరోదితి- వనేల ఇన్యోఇ
తి- ఆలప్య విలాపం కృత్వా సరోదారావా- రోదః రోదనం ఆరావః శబ్దః రోదన
శబ్దయుక్తా దమయంతీ అథో అనంతరం అవాః నవిద్యతే వాః జలం యస్మిన్ తత్
అవాః రూక్షం అతిక్రూరం మరుతలం మరుప్రదేశం ఆర ప్రాప ॥ అతికోమలాం
గీ దమయంతీ బహుధా విలపంతీ సతీవనాధ్వనాంతరం ప్రాపేతి తాత్పర్యమ్

౩౫॥ శ్లో॥ మృగకులమారవ్యాధి ప్రచురాబిభ్రద్వనం సమారవ్యాధిః ।
విధ్యామారవ్యాధిష్ఠిత భుజగం భీమజేయమారవ్యాధి ॥

వ్యా॥ మృగకులమితి ॥పద॥ మృగకులం- ఆరవి- అధి ప్రచురా- బిభ్రతీ- వ
నం- సమారవ్యాధిః- విధ్యామారవ్యా- అధిష్ఠిత భుజగం- భీమజా- ఇయం- అర
వ్యాధి ॥ అన్వ ॥ అధిప్రచురా సమారవ్యాధిః ఇయం భీమజా మారవ్యా విధ్యా

ఆరవిమ్మృగకులంబిభ్రతీ అధిష్ఠితభుజగంవ్యాధివనమార॥అర్థః॥అధిప్రచురా
మనోదుఃఖేనప్రభూతా తాసమారవ్యాధిఃమన్మథజనితవ్యాధియుక్తా ఇయంభీ
మజాఇయందమయంతీ- మారవ్యామరుసంబంధిన్యాపీధ్యామార్గేణఆరవిఆ
రావయుక్తంమృగకులంమృగసమూహంబిభ్రతీ దధానంఅధిష్ఠితభుజగంమ
హాసర్పైరధిష్ఠితంవ్యాధివ్యాధశ్శబరఃతేనయుక్తంవనంఅరణ్యంఆరప్రాప
భయంకరశబ్దమృగకులసంయుతం మహాసర్పాధిష్ఠితం వ్యాధజనపిషేవ్య
మాణమన్యన్మహావనం మనోదుఃఖమాన్మథవికారాభ్యాం మతిపీడితాదమ
యంతీ ప్రాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౮॥ శ్లో॥ సాస్రవనాసారాసా వెగమనాభీమనందనాసారాసా ।
సునయననాసా రాసావజగరమగ్రాసి చామునాసారాసా ॥

వ్యా॥ సాస్రేతి॥పద॥సాస్రవనాసారా-సా వేగమనాః-భీమనందనా-సారా-
సా-సునయననాసా-ఆర-అసౌ-అజగరం-అగ్రాసి-చ-అమునా-సారాసా
అన్వ॥ సాస్రవనాసారాసా వేగమనాఃసా రాసాభీమనందనాఅజగరమార
సునయననాసాఅసౌసారాసాసతీఅమునాఅగ్రాసిచ॥అర్థః॥ సాస్రవనా
సారాఅస్రవనంఅశ్రుజలంతస్యఆసారఃవేగవాన్ వర్షఃతేనయుక్తాసాస్రవ
నాసారారుదంతీతియావత్ గసా వేమనాఃఆ వేగోభయంతేనసహితంమనో
యస్యాస్సా- సభయహృదయేత్యర్థః- సారాఉత్కృష్టాసాభీమనందనాదమ
యంతీఅజగరంమహాసర్పంఆరప్రాప- సునయన నాసారమణీయనేత్రనా
సికాఅసౌఖైమసారాసాసతీఆరాసశ్శబ్దః తేనసహవర్తత ఇతిసారాసాఅ
జగరదర్శనజనితశబ్దాసక్తేత్యర్థఃఅమునాఅజగరేణఅగ్రాసిచగృహీతాచ ॥
అశ్రుధారాంవిముంచంతీ సాదమయంతీయదృచ్ఛయావనమధ్యేకంచనాజ
గరంప్రాప-పశ్చాత్ తేనదమయంతీగృహీతాచేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౯॥ శ్లో॥ అథశబరోహాస్యంతంస్వాహూం స్తదసూంశ్చరిపుతరోహాస్యన్తం
తమధిమగోహాస్యన్తంన్యస్యత దాస్యేకరోత్ శరోహాస్యంతమ్॥

వ్యా॥అథేతి॥ పద॥ అథ- శబరః- హాస్యంతం-స్వాసూన్-తదసూన్-చ-
రిపుతరోహా-స్యంతం-తం-అధిమగోహా,అస్యంతం-న్యస్య-తదాస్యే-అకరో
త్- ఖరః-హాస్యం-తం॥అన్వ॥ అథరిపుతరోహాఖరఃశబరఃస్వాసూన్ హాస్యం
తంతదసూంశ్చహాస్యంతంతమధిమగోహా- తదాస్యేఆస్యంతంన్యస్యతంహాస్య
మకరోత్ ॥ అర్థః ॥ అథఅనంతరంరిపుతరోపశశ్రమవేగహాంతాఖరఃఅతి

కూ౹రశ్శబరః వ్యాధఃస్వాసూఞ్ స్వప్రాణాఞ్ హస్యంతంపరిత్యక్ష్యంతం ఓహాక్ త్యాగే- తస్యల్పుటితతరిరూపం- తదసూఞ్ తస్యాః దమయంత్యాః ప్రాణాంశ్చేతిసముచ్చయే- స్యంతంవినాశయంతం-షోంతంనుణి- తంప పంభూతం మహాసర్పంఅధిరుహ్ అధిరూఢవాఞ్- తతఃతదాస్యైకృష్ణస పక్షముఖేఅస్యతంఖడ్గాగ్రంన్యస్యక్షిప్త్వాతంఅజగరంహాస్యం అహోఅ స్యదౌర్బల్య మితిసర్వేషాంహాసాస్పదంఅకరోత్ ఖడ్గాగ్రేణవిచ్ఛిద్యతంగ తాసుమకరోదిత్యర్థః ॥ దమయంతీంసపక్షగృహీ తాంగృష్ట్వాకశ్చిత్కిరా తఃఖడ్గేనసర్పంవిచ్ఛిద్యతామ్మోచయామాసేతితాత్పర్యమ్ ॥

౩౮॥ శ్లో॥ తాంపునరేకామయతఃకృశాంకిరాతస్మరాతిరేకామయతః ।
కాంతారేకామయతస్త్రీయంనకాంక్షేదుపహ్వరేకామయతః ॥

వ్యా॥ తామితి, పద॥ తాం- పునః- ఏకాం-అయత-కృశాం-కిరాతః-స్మ రాతిరేకామయః- కాంతారే- అకామయత- స్త్రీయం-న- కాంక్షేత్- ఉ పహ్వరే- కాం-అయతః-కామయత ఇతివా॥అ॥పునఃఅయతఃకృశాంకాంతా రేఏకాంతాంకిరాతఃస్మరాతిరేకామయతఃఅకామయత-అయతఃఉపహ్వరే కాంస్త్రీయంనకాంక్షేత్ ॥ అర్థః॥ పునఃపశ్చాత్ అయతః ఇష్టదైవాత్కృ శాంపీడితాం- దైన్యానుకూల్యహీనామితియావత్ కాంతారేదుఃఖసంచారవ నే-ఏకాంఏకాకినీంతాందమయంతీం కిరాతఃపూర్వోక్తవ్యాధఃస్మరాతిరేకా మయతఃస్మరస్యఅతిరేకః ఉద్రేకఃసఏవఆమయఃరోగః తస్మాద్ధేతోఃకామవి జృంభణపీడయేతియావత్ అకామయతఐచ్ఛత్- అయతఃఅసంయతఃపురు షఃఉపహ్వరేఏకాంతేస్థితామితిశేషఃకాంస్త్రీయంనకాంక్షేత్-కాముకఃపు రుషఃఏకాంతేసతిసర్వాఏవస్త్రియఃకాంక్షేదేవేత్యర్థః ॥ సర్పముఖాద్వి మోచితాంఏకాకినీంసుందరీందృష్ట్వాకిరాతఃకామపరవశోభూత్వావసమధే కామయత-కిమత్రచిత్రంఅసంయతః పురుషః విస్తృతామపియువతిందృష్ట్వా ఆకాంక్షేదేవ- కింపునస్సుందరీమితితాత్పర్యమ్ ॥

౩౯॥ శ్లో॥ ధృతవనమహ్యంతేన త్రాతాసిమయానేనత్వమహ్యంతేన ।
మానినిమహ్యంతేనప్రసీదశరణాగతాఃక్వమహ్యంతేన॥

వ్యా॥ ధృతేతి॥పద॥ ధృతవనమహ్యాస్తేన- త్రాతా- అసి- మయా-నను- త్వం-అహ్యాస్తేన-మానిని-మహ్యం- తేన-ప్రసీద- శరణాగతాః-క్వ-మహ్యం తేన॥అన్వ॥ధృతవనమహ్యాస్తేనమయాత్వంఅహ్యంతేన త్రాతాసిననుహే

మానినిమహ్యం. తేనప్రసీద-శరణాగతాఃక్వనమహ్యంతే అర్థః॥ ధృతవనేమ
హ్యంతేనవనమహీకాంతారభూమిఃతస్యాఃఅంతఃపర్యంతఃసఃధృతఃఆశ్రితః
యేనతేన-వనప్రదేశస్థితేనేత్యర్థః మయాకర్త్రా త్వంభవతీఅహ్యంతేనసర్వ
నాశేనహేతునాత్రాతాసిననురక్షితాసిఖలు-త్రాతేతికర్మణినిష్ఠా-సర్వ
హననేనరక్షితాసీత్యర్థః- హేమానినిభైమిమహ్యం. తేనహేతునాప్రసీదప్ర
సన్నాభవ- మయిప్రసాదంకుర్విత్యర్థఃశరణాగతానామవశ్యంప్రసాదఃకిం
కరణీయఏవేతిచేత్తత్రాహ-శరణాగతాఃరక్షణార్థమాగతాఃపురుషాఃక్వ
కస్మిన్దేశేనమహ్యంతేనపూజ్యంతే- మహాపూజాయాం- శరణాగతాస్స
ర్వత్రపూజ్యంతఏవేత్యర్థః ॥ అస్యవనస్యనాయకోహంతస్మాదద్రిశృంగేషు
వనస్థలీషుచమయాసహవిహర్తుం మమభార్యాభవేతిదమయంతీం॥ కిరా
తః ప్రార్థయామాసేతితాత్పర్యమ్ ॥

౪౦॥ సుముఖినిశాపే తేనఃస్మరదాసానితిసతావశాపేన ।
దత్తేశాపే తేనస్థితయాసాంత్వేనచలద్దృశాపేతేన ॥

వ్యా॥ సుముఖేతి॥ పద॥ సుముఖినిశాపే- తే-నః-స్మర-దాసాన్- ఇతి-స
తా-వశాపేతేన-దత్తే-శాపే- తేన-స్థితయా-సాంత్వే. న-చలద్దృశా- పేతే-
న ॥అన్వ॥సాంత్వస్థితయాపశ్చాత్చలద్దృశాశాపేదత్తేసతి హేసుముఖినిశా
పేనఃతేనదాసాన్స్మర-ఇతివశాపేతేనసతాతేననపేతే ॥అ॥సాంత్వేప్రి
యేభాషణేస్థితయాతిష్ఠంత్యాపూర్వం సాంత్వనంకృతవత్యేత్యర్థః- పశ్చా
త్చలద్దృశాకోపాచ్చంచలదృశాదమయంత్యాశాపేదగ్ధోభవేతిశాపేదత్తే
ప్రయుక్తేసతి- హేసుముఖినిశాపేనిశాపశ్చంద్రఃముఖమేవనిశాపఃముఖనిశా
పఃశోభనఃముఖనిశాపోయస్యాఃసాతత్రఆమంత్రణంనః అస్మాన్తేతవదా
సాన్భృత్యాన్స్మరవిద్ధి- ఇతిఏవంవశాపేనవశమానుకూల్యంతస్మాదపేతే
న-పరవశేత్రేనేత్యావత్-సతావిద్యమానేనతేనశబరేణనపేతఇతినశాస
తుణఏవతేనపతితమిత్యర్థః-నఞ్ద్వయంప్రకృత్యర్థదార్ఢ్యంద్యోతయతి
పూర్వంప్రయుక్తసాంత్వయాపశ్చాత్ కోపితయాదమయంత్యాదగ్ధోభవే
తిశాపేదత్తేసతిఅవశఃకిరాతోభస్మీభూత్వాపపాతేతితాత్పర్యమ్ ॥

౪౧॥శ్లో॥దగ్ధసరాగాహితయాదమయంత్యావిపినేభూవరాగాహితయా ।
ఉచ్చతరాగాహితయాదృష్ట్వాఘోరాచకందరాగాహితయా॥

వ్యా॥దగ్ధేతి॥పద॥దగ్ధసరాగాహితయా- దమయంత్యా-విపినేభూవరా

గాహితయా-ఉచ్చతరాగాహితయా, దృష్ట్యా- ఘోరా- చ- కంకరా- అగాహి-తయా ॥అన్వ॥ దగ్ధసరాగాహితయావిపినభూత రాగాహితయాఉచ్చపగాగాహితయాదృష్ట్యా ఉపలక్షితయా తయా దమయంత్యాఘోరాకందరాఅగాహిచ॥అర్థః॥ దగ్ధసరాగాహితయా సరాగఃసకామః అహితఃశబరఃశాపాగ్నినాదగ్ధఃవ రాగాహితఃయయాతయా-విపినభూపరాగాహితయాఉచ్చతరావెఅగాఃవృక్షాఃతేష్వాహితయాఆరోపితయా దృష్ట్యా ఉపలక్షితయాతయాదమయంత్యాభై ష్యాఘోరాభయావహాకందరాదరీ అగాహిచవిలోడితా ॥ దగ్ధశబరాబమయంతీఊర్ధ్వముఖీ వృక్షాన్పశ్యంతీ సతీఏకాంకందరామవజగాహఇతితాత్పర్యమ్॥

౮౨॥శ్లో॥ పదవాపదవాపదవాపదవారయతో౽ద్రివనంవిలలాపచసా।
తరసాంతరసాంతరసాంతరసాన్వయదుఃఖ వృణీష్వసఖేమరణం॥

వ్యా॥ పదవేతి ॥పద॥ పదవా-ఆపదవాపత్-ఆవాపత్-అవాః- అయతః అద్రివనం-విలలాప-చ-సా తరసా-అంతర-సాంతరసాంతర-సాన్వయదుః ఖవృణీష్వసఖే-మరణం॥అన్వ॥ అయతఃఆపదవాపత్ పదవాసాఅవాఃఅద్రివనంఅవాపత్-సాంతరసాంతరసాన్వదుఃఖసఖే అంతరతరసామరణం వృణీష్వఇతివిలలాపచ॥అర్థః॥ అయతఃశుభదైవాపత్ అపదవాత్ అపగతాదవాపత్ దవాగ్నిజన్యదుఃఖంయస్యాఃసా-పదవాపదాభ్యాంవాతీతిపదవా-పాదచారిణీత్యర్థః-సాదమయంతీఅవాఃజలరహితంఅద్రివనం పర్వతవనం అవాపత్ లేభే- హేసాంతరసాంతరసాంతంఅంతసహితంరసా న్తరంకరుణాతిరిక్తరసోయస్మాత్ తాదృశ॥తత్రసంబుద్ధిః,సాన్వయదుఃఖఅన్వయఃసంతానఃతత్సహితందుఃఖంయస్మిన్ తాదృశసఖేఅంతరమిత్రభూతఆత్మన్ తరసావేగేనమరణంవృణీష్వవరయఇతివిలలాపచ॥పాదచారిణీదమయంతీ దవాపద్రహితంజలశూన్యంవనంగత్వాఅతీవదుఃఖసహితాసతీమరణందేహీతివిలలాపేతితాత్పర్యమ్॥

౮౩॥శ్లో॥ వృకకోపవురస్సరమాసరమాసరమాసరమా భవతానమసా।
కిమృతేదయితాదయతోదయతోదయతోదయతో భవతీహసుఖం॥

వ్యా॥వృకేతి॥పద॥వృక-కోపవురస్సరం-ఆసర-మా-సరమా-సరమా-భవతా-నమ-సా-కిం-ఋతే-దయితాత్-అయతోదయతోదయతః,అదయతః భవతి-ఇహ-సుఖం॥అన్వయః॥ హేవృకకోపవురస్సరంమా-ప్రత్యాసర-సాస

రమాభవతాసరమాననుఅయతోదయతోవయతః అదయతో దయితాదృ
తేకెమిహసుఖంభవతి ॥ అర్థః॥ కంచనవృకందృష్ట్వాదమయంతీవక్తి హేవృక
వనకుకుర- కోపపురస్సరంసక్రోధంయథాతథా మామాంప్రతి- అసరల
భిసర, మద్బాధనార్థంసక్రోధోభూత్వామాంప్రతిఆగచ్ఛేత్యర్థః-సాసర
మాత్వద్భార్యాశునీభవతాత్వయాసరమాసశ్రీకాననుు- తవభార్యాత్వమై
వసలక్ష్మీరిత్యర్థః-ఏవంతర్హితవాపికశ్చిద్వల్లభోస్తీనను-తస్మాత్కిమర్థంప్రా
ణత్యాగమాకాంక్షసఇత్యాశంక్యఆత్మనోదయితవిరహేణసుఖాభావమా
హ-అయతోదయతోదయతః, అయఃఇష్టఫలప్రదోదేవః తేన కృతః తోదఃపీ
డా తేనయతఃఉపసంహృతఃఉదయోభ్యుదయోయస్యసః అయతోదయతో
దయఃతస్మాత్ తస్‌ల్-దైవోపఘాతోపసంహృత విభవాదితియావత్ - అద
యతఃదయావిరహితాత్ -దయితాదృతేవల్లభంవినా-ఇహకాననే కింసుఖం
శంభవతిజాయతే-దయితేనవినామమసుఖంకించిదపినాస్త్యేవేత్యర్థః ॥ దమ
యంతీకంచనవృకందృష్ట్వాదయితవియుక్తాయామమమరణమేవరమతోమా
ఇజ్జహీతిసానునయంమరణమేవయాచతఇతి తాత్పర్యమ్॥
౪౪॥శ్లో॥ జయిరాత్రుసభక్షయమాంక్షుధితోనవసానవసానవసానవసాః॥
రుజమున్ఝజనేత్రచహేకరుణాంతరదాంతరదాంతరదాం॥
వ్యా॥ అయీతి॥ పద॥అయి-రాత్రుస-భక్షయ-మాంక్షుధితః-న-వస-అ
నవసాన-వసాన-వసాః-రుజం-ఉజ్ఝ-జనే-అత్ర-చ-హే-కరుణాంతరదాం
తరదాంతరదాంతర-అంతఃఅదామ్॥అ॥అయిరాత్రుసవసాఃవసాన- అసవ
సానక్షుధితఃసవస-మాంభక్షయఅత్రచజనేఃకరుణాంతరదాంతరదాంతర
దరుజంఉజ్ఝఃఅంతఃఅదామ్॥అర్థః॥అయి హేరాత్రుసవసాః మేదాంసివసా
నఅచ్ఛాదయఅనవసానమరణహీనక్షుధితఃబుభుక్షితోనవసనవర్తస్వమాం
భక్షయమాంభుంక్ష్వ-అత్రచజనేమయకరుణాంతరదాంతరదాంతరదకరు
ణాంతరం కరుణావకాశః తేనదాంతం ఉపశాంతంరదాంతరం దంతాం
తరందదాతీతి తాదృక్‌కరుణాహీనరదనాంతర ప్రదాయకరుజంపీడాం ఉ
ఝత్యజస్త్రీతిజుగుప్సాంత్యజఅంతఃహృదయంఅదాందత్తవతీ॥ హేరాత్రుస
స్త్రీరవధ్యేతిజుగుప్సాంత్యక్త్వామాంభక్షయపూర్వమేవహృదయందత్తవ
తీతిదమయంతీరాత్రుసందృష్ట్వాఅహోచదితితాత్పర్యమ్॥
౪౫॥శ్లో॥ కరమాకరమాకరమాకరమాకలయెవ్యసనంమమపాహిహరే

దరతోదరతొౕదరతొౕదరతోవిరుత్తైర్మరుతాంసుకరత్వమపి॥

వ్యా॥ కేతి॥పద॥క-రమాకర-మాకరం-ఆకరం-ఆకలయే-వ్యసనం-మమ పాహి-హరే_దరతొౕదరతోదరతః-దరతః-విరుత్తైః-మరుతాం-సుకర-త్వం అపి॥అన్వయః॥ హేకమమవ్యసనంమాకరం-ఆకరం_అకలయే- విరుత్తైఃమ రుతాందరతొౕదరతొౕదరతఃసుకరరమాకర హేహరేత్వమపిపాహి ॥అర్థః॥ ఇదానీం భగవంతం జనార్దనం ప్రత్యాహ- హేక హేబ్రహ్మన్- మమవ్య సనంభర్తృవిరహజన్యం-మాకరంమకరసంబంధినం-ఆకరంస్థానంసముద్ర మిత్యర్థః-ఆకలయేజానామిఅతఃమాంపాహివిరుత్తైఃశబ్దైః-మరుతాందేవా నాందరతోదరతొౕదరతఃదరోభయంతస్యతోదోనాశః-దరతొౕదేరతంసక్తం ఉదరంయస్యసఃదరతొౕదరతొౕదరఃతపస్తసిల్‌దరతోదరతొౕదరతఃభయనిరా కరణొౕద్యతజఠరాదిత్యర్థః-దరతఃశంఖాత్‌ పాంచజన్యాదిత్యర్థః- సుకరశో భనహస్తరమాకరశ్రీనివాసహేహరే హేవిష్ణోత్వమపిభవానపిపాహిరక్ష॥ హేబ్రహ్మన్‌మమవ్యసనంసముద్రమివనిమర్యాదమస్మేఅత స్త్వం మాంర క్ష_ ఘోషమాత్రేణదేవానాంసమస్తభయనిరాకరణసమర్థపాంచజన్యా లంకృతహస్తహేహరేత్వమపిమాంపాతుమర్హసీతిదమయంతీ చక్రందేతి తాత్పర్యమ్॥

౭౮॥శ్లో॥ త్వదరినిషధేశసమృద్ధిమనారమయారమయా
రమయారమయాః । విపదం త్వముపైమికదా
నుసభీశమనాశమనాశమనాశమనాః॥

వ్యా॥ త్వదరిరితి॥పద॥త్వదరిః-నిషధేశ-సమృద్ధిం- అనారమయా- రమ యా-ఆర-మయా-అరం- అయాః-విపదం-త్వం- ఉపైమి-కదా- ను-సభీశను నా.శం-అనాశం-అనాశమనాః॥అన్వయః॥ నిషధేశత్వదరిఃఆనారమయార మయా సమృద్ధి మార - త్వం మయా సహ ఆరవిపదం అయాఃఅనాశమ నాః సభీశమనా అనాశం శంకదాఉపైమిను ॥ అర్థః ॥ భర్తారంప్ర తిదమయంతీవదతి- హేనిషధేశనిషధనాయకసభత్వదరిఃశవశత్రుః పుష్కరః అనారమయాఆరమఃఉపశమఃయస్యానాస్తి తయా అవిచ్ఛిన్నయేత్యర్థః- రమయాశ్రియాసహసమృద్ధింసంపదంఆరప్రాప్తవాన్-త్వంభవాన్‌మయా సహ - అరం అత్యంతం విపదం వ్యసనం అయాః ప్రాప్తోసి - యాప్రా ప్తణ ఇత్యస్య లజీ రూపం - అనాశమనాః అనాశంఆశారహితంమనోయ

స్యాస్సాసంపూర్ణకామేతియావత్ - సభీశమనాభియ్యోభయస్య శమనం శాంతిఃతేనసహావర్తతఇతిసభీశమనానిర్భీకేతియావత్-అహమితి శేషః ఆనాశం,నాశరహితంశంసుఖంకదాకస్మిన్ కాలేఉపైమినుప్రాప్స్యామి॥ హేనిషధరాజతవశత్రుఃపుష్కరఃమహాత్మ్యాశ్రియా సంపదమాప- త్వమ్మయా సహదాగత్యంప్రాప్తవానసి- కదానుఖలుసంపూర్ణకామాసతీత్వయా సహాతిశయసుఖంలభేమేతినళంప్రత్యవోచదితితాత్పర్యమ్॥

౪౭॥శ్లో॥ నయమానయమానయమానయమావసపేత్య
నివాసమముంభవతా । భవనీయ మపాయమ
రీనుదయానయతానయతానయతా॥

వ్యా॥నమేతి॥పద॥నయమానయమాన్-అయమాన-యం- ఆవసఃపేత్య నివాసం-అముం-భవతా-భవనీయం-అపాయం- అరీన్- ఉదయాన్- అయతానయతాన్-అయతా-నయతా॥అన్వ॥నయమానయమాన్ అయమానత్వంయంనివాసఃఆవసః-అరీన్ అపాయం నయతాభవతా అమున్నివాసమేత్యఅయతానయతాన్-ఉదయాన్అయతాభవనీయమ్ ॥ అర్థః॥ నయమానయమాన్నయోనీతిఃమానోగర్వఃయమఃఇంద్రియనిగ్రహః తాన్ నీతిగర్వేంద్రియనిగ్రహానిత్యర్థః-అయమానప్రాప్తవన్ నళత్వం యంనివాసంప్రాసాదంఆవసఃఅధ్యవసః అరీన్ పుష్కరాదీన్ అపాయంనాశంనయతాగమయతాభవతాత్వయా అముం నివాసంస్వనగరం పేత్యప్రాప్య అయతానయతాన్ అయోదైవంతస్యతానంవితతిఃవిభవఇత్యర్థః తేనయతాన్ ప్రతిబద్ధాన్ దైవప్రాతికూల్యప్రతిబద్ధానిత్యర్థఃఉదయాన్ అభ్యుదయాన్-అయతాప్రాప్నువతాభవనీయంభవితవ్యం- హేనళనీత్యాదిసంపన్నపూర్వంయంప్రాసాదమావసః-ఇదానీమపితమేత్యశత్రూన్ హత్వాదైవకోపనిరుద్ధాంసంపదంప్రాప్యయథాపూర్వం భావ్యమితి దమయంతీ భర్తారం ప్రార్థయతఇతితాత్పర్యమ్॥

౪౮।శ్లో॥యమనాయమనాయమనాయమనాగభివీక్ష్య రతంద్రవతీహపరః
సరుషోనిషధేశ్వరతత్రగళన్నవమానవమానవమానవమాః

వ్యా॥యమితి॥పద॥యం-అనాయమనాః-యమనాయ-మనాక్ అభివీక్ష్య రతం-ద్రవతి-ఇహ-పరః-సరుషః-నిషధేశ్వర-తత్ర-గళన్నపమానవమాన

వమ-అనవమాః॥అన్వ ॥ గళన్నవమానవమాన హేనిషధేశ్వరయమనాయ మనాక్ రతయంఅభివీక్ష్యపరః- అనాయమనాస్సన్ ద్రవతి-సఃఇహాతత్రఅన వమాఃరుషఃవమ ॥అర్థః॥ గళన్నవమానవమాన- నవః అభినవఃమానవా నాంమనుష్యాణాంమానోగర్వఃగళన్ అపగచ్ఛన్నవమానమానః యేనస తత్రసంబుద్ధిః శత్రుమానహంతేత్యర్థః- నిషధేశ్వ రనళయమనాయశ త్రునియమనాయమనాక్ ఈషత్ రతంఉద్యుక్తంయంత్వాం అభివీక్ష్యపర శ్శత్రుఃఅనాయమనాఃఉదయరహితమానసస్సన్ ద్రవతిపలాయతేసఃత్వం ఇహాఅస్మినాజౌతత్రశత్రౌఅనవమాః అధికాః రుషఃక్రోధాన్ వమఉద్గిర- పూర్వవదిదానీంశ త్రౌక్రోధంవిసృజేత్యర్థః ॥ హేనిషధేశ్వరశత్రుసంహా రాయఉద్యుక్తంత్వాంశత్రురభివీక్ష్యదుద్రావ-సత్వమిహాకాలేప్రభూతాన్ కోపానస్మిన్నృపజౌ కేవిసృజేతితాత్పర్యమ్.

౪౯॥ శ్లో॥ సనయాసనయాసనయాసనయాహ్యసుహృద్ఘ
టయావిపదంస్వపదమ్ । హితదేహితదేహితదే
హితదేత్యలపద్బహుధానరదేవసుతా ॥

వ్యా॥ సనయేతి॥ పద॥సనయాసనయాసనయా- సః-న- యాహి_అసు హృద్ఘటయా--విపదం-స్వపదం-హితదేహితదేహి_తత్-ఏహి-తదా_ఇతిఅ లపత్-బహుధా-నరదేవసుతా ॥అ॥ సనయాసనయాసనయాఅనుహృద్ఘట యాసత్వంవిపదంనయాహి-కింతుహితదేహితహితత్-స్వపదం-ఏహిఇతిత దాబహుధానరదేవసుతాఅలపత్ ॥అ॥సనయాసనయాసనయానయోనీతిః అసనంవర్తనంయాసనంయత్నఃనయేఅసనంయాసనంచనయాసనయాసనే త్రాభ్యాంసహావర్తతఇతిసనయాసనయాసనాతయాపూర్వంనళోదరోదర వ్యాజేనజితః- ఇదానీంనయేనసజేతవ్య ఇత్యభిసంధాయసర్వదానయేయ త్నంకుర్వంత్యేత్యర్థః-అసుహృద్ఘటయాశత్రుసంహత్యాసఃత్వంవిపదంఅప దంనయాహిసప్రాప్నుహి-కింతుహితదేహితదేహిహితందదాతీతిహితదం తచ్చఈహితంచేష్టితంహితదేహితంతత్ యేషాంతేహితదేహితాః తేచతే దేహినఃయస్మిన్ తత్ హితదేహితదేహి- త్వదభిలషితకారిమనుష్యసహిత మిత్యర్థః- తత్స్వపదంస్వపురంఏహిప్రాప్నుహి-ఇతిఇత్థంతదాతస్మినాజౌ తేబహుధాబహుప్రకారేణనరదేవసుతాభీమరాజపుత్రీఅలపత్ విలలాప ॥ నీతిమార్గాపభ్రష్ట యాఅరిసంహత్యాత్వం విపదంనప్రాప్నుహి-కింతుఅ

త్యంతసహితకర్మకారిజనసహితంస్వపురమేవలభస్వేతిబహుధాదమయం
తీనళంప్రణిశుశోచేతి తాత్పర్యమ్.

౫౦॥ శ్లో॥ సావిధురాధావంతంరత్నౌఘంక్వాపినిరపరాధావంతమ్ ।
సార్థంరాధావంతంప్రైక్షిష్టాపచ్చసుతనుగాధావంతమ్ ॥

వ్యా॥ సేతి॥పద సా-విధురా- ధావంతం-రత్నౌఘం- క్వాపి- నిరపరా
ధా-అవంతం-సార్థం-రాధావంతం- ప్రైక్షిష్ట-ఆపత్-చ-సుతనుః-అధా-
అంతం ॥అన్వ॥ విధురానిరపరాధాసాసుతనుఃరత్నౌఘమవంతంగాధావం
తంక్వాపిధావంతంసార్థంప్రైక్షిష్ట- అధౌఅంతంఆపచ॥అర్థః॥విధురా
దుఃఖితావిరహితావానిపరాధా అపరాధరహితాసాసుతనుః శోభనశరీ
రాదమయంతీరత్నౌఘంఅనర్ఘ పదార్థసంచయంఅవంతంరక్షంతంరాధా
వంతంఅర్థవంతంక్వాపికుత్రచిత్ప్రదేశేధావంతంగచ్ఛంతంసార్థంవణిక్సమూ
హంప్రైక్షిష్టఅద్రాక్షీత్- ఆధౌమనఃపీడాయాం అంతంఅవసానంఆపచ్చ
ప్రాప్తవతీ ॥ దమయంతీకుత్రచిద్గచ్ఛంతంవణిక్సమూహందృష్ట్వాతంప్రా
ప్యమనఃపీడాంతత్యాజేతి తాత్పర్యమ్.

౫౧॥శ్లో॥ వ్యాకులమేవారితధీగతిరనేనసిద్ధమేవారితయా ।
అపిచయమేవారితయాయధాశబర్యాజనోచ్చయమేవారితయా॥

వ్యా॥ వ్యాకులమేతి॥పద॥వ్యాకులయా- ఇవ-అరితయా- విధేః-గతిః-అ
నేన సిద్ధమే అవారి-తయా-అపి-చ-యమే-ఆవారితయా-యథా-శబర్యా
జనోచ్చయమే- వాః- ఇతయా ॥అన్వ॥ విధేరరితమేవవ్యాకులయాతయాసిద్ధ
మేఅనేనసహగతిరవారి- అవారితయాపిచజనోచ్చయమేవాః ఇతయాశబ
ర్యాయథాయమే ॥అర్థః॥ విధేఃదైవస్యఅరితమేవశత్రుభావేనేవవ్యాకు
లయాసంభ్రాంతయాతయాదమయంత్యాసిద్ధమేనళప్రాప్తమేభీమపు
రప్రాప్తమేవాఅదేనసహవణిక్సంఘేన సాకంగతిఃగమనం అవారివృతా
ప్రార్థితేత్యర్థః- అవారితయాఅప్రతిషిద్ధయా దమయంత్యాపిచజ
నోచ్చయమేజనసమూహేవాః ఇతయాజలంప్రాప్తయాశబర్యాయథామ
త్స్యస్త్రీమేవయమేయాతంభావేలిట్॥ తంవణిక్సంఘంప్రాప్యదమయం
తీసహగమనమయాచత- అస్మాకంకోదోషఆగమ్యతామిత్యనుజ్ఞాతాసాజ
లమధ్యగతాశబరీవజనసమూహమధ్యేఅగచ్ఛదితి తాత్పర్యమ్.

౫౨॥శ్లో॥ ప్రతిషిద్ధాన్యాయస్యప్రాపిసుబాహోశ్చరాజధాన్యాయస్య।

బహుధనధాన్యాయస్య ప్రబభుర్బృందానిబహువిధాన్యాయస్య

వ్యా॥ ప్రతిషిద్ధేతి॥ పద॥ ప్రతిషిద్ధాన్యాయస్య- ప్రాపి-సుబాహోః చ రాజధానీ-అయస్య-బహుధనధాన్యా-యస్య-ప్రబభుః-బృందాని-బహు విధాని- ఆయస్య ॥అన్వ॥ ప్రతిషిద్ధాన్యాయస్యసుబాహోః బహుధనధాన్యా రాజధానీ ఆయస్య ప్రాపిచ- యస్యఆయస్యంబహువిధానిబృందాని ప్రబభుః ॥అర్థః॥ ప్రతిషిద్ధాన్యాయస్యప్రతిషిద్ధఃనివారితః అన్యాయోమేనతస్యసుబాహోః సుబాహునామ్నోరాజ్ఞః బహుధనధాన్యాబహుధనధాన్యంయస్యాంసారాజధానీ ప్రధాననగరీఆయస్య తేనసార్థేనసాకంశీఘ్రగమన రూపాతియత్నం కృత్వా ప్రాపి ప్రాప్తాచ- యస్య సుబాహోః ఆయస్యఅర్థాయతేః బహువిధానినానాప్రకారాణి బృందానిసంఘాఃప్రబభుఃవిరేజుః ॥ తేనసార్థేనసహాతియత్నేనసుబాహురాజధానీందమయంతీ ప్రాపదితితాత్పర్యమ్.

౫౩ శ్లో॥ సంఛన్నామాత్రాసానందం రాజ్ఞోభృతాచనామాత్రాసా ।
శోకేనామాత్రాసావవసద్ధృతదేహాయాపనామాత్రాసా ॥

వ్యా॥ సంఛన్నేతి॥ సంచన్నా-మాత్రా- సానందం- రాజ్ఞః-భృతా-చ నామ- అత్రాసా- శోకేన- అమా- అత్ర-అసౌ-అవసత్-ధృతదేహాయాపనామాత్రా-సా॥అన్వ॥ రాజ్ఞోమాత్రాసానందంసంఛన్నాభృతాచ ధృతదేహాయాపనామా త్రాసాసాశోకేనామాఅత్రాసాసతీఅత్రావసన్నామ అర్థః ॥ రాజ్ఞోమా త్రాసుబాహుజనన్యాసానందంప్రీతిసహితంసంఛన్నా ప్రచ్ఛాదితాభృతాచ- పోషితాచేతిసముచ్చయేధృతదేహాయాపనామా త్రాదేహంశరీరం యాపనంభరణంశరీర భరణమాత్రమేవధృతంయయాసాసాదమయంతీశోకేనామాభర్తృవిరహశోకేనసహఅత్రాసాత్రాసరహితాసతీఅత్రపురేఅవసన్నామఉవాసకిలసాధ్వాదపహృతాందమయంతీంజ్ఞాత్వాసుబాహుః స్వగృహమానీయమాతృసమీపే ఏనాన్నిభృతంపరిరక్షేతిదత్తవాక్సాపిసస్నేహంజుగోపతత్రసాభర్తృవిరహవ్యసననిమిత్తైనశోకేనకృశాకృతప్రాణయా త్రామాత్రాతత్రైవావసదితితాత్పర్యమ్.

౫౪॥ శ్లో॥ అమేనయాపదాపదాపదాపదాపరిభ్రమమ్ ।
అభూత్సజీవనావనావనావనాధవత్ ॥

వ్యా॥ అమేనేతి॥ పద॥ అమేన-యా-ఆపత్- ఆపదా-అపదా-పదా-పరిభ్రమం-అభూత్-సజీవనావనా-వనావనా- అసాధవత్॥అన్వ॥అమేనఅ

పదా-ఆపదాసనావనౌ-యాపదాపరిభ్రమమాపత్- సాఇదానీంఅనాథవత్ సజీవనావనాభూత్ ॥అ॥అమెనదేవేనఅపదాస్థానంపిత్రాఆపదావిపదాహేతుభూతయావనావనౌాం తారభూమాయాదమయంతీపదాచరణేనపరిభ్రమమాపత్ పర్యటసంప్రాప్తవతీ- సాఇదానీమనాథవత్ నాథహీనేవసజీవనావనాభూత్- జీవనంప్రాణాః జీవనస్యావనంరక్షణం.తేనయుక్తాప్రాణరక్షణమాత్రాబభూవేత్య ॥ యారాజ్యభ్రంశాత్ కుత్రాప్యావాసమలభమానాభర్తృపరిత్యాగమారభ్యభయభంగురమానసా మణిమయశిబికారోహణయోగ్యాసత్యపికఠినశిలాశకలకంటకిలవనభూమిషుపాదాభ్యామేవపరిబభ్రామసాసంప్రతిసుబాహునగరంప్రవిశ్యభయంవిహాయసంపన్నప్రాణరక్షణాబభూవేతి తాత్పర్యమ్.

ఇతికాళిదాసస్యకృతౌసుబోధినీటీకాసహితేనళోదయే
తృతీయఆశ్వాసః.

—✻ చతుర్థాశ్వాస ప్రారంభః. ✻—

శ్లో॥ అథతుంగోపాయస్యాశ్రవణేననళస్యసానుగోపాయస్య ।
వశగాగోపాయస్యస్వమనోభీమశ్చిరంజుగోపాయస్య ॥

వ్యా॥అథేతి॥పద॥అథ-తుంగోపాయస్య-శ్రవణేన-నళస్య-సానుగః అపాయస్య-వశగాః-గోపాః-యస్య-స్వమనః-భీమః-చిరం-జుగోప-అయస్య॥అ॥అథ-యస్యగోపాః వశగాః తస్యతుంగోపాయస్యఅపాయస్యశ్రవణేనసానుగోభీమఃచిరంఆయస్యస్వమనఃజుగోప॥అ॥అథఅనంతరంయస్యనళస్యగోపాః రాజానఃగోప్తారః గోపాలకేగోష్ఠాధ్యక్షేపృథ్వీపతావపీతిశబ్దార్ణవః వశగాఃఆయత్తాః-తస్యతుంగోపాయస్యతుంగఃఉచ్చః ఉపాయఃసామాదిర్యస్యతాదృశస్యనళస్యఅపాయస్యఅపక్రమణస్యదుఃఖస్యవాశ్రవణేనసానుగఃసానుచరఃభీమఃచిరంచిరకాలంఆయస్యప్రయస్యస్వమనఃస్వమానసంజుగోపరరక్ష॥నళాపగమనంశ్రుత్వాతదన్వేషణార్థంబహుధాఅయస్యశోకసహితంహృదయంకథంచిదరక్షదితి తాత్పర్యమ్.

౨॥శ్లో॥నిశిచదివాచార్యస్యాక్ష.తస్యనళవిచింతమేథవాచార్యస్య।
భృశమేవాచార్యస్యద్విజోత్తమైర్నిష్యక్తైరివాచార్యస్య॥

వ్యా॥ నిశీతి॥ పద॥నిశి-చ-దివా-చ-అర్యస్యక్షతస్య- నళవిచింతయే-అథ-
వాచా- ఆర్యస్య-భృశం- ఏవ- అచారి-అస్య-ద్విజోత్తమైః-శిష్యకైః-ఇవ-ఆ
చార్యస్య॥అన్వ॥ అథఅర్యస్యక్షతస్యఆర్యస్యఅస్యద్విజోత్తమైః నళ విచింత
యే నిశిచ దివాచ భృశమేవ ఆచార్యస్య వాచాశిష్యకైరివఅచారి ॥అర్థః॥
అథఅనంతరంఅర్యస్యక్షతస్యఅరీణామసయః ఖడ్గాఘాతైః అక్షతస్య అతాడి
తస్యఅర్యస్యశ్రేష్ఠస్య అస్యభీమస్య వాచావచనేన ద్విజోత్తమైః బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠైఃనళవిచింతయేనళాన్వేషణాయనిశిరాత్రౌదివాచదివాదివసేచభృ
శమేవఅత్యర్థమేవఆచార్యస్యగురోఃవాచావచనేనశిష్యకైరివ శిష్యైరివ
స్వార్థేకః ఆచారినానాదేశసంచరణమకారి॥భీమోనళస్యరాజ్యపరిత్యా
గంశ్రుత్వానానాదేశేషునళాన్వేషణాయబ్రాహ్మణాన్ప్రేషయామాసతే
పిఅహర్నిశం తత్రనళమన్వేషయాంచక్రురితి తాత్పర్యమ్॥

౩_మూ॥అథనయనేత్రాసాదిప్రచురాపూః కేనచిజ్జనేనాత్రాసాది।
యత్రసునేత్రాసాదిగ్భ్రమేణదుఃఖగతావనేత్రాసాది॥

వ్యా॥ అథేతి॥పద॥అథ-నయనేత్రా- సాదిప్రచురా- పూః- కేన-చిత్-
జనేన-అత్ర-అసాది-యత్ర-సునేత్రా-సా-దిగ్భ్రమేణ-దుఃఖం-గతా-వనే-
త్రాసాది॥అన్వయః॥అథ-అత్రజనేనయనేత్రా కేనచిత్ ద్విజేనసాదిప్రచురా
పూఃఅసాది-యత్ర వనేదిగ్భ్రమేణ త్రాసాదిదుఃఖంగతా సాసునేత్రావ
తఇతి శేషః ॥ అర్థః॥ అథ అనంతరం అత్ర జనేవిషయే నయనేత్రానీతి
నిపుణేన కేనచిత్ అనిర్వచనీయ చాతుర్యేణ ద్విజేనసుదేవనామ్నా బ్రాహ్మ
ణేనసాదిప్రచురాసాదినఃఅశ్వవాహాఃప్రచురాయస్యాంసాపూఃనగరీ అసా
దిప్రాప్తా-యత్రయస్యాంపురవనే కాననే దిగ్భ్రమేణదిగ్భ్రాంత్యాత్రాసా
దిత్రాసపూర్వకందుఃఖంగతాప్రాప్తాసాసునేత్రాభైమీవర్తతే॥వనే త్రా
సాదిభయంగతాదమయంతీయత్రనగరేవసతిసాపురీనళాన్వేషణాయనిర్గ
తేషుబ్రాహ్మణేషు కేనచిత్ బ్రాహ్మణేనప్రాప్తేతి తాత్పర్యమ్॥

౪॥శ్లో॥ సహదీనాయతతేనస్వగృహంభైమీయయేమునాయతతేన।
స్వనయేనాయతతేనప్రాప్త్యైస్వాసోశ్చశోభనాయతతేన॥

వ్యా॥ సహేతి॥పద సహ-దీనా-ఆయత- తేన-స్వగృహం-భైమీ-యయే
అమునా-ఆయతతేన- స్వనయేన-ఆయతత-ఇనప్రాప్త్యై-స్వాసోః-చ-శోభ
నా-ఆయతతేన॥అన్వ॥ దీనాభైమీతేనసహస్వగృహంఆయత-తతఃఅమునా

Funding: Tattva Heritage Foundation,Kolkata. Digitization: eGangotri.

చతి-యతతేనయమే-పునః-శోభనాచ అయత తేనస్వన మేనఇనప్రాప్త్యై స్వాసోశ్చ అయతత ॥ అర్థః-చీనాకృశాభై మీదమయంతీతేనద్విజోత్తమేనస హస్వగృహంజన్మగృహంప్రతిఆయతగతవతీ-తతః- అనునాచబ్రాహ్మణెన చఆయత తేనఅమేనఅర్ధాగమేనత తెనవిస్తృతేనధనసమృద్ధేనేత్యర్థః- య మెయాతం-భావేలిట్ తేనబహుధనంగృహీత్వాగతమిత్యర్థః-పునఃశోభనా శుభకరీదమయంతీఅయతతేనఅయఃశుభావహావిధిః తేనతతెనవ్యాప్తేనస్వన మేనస్వనీత్యాఇనప్రాప్త్యైభర్తృసంయోగాయస్వాసోః స్వజీవితస్యచ అ యతతయత్నమకునుత। సాదమయంతీతేనబ్రాహ్మణెనసహాస్వగృహంప్రాప్య ధనందత్వా తంద్విజంవిసృజ్య స్వభర్తృ ప్రాప్త్యైయత్నంచకారేతితా

౫॥శ్లో॥ వసనాంశస్యస్తేనక్వాసిమమాయంవిధిర్యశస్యస్తేన।
ఛద్మవిశస్యస్తేనస్వజనేనభృతేనభవసిశస్యస్తేన ॥

వ్యా॥ వసనేతి॥ వసనాంశస్య-స్తేన-క్వ-అసి-మమ- అయం-విధిః-యశ స్యః తే- న-ఛద్మ- విశసి- అస్తేన-స్వజనేన-భృతెన-భవసి-శస్యఃతేన ॥అన్వ॥ మమవసనాంశస్యస్తేన-క్వాసి-అయంవిధిః తేయశస్యోన- అస్తేనస్వజనేనఛ ద్మవిశసి- భృతేనతేనశస్యోభవసి ॥ అర్థః ॥ మదమయంత్యావసనాంశస్య వస్త్రార్థస్యస్తేనచోరక్వకుత్రదేశేఅసివర్తసే-అయంవిధిఃవస్త్రాపహరణా దిఃతేతవయశస్యోయశస్కరోన- అస్తేనత్యక్తేనస్వజనేనబంధుజనేనఛద్మ కపటకర్మవిశసిప్రవిశసి- భృతేనరక్షితెన తేనస్వజనేనశస్యోభవసిస్తుత్యో సి ॥ వనేసహసుప్తాయామమవస్త్ర మవహృత్యమామపిత్యజత స్తవమహద పయశోభవేదితితాత్పర్యమ్.

౬॥శ్లో॥ సజనస్తేనాగాదికాంక్షిమితిజనేనతన్మతేనాగాది।
భర్తృకృతేనాగాదిస్యదేనభువివస్తుపరిస్రుతేనాగాది॥

వ్యా॥సఇతి॥పద॥సః-జనః- తే-అనాగాః-దికాంక్షి-ఇతి-జనేన-తన్మతేనఅ ది-భర్తృకృతే-నాగాదిస్వదేన-భువి-వసు-పరిస్రుతేన-అగాది॥అ॥ దికాంక్షి మీసజనః తెఅనాగాఃఇతి- భర్తృకృతేతన్మతేనభువి అగాదివస్తుపరిస్రుతే ననాగాదిస్యదేనజనేన అగాది ॥ అర్థః ॥ దికాంక్షిమీభవంతమన్వేక్షితుం దిక్షుక్రమణశీలఃసజనఃత్వయాన్తోజనఃదమయంత్యాఖ్యః అహమితిశేషః తే తవ- నళస్యేత్యర్థః అనాగాఃఅనపరాధః ఇతిఇత్థంభర్తృకృతేభర్తృకార ణాత్ తన్మతేనతస్యాః దమయంత్యామతేనఇష్టేన-భువిభూమ్యాంఅగాదిప

ర్వతాదివస్తునగరవనగిరికందరాదిపరిస్పృతేనపరీతేనపర్యటతేత్యర్థః నాగాదిస్యందేననాగాదీగరుడః తస్యేవస్యదో వేగోయస్యతేనజనేనసర్వత్రాగాది ఉక్తం ॥ దమయంతీభర్తురన్వేషణార్థ్యముక్త్వాయ బ్రాహ్మణాః సర్వత్రాంపి వంవదేత్యుక్తవతీ నరపరాధాంపి కాకినీంధర్మపత్నీందుష్టసత్వాధిష్ఠితేవనేవిముచ్యకోవాగమిష్యతి ॥తేనబాహ్మణేనభూమండలే జనపదవనాదిషు సర్వత్రతథైవోక్తమితి తాత్పర్యమ్.

౭॥శ్లో॥ కోప్యచేతనయాయాః పదమేత్యనృపస్య తేషు చేతనయాయాః ।
భీర్ముచ్యేతనయాయాదార్తిస్త్వాద్దుస్సహాచ చేతనయాయా॥

వ్యా॥ కఇతి॥ పద॥ కోపి- ఊచే-తనయాయాః-పదం-ఏత్య-నృపస్య-తేషు-చ- ఇతనయాయాః- భీః-ముచ్యేత-న-యాయాత్- ఆర్తిః-త్వా-దుస్సహా-చ- చేతనయా-యా ॥అన్వ॥ తేషుకోపిఇతనయాయాః నృపస్యతనయాయాః పదంఏత్య ఊచేచ- భైమిభీః- ముచ్యేత త్వామార్తిః నయాయాత్- యా చేతనయాచదుస్సహా ॥ అర్థ ॥ తేషుఅన్వేషకేషుబ్రాహ్మణేషుకోపికశ్చిద్బ్రాహ్మణఃఇతనయాయాఃప్రాప్తనీతిమార్గాయాఃనృపస్యభీమస్యతనయాయాఃదమయంత్యాః పదంస్థానమేత్యప్రాప్యంపదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః- ఊచే-ఇత్యుక్తవాంశ్చ- హేదమయంతిభీః ముచ్యేతమోక్తవ్యా- త్వాత్వామార్తిగపీడానయాయాత్నగచ్ఛేత్- భవతీం క్లేశానగచ్ఛేదితియావత్- యాఆర్తిః పీడాచేతనయామనసాపిదుస్సహాసోఢుమశక్యా ॥ తేషుమధ్యేకోపి బ్రాహ్మణఃదమయంతీ మేత్యహేదమయంతి మహాభైమీఃభర్తృవిరహజనితార్తిః త్వాంనపీడయేదిత్యవోచదితి తాత్పర్యమ్॥

౮॥శ్లో॥ నిజధామేతంసమనూమృతుపర్ణం శ్రావితోర్థమేతంసమయా।
సచివసమేతంసమయాగిరోత్తరన్నాజనిష్టమేతంసమయా॥

వ్యా॥ నిజేతి॥పద॥ నిజధామ-ఇతం-సమయాం-ఋతుపర్ణం-శ్రావితః-అర్థః-ఏతం-సః-మయా-సచివసమేతం-సమయా-గిరా- ఉత్తరం-న- అజనిష్ట మే-తం-సమయా॥అన్వ॥నిజధామేతంసచివసమేతంఋతుపర్ణంసమయామ్ పశ్చాత్ సఃమయాసమయాగి రాఏతమర్థంశ్రావితశ్చ తంసమయామే ఉత్తరం-నాజనిష్ట॥అర్థః॥నిజధామేతంస్వగృహస్థితంసచివసమేతంమంత్రిసహితంఋతుపర్ణంఋతుపర్ణనామకంనృపం అయోధ్యాధిపతింసమయంసమగచ్ఛంప్రాపమిత్యర్థః- పశ్చాత్సఋతుపర్ణః మయాసమయాతులయ్యాని

రావాక్యేనఏతదర్థంపూర్వోక్తస్యవసనాంశస్యస్తేనేతిశ్లోకస్య ఏతదర్థం శ్రావితః శ్రవణేనగాహితశ్చ-తంసమయాత్తస్యఋతుపర్ణస్యసమీపే-అభితఃపరితస్సమస్తేత్యాదినాద్వితీయామేవమదుత్తరం.రాజసిద్ధనసంబభూవ ॥ మయాఋతుపర్ణనగరంప్రాప్యతత్సమీపేవసనాంసస్యేత్యాదిపఠితంతత్రైమేకోప్యుత్తరన్నదత్తవానితితాత్పర్యమ్.

౯॥ శ్లో॥ దీనానాయతనస్థోనా.నాయతనక్షమోఽస్యసాత్యేఽధికృతః ।
లీనానాయతనఃపథి.నానాయతహస్తపాదోఽథరహః ॥

వ్యా॥ దీనేతి॥పద॥దీనానాయతనస్థః-నానాయతనక్షమః-అస్య-సాత్యే-అధికృతః-లీనాః-ఆయత-నః-పథి-నా-అనాయతహస్తపాదః-అథ-రహః-అథదీనానాయతనస్థః నానాయతనక్షమఃఅస్యసాత్యేఅధికృతః- అనాయతహస్తపాదఃకశ్చిన్నాపథిలీనాన్నఃరహసిఆయత॥అర్థః॥అథఅనంతరందీనానాయతనస్థఃదీనఃకృపణఃఅనాయతనస్థఃఆయతనంగృహంతత్రనతిష్ఠతీతి అనాయతనస్థఃబహిశ్చరఇత్యర్థః- దీనశ్చఅనాయతనస్థశ్చదీనానాయతనః నానాయతనక్షమః యతనం ప్రయత్నఃక్రియానిర్వృతిః తత్రక్షమః నానావిధక్రియానుష్ఠానశక్తః అస్య ఋతుపర్ణస్యసాత్యేసూతకృత్యేఅధికృతః తురంగనియంతృత్వేనియుక్తః అనాయతహస్తపాదః అనాయతాః హ్రస్వా హస్తపాదాయస్యసః దపదహనోత్తారితవిషధరవిషేణవికృతాంగఇతియావత్-ఏవంభూతోనాకశ్చిన్మనుష్యఃపథిలీనాన్నః నగరాన్నిర్గత్యపథినిషణ్ణానస్మాన్రహఃఆయతరహసిప్రాప్తవాన్-నఇతి ఆత్మని బహువచనం॥ ఋతుపర్ణసారథిఃవికృతవేషఃకశ్చిత్పురుషఃఋతుపర్ణనగరాన్నిర్గత్యపథినిషణ్ణామస్మామాపేతితాత్పర్యమ్.

౧౦॥శ్లో॥ దీనాయానాయతయావివాససేఽస్మైవిహీనయానాయతయా ।
నఖలుధియానాయతయాక్రోద్ధవ్యంధర్మనిశ్చయానాయతయా॥

వ్యా॥ దీనాయేతి॥పద॥దీనాయ-అనాయతయా-వివాససే-అస్మై-విహీనయానాయ-తయా-న-ఖలు-ధియా-అనాయతయా- క్రోద్ధవ్యం- ధర్మనిశ్చయాః-ఆయత-యా॥అన్వ॥అనాయతయావిహీనయానాయవివాససేదీనాయఅస్మై అనయాఅనాయతయాధియానక్రోద్ధవ్యంఖలు-యాధర్మనిశ్చయాః ఆయత ॥అర్థః॥కిముక్త్వాగతవానితిచేత్ తదాహఅనాయతయాఅర్థాగమరాహిత్యేన హేతునావిహీనయానాయ అపగతహస్త్యశ్వాదినాహానాయ

వివాస సేఅపగతమహౌఘాఃవస్త్రార్ధమపవాసనాంశస్య స్తేనేతివచనశ్ర
వణాత్ స్మారితనిజచరితమాత్మనోపరాధందర్శయన్ ప్రత్యుత్తరందదాతి
ప్రియార్థం ప్రార్థ్యమానై ర్హంసైః హృతవాస సేవా- దీనాయక్షీణాయ
అస్మైజనాయమహ్యామితియావత్ అనయాదమయంత్యాఅనాయత్రయాధి
యాఅదీఘాదర్శిన్యా బుద్ధ్యానకోపిద్రవ్యం ఖలుమయితయాకోపిధోనకర్త
వ్యఇత్యర్థః_యాదమయంతీధర్మనిశ్చయానాయతధర్మత త్వాక్ జ్ఞాతవతీ
జ్ఞాతధర్మతత్త్వాదమయంతీఅపగతవాహనాదిపరిక రైకృపణేమయిక్రోధు
న్నార్హసీతిస్వాన్వేషిణంబ్రాహ్మణంప్రతినళోవోచదితితాత్పర్యమ్.

౧౧॥శ్లో॥కృతకర్త్మానేనత్వాగతోస్మివచసేతితస్యమానేనత్వా।
వేదయమానేనత్వావిప్రఇతిధనేషుదీయమానేనత్వా ॥

వ్యా॥ కృతేతి॥ పద॥ కృతకర్త్మా–అనేన–తు-అగతః–అస్మి-వచసా-ఇతి-త
స్య-మానేన- త్వా- వేదయమానేనత్వా- విప్రే- ఇతి- ధనేషుదీయమానేన
త్వా ॥ అన్వ ॥ మానేనతస్యఅనేన తువచసాకృతకర్త్మాహంత్వాఆగతోస్మీ
తివిప్రేవేదయమానేసతిసానత్వాధనేషుదీయమానేనత్వాభూత్॥అ॥మానే
నప్రమాణేనతస్యపురుషస్య– అనేనతువచసాఏవంపూర్వోక్తేనప్రియవచనే
నతుకృతకర్త్మాకృతకార్యోభూత్వా త్వాత్వామాగతోస్మి ఇతివిప్రేబ్రాహ్మ
ణేవేదయ మానేవిజ్ఞాపయమానేసతిసాదమయంతీనత్వాప్రణమ్యఅర్థైషుధ
నేషుదీయమానేనత్వాదీయమానమినత్వంస్వామిత్వంయయాసాఅభూత్ ॥
అహంతస్యపురుషస్య సత్యవాక్యేనకృతకృత్యో భూత్వాత్వత్సమీపమాగ
మమితివదంతంద్విజంప్రణమ్యధనాధ్యక్షమకరోదితితాత్పర్యమ్.

౧౧॥ శ్లో॥ తత్రాపర్ణాయతతస్స్వనయాద్భైమీతపస్యపర్ణాయతత ।
తులితసుపర్ణాయతత స్తస్యాగమనాయసర్తుపర్ణాయతతః॥

వ్యా॥ తత్రేతి॥పద॥తత్ర-అపర్ణా-అయతతః-స్వనయాత్-భైమీ-తపసి-అ
పర్ణా-అయత్రత-తులితసుపర్ణాయ-తతః-తస్య-ఆగమనాయ–సర్తుపర్ణాయత
తః॥అన్వ॥ తతఃతత్రఅపర్ణాతపస్యపర్ణాభైమీఅయతతఃస్వనయాత్ తతః-తు
లితసుపర్ణాయసర్తుపర్ణాయతస్యఆగమనాయఅయతత॥అర్థః॥తతఃపశ్చాత్
తత్రబ్రాహ్మణవిషయేఅపర్ణాఅపగత ఋణాప్రతిశ్రుతప్రదానాదిత్యర్థః॥
తపస్యపర్ణాతపశ్చరణవిషయేపార్వతీసమాభైమీదమయంతీ అయతతః య
తఃప్ర తిబంధఃసనభవతీత్యయతః తస్మాత్తసిల్ స్వనయాత్ స్వనీత్యా తతఃఅ

యోధ్యాతః తులితసుపర్ణాయ శైఘ్ర్యాత్ ఉపమితగరుడాయ సర్తుపర్ణాయ ఋతుపర్ణసహితాయ తస్య నళస్య ఆగమనాయ ప్రాప్తయే అయతతయత్నం కృతవతీ ॥ తపసా ఉమా సమా దమయంతీ తథావిధమృతుపర్ణసారథిం నళమేవ మన్యమానా ఉపాయేన ఋతుపర్ణేన సార్థం తస్యాగమనాయ యత్నమకరోదితి తాత్పర్యమ్.

౧౩ శ్లో॥ సాకృతసామాన్యేన శ్రావితవత్యముమనన్యసామాన్యేన ।
స్వం రహసా మాన్యేన స్వయంవరం స్మరతి నాంజసా మానీ ఏనః॥

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా-కృతసామా-అన్యేన-శ్రావితవతీ-అముం-అనన్యసామాన్యేన-స్వం-రహసా-మాన్యేన-స్వయంవరం-స్మరతి-న-అంజసా-మానీ-ఏనః ॥ అన్వయః॥ సా అనన్యసామాన్యేన మాన్యేన అన్యేన కృతసామా సతీ రహసా అముం స్వం స్వయంవరం శ్రావితవతీ-మానీ ఏనః అంజసా న స్మరతి ॥ అర్థః॥ సా దమయంతీ-అనన్యసామాన్యేన అన్యేషామసాధారణేన అత్యంతమాప్తేనేత్యర్థః- మాన్యేన పూజ్యేన అన్యేన కేనచిత్పురుషేణ కృతసామా ప్రయుక్తసాంత్వవచనా సతీ రహసా అన్యేషామప్రకాశమితి యావత్- అముమృతుపర్ణం స్వం స్వయంవరం ఆత్మన ఇష్టభర్తృస్వీకరణం శ్రావితవతీ శ్రావయతి స్మ నన్వన్యపరిగృహీతాయా వధ్వాః పరిగ్రహణస్మహత్పాపం తస్మాత్కథమిదమాచరిష్యతీతి చేత్తత్రాహ- మానీ ఆధిపత్యవిభవేన అభిమానవాన్ పురుషః ఏనః ఏవం విధం పాపం అంజసా శీఘ్రం న స్మరతి॥ నళపరిగృహీతా స్యహమిదానీం తద్వినాశాత్ స్వయంవరమాకాంక్షామి తస్మాదవశ్యమాగంతవ్యమితి అప్రకాశం కేనచిత్పురుషేణర్తుపర్ణం విజ్ఞాపయతి స్మ సోపి తత్తదంగీచకార-లోకే అత్యంతాధిపత్యేస్థితః పురుషః ఏవం కృతే ఏవం పాపం భవతీతి సహసా న జానాతీతి తాత్పర్యమ్.

౧౪॥ శ్లో॥ రహసి తదా సన్నాహస్థితస్స్మ స నళం యుతో ముదా సన్నాహ ।
శ్రీస్తు దా సన్నాహ స్ఫుటః ప్రయామో వ్రజేదితి వ్యూఢాసన్నాహః॥

వ్యా॥ రహసీతి॥ రహసి-తదా-సన్నాహస్థితః-స్మ-సః-నళం-యుతః ముదా సన్ ఆహ-శ్రీః-తు-ముదా-సన్నా-హ-స్ఫుటం-ప్రయామః-వ్రజేత్-ఇతి-వ్యూఢాసంన-అహః॥ అన్వ॥ తదా సన్నాహస్థితః సః ముదా యుతస్సన్ సః నళం రహసి ఇతి ఆహస్మ హ-శ్రీస్తు ముదా సన్నా స్ఫుటం ప్రయామః అహః వ్యూఢాసంన వ్రజేత్ ॥ అర్థః॥ తదా స్వయంవరశ్రవణానంతరమేవ సన్నాహస్థితః గమనోద్యోగసంభ్రమే

వర్తమానః సరాజాఋతుపర్ణఃముదాహర్షేణ తస్యోక్తోభవన్ నళంరహసి ఏకాం తెఇతివక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆహాస్మహ ఉక్తవాన్ హాశబ్దఃప్రసిద్ధా-శ్రీస్తులక్ష్మీస్తుదమయంతీలాభాత్- తద్భూరిపావామదాసన్నామత్సకాశముపగతాభవత్- స్ఫుటంవ్యక్తంతస్మాత్ప్రయామః గచ్ఛామఃఅహఃదివసఃవృథాసంనాశంనవ్రజేత్ నగచ్ఛేత్- అస్తమయాత్ప్రాగేవతత్రాస్మాభిర్గంతవ్యమిత్యర్థః ॥ ఋతుపర్ణోదమయంత్యాఃస్వయంవరంశ్రుత్వా ఏకాం తెనళమాహాయదమయంతీస్వయంవరేమాంవృణుయాత్ అతఃశీఘ్రం ఇదానీమేవప్రయామఇత్యూచివానితి తాత్పర్యమ్.

౧౪॥శ్లో॥ సావనితావధ్వానఃస్వగుణైఃకర్షతిచకేహృతావధ్వాన।
శ్వస్త్వితితావత్ ధ్వానస్సమహాయోజనశతమ్మితావధ్వానః

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా- వనితా-వధ్వా-నః-స్వగుణైఃకర్షతి-చ కే-హృతాః- వధ్వా- న-శ్వః-తు-ఇతి తావత్ -ధ్వానఃసః-మహాః-యోజనశతం-మితౌఅధ్వా-నః॥అన్వ॥సావనితాస్వగుణైఃనోవధ్వాకర్షతి- కేచవధ్వానహృతాః_సమహాఃశ్వఇతి తావత్ -ధ్వానఃనఃఅధ్వామితౌయోజనశతం॥అర్థః॥సావనితాదమయంతీగుణైఃసౌందర్యాదిగుణైఃరాశిభిఃనఃఅస్మాన్ వధ్వాబధ్వాబవయోరభేదః ॥ డలయోరలయోశ్చైవశసయోర్బవయోస్తథా ॥ వద-త్యేషాంహిసావర్ణ్య మలంకారవిదోజనాఇతిలక్షణాత్- కర్షతిఆకర్షతిఏవంతవాన్యవధూసంగోనయుక్తఇతి చేత్ ఆహావధ్వా స్త్రియాకేచపురుషాః నహృతాః సర్వేపురుషాఃస్త్రియాహృతాఎవభవంతీత్యర్థః సమహాశ్చస్వయంవరోత్సవశ్చశ్వస్త్వితి ప్రాతరేవేతి తావత్ ధ్వానః శబ్దఃప్రభాతేతుస్వయంవరఇతిఆగతస్యపురుషస్యవార్తా-నఃఅస్మాకంఅధ్వాచమార్గశ్చమితౌమానేయోజ నశతం-అస్మాకంమార్గః యోజనశతప్రమాణో వర్తతఇతియావత్॥సాదమయంత్యస్మాన్ స్వగుణైఃకర్షతిస్వయంవరోత్సవశ్చప్రాతరేవేతిభీమపురాదాగతఃపురుషఅవోచత్ అధ్వాతావదతీవద్రాఘీయాన్ తచ్ఛీఘ్రంగచ్ఛామఇతి తాత్పర్యమ్.

౧౫॥శ్లో॥ తత్త్వరయామాయామఃప్రణయేర్యావిమానితత్రి
యామాయామః।నళజాయామాయామస్మరత్వే
త్యూచేక్ష్వయుపధియామాయామః ॥

వ్యా॥తదితి॥పద॥త్వత్ -త్వరయా-అమా-యామః-ప్రణయేః_యవి-మాని

పితత్రియామాం-యామః నళజాయామాయాం- అస్మృత్వా- ఇతి-ఊచే- క్వ
యువధీయాం-ఆయామః।అన్వ॥అపి తత్రియామాయామః త్వం మాత్వరయా
యది ప్రణయేః తత్ ఆయామాయామః ఇతి నళజాయామాయాం అస్మృత్వా ఊచే
యువధియాం ఆయామః క్వ అర్థః॥ అపి తత్రియామాయామః త్రియామా రా
త్రిః యామః ప్రహరః అప్రాప్తరాత్రియామో అభూత్వా త్వం మామాం త్వర
యా శైఘ్ర్యేణ యది ప్రణయేః అస్తమయాత్పూర్వమేవ త్వం యది మాం న
యేః తత్తదా అహం సమీపం యామః గచ్ఛామః ఇతి ఉక్తప్రకారేణ-నళజాయా
మాయాం దమయంతీవంచనాం అస్మృత్వా అవిచార్య నళమూచే ఉక్తవాన్-
కథమన్యైనోఢాయాః తస్యాః స్వయంవరం యథార్థం జ్ఞాతవానితి చేత్ త
త్రాహ- యువధియాం యువబుద్ధీనాం ఆయామః దీర్ఘవిచారః క్వకుత్ర వి
ద్యతే- యువానో దీర్ఘదర్శిబుద్ధయో న భవంతీత్యర్థః ॥ ఋతుపర్ణః దమయం
తీవంచనామవిచార్య శీఘ్రగమనాయ నళమేవం చోదయతి స్మేతి తాత్పర్యమ్.

౧౭॥శ్లో॥మాం భజమానాశ్వస్స్యాన్నూనమసౌ తత్ప్ర
చోద్యమానాశ్వస్స్యామ్। ఇతి రతిమానాశ్వ
స్యాన్యాయమనాశంక్య వికృతిమానాశ్వస్యామ్ ॥

వ్యా॥ మామితి॥పద॥మాం-భజమానా-శ్వః-స్యాత్-నూనం-అసౌ_తత్ ప్రచోద్యమానాశ్వః-స్యాం-ఇతి-రతిమాన్-అశ్వస్య-అన్యాయం-అనాశంక్య వికృతిమాన్ ఆశు_అస్యాం ॥అన్వ॥ అసౌ శ్వః మాం భజమానా స్యాత్ నూనం తత్ ప్రచోద్యమానాశ్వః స్యాం ఇతి రతిమాన్ నళః అశ్వస్య అన్యాయం చ అనాశంక్య అస్యాం ఆశు వికృతిమాన్ బభూవ ॥అర్థః॥ అసౌ దమయంతీ శ్వః ప్రభాతే మాం భజమానా స్యాత్ మామేవ భజేత నూనం నిశ్చయం తత్ తస్మాత్ అహం ప్రచోద్యమానాశ్వః స్యాం వేగేన సంచోద్యమానతురగో భవేయం-ఋతుపర్ణస్య రథతురగసంచోదనవ్యాజేన గచ్ఛేయమిత్యర్థః- ఇతి ఏవం రతిమాన్ స్నేహవాన్ అశ్వస్య తదర్థం గమననిశ్చయేన ఆశ్వాసం లబ్ధ్వా అన్యాయం చానాశంక్య సా పరపురుషకామా భవతీత్యేవం రూపాం శంకాం విహాయ ముత్సంగమోపాయం అనేన వ్యాజేన కరోతీతి నిశ్చిత్య నళః అస్యాం దమయంత్యాం ఆశు శీఘ్రం వికృతిమాన్ తస్యాః స్మరణాదేవ స్మరవికృతిమాన్-బభూవ॥దమయంతీ ప్రభాతే మాం భజేత తస్మాద్వేగేన ఋతుపర్ణస్యరథతురగసంచోదనవ్యాజేన గచ్ఛేయమితి నిశ్చిత్య సా తు మదన్వేషణోపా

యంస్వయంవరవ్యాజేనకరోతీతిచవిచార్యతత్స్మరణమాత్రేణమన్మథవికారవానభూదితి తాత్పర్యం. ... ... *
౧౮॥మా॥ అథరథమారావంతంశస్త్రాణినళశ్శుభాశ్వమారావంతం।
సజగామారావంతంన రేంద్రమారోప్యగురుత మారావంతం॥
వ్యా॥అథేతి॥పద॥అథ-రథం-ఆర-అవంతం-శస్త్రాణి-నళః-శుభాశ్వం-ఆరావంతం-సః-జగామ-అరా-అంతం-న రేంద్రం-ఆరోప్య-గురుతమారావంతం॥అన్వయః॥అథశస్త్రాణ్యవంతంఆరావంతంశుభాశ్వంగురుతమారావంరథంసఃఆర-అరాఅంతంతంన రేంద్రంరథమారోప్యజగామ॥ అర్థః॥ అథఅనంతరంశస్త్రాణిఆయుధానిఅవంతంరక్షంతంఆరోపితాస్త్రజాలమితియావత్ ఆరావంతంఆరాతోత్రంతద్వంతంశుభాశ్వంలక్షణాశ్వయుతం గురుతమారావంగురుతరశబ్దయుక్తంరథంస్యందనంసఃనళఃఆరప్రాప్తనాన్- అరాణత్రాఅంతంనాశకంశత్రునాశకరమితియావత్- తంన రేంద్ర ఋతుపర్ణం రథమారోప్యఆరోహయిత్వాజగామగతవాన్ ॥ తదనంతరంనళోమనోజవాశ్వయుజంసర్వోపకరణసంపన్నంరథమాసాద్యరాజానమారోప్య గతవానితితాత్పర్యమ్. ... ... *
౧౯॥శ్లో॥ స్వాంసకృతావసనస్యక్షణదూరత్వేన సంగతావసనస్య।
భూభర్తావసనస్యవ్యస్మయతరథద్రుతేర్ద్యుతావసనస్య॥
వ్యా॥ స్వాంసేతి॥పద॥స్వాంసకృతావసనస్య- క్షణదూరత్వేన- సంగతా-అసనస్య-భూభర్తా-వసనస్య-వ్యస్మయత-రథద్రుతేః-ద్యుతా- అసనస్య ॥ అన్వ॥ స్వాంసకృతావసనస్యద్యుతాఅసనస్యవసనస్యఅసనస్యసంగతారథద్రుతేఃక్షణదూర త్వేనభూభర్తావ్యస్మయత ॥అర్థః॥ స్వాంసకృతావసనస్యఅంసఃస్కంధభాగఃస్వస్యాంసేకృతంఆవసనంస్థానంయస్యద్యుతాదీప్త్యా అసనస్యపీతసారస్యపీతవర్ణపుష్పగిక శ్చిద్వృక్షః తేనతుల్యవర్ణస్యేత్యర్థః ద్యుతావక్తవ్యాయాంసత్యామసన కుసుమసమాన వర్ణస్యేతియావత్ -వసనస్యవస్త్రస్యఅసనస్యక్షేపణస్య పరిచ్యుతేరిత్యర్థః అసుక్షేపణే సంగతాసంబంధసతిరథద్రుతేఃరథశీఘ్రగమనాత్ క్షణదూరత్వేన తత్ క్షణోపజాతేనవిప్రకర్షేణసభూభర్తాఋతుపర్ణఃవ్యస్మయతవిస్మయంప్రాపనళప్రేరితరథవేగవశేనతుర్ణపణాంసాత్పతితం వస్త్రంగృహీతుం రథంస్థాపయేత్యుక్తైవస్త్రపతనానంతరంద్విత్రియోజనదూరంగతోరథఇతి నళవచనంశ్రుత్వావిస్మయంప్రాపేతితాత్పర్యం॥
౨౦॥శ్లో॥ఫలగణనాదక్షస్యవ్యథితసచ్ఛాస్యాశ్వచోదనాదక్షస్య।

యశసిచనాదక్షస్యప్రహర్షణంహృదయబోధనాదక్షస్య॥

వ్యా॥ ఫలేతి॥పద॥ఫలగణనాత్-అక్షస్య-వ్యధిత-సః-చ-అస్య- అశ్వచో
దనాదక్షస్య-యశసి-చ-న-అదక్షస్య-ప్రహర్షణం- హృదయబోధనాత్-
అక్షస్య॥అన్వయః।సచఅక్షస్యహృదయబోధనాత్ అక్షస్య ఫలగణనాత్ అ
శ్వచోదనాదక్షస్యయశసినాదక్షస్యాస్యప్రహర్షణంవ్యధిత అర్థః॥ సచ
ఋతుపర్ణశ్చఅక్షస్యద్యూతస్య హృదయబోధనాత్ యథార్థజ్ఞానాత్ అ
క్షహృదయజ్ఞానాద్ధేతోఃఅక్షస్యవిభీతకవృక్షస్యఫలగణనాత్ ఫలానాంప
రిగణనాత్-అశ్వచోదనాదక్షస్యతురంగచోదనాయాంసమర్థస్యసారథ్య
కర్మకుశలస్యేత్యర్థఃయశసికీర్త్యాంనాదక్షస్యనదక్షస్యఅదక్షస్య అసమర్థస్య
నఅదక్షస్యచాదక్షస్యద్వౌనఞౌప్రకృతమర్థం సాతిశయంసూచయతఃయశ
స్కరకర్మకుశలస్యేత్యర్థః-ఏవంభూతస్యాస్యనళస్యప్రహర్షణంహృదయహ
ర్షణంవ్యధితకృతవాన్॥నళస్యాశ్వహృదయప్రావీణ్యేనవిస్మితఋతుపర్ణశ్చ
ఆత్మనోప్యక్షహృదయనైపుణ్యప్రకటయితుకామః మార్గసమీపవర్తినః
కస్యచిదక్షవృక్షస్యఆలోకమాత్రాదేవ ఏతావంత్యస్యపత్రాణిఏతావంత్య
స్యఫలానీతిపరిగణనాత్నళస్యాపివిస్మయంజనయదితితాత్పర్యం॥

౨౧॥శ్లో॥బలజితదేవార్యాభ్యాంవిద్యానియమోఽథయుగపదేవార్యాభ్యామ్
సమ్మర్దేవార్యాభ్యాంవ్యధాయిసంస్పృశ్యసమ్పదేవార్యాభ్యామ్॥

వ్యా॥బలేతి॥పద॥బలజితదేవార్యాభ్యాం- విద్యానియమః- అథ-యుగప
త్-ఏవ-ఆర్యాభ్యాం-సమ్మర్దే-అవార్యాభ్యాం- వ్యధాయి-సంస్పృశ్య- సం
పదే-వారి-ఆభ్యాం ।అన్వ॥ అథబలజితదేవార్యాభ్యాం సమ్మర్దే అవార్యా
భ్యాంఆభ్యాంఆర్యాభ్యాంవారిసంస్పృశ్యయుగపదేవసంపదేవిద్యా నియ
మోవ్యధాయి॥అర్థః॥అథఅనంతరంబలజితదేవార్యాభ్యాందేవార్య ఇంద్రః
బలేనజితో దేవజిత దేవార్యోయాభ్యాం తాభ్యాంసమ్మర్దేయుద్ధే అవార్యా
భ్యాంనివారయితుమశక్యాభ్యాంఆభ్యామార్యాభ్యాం నళఋతుపర్ణాభ్యాం
వారిజలం సంస్పృశ్యఆచమ్యయుగపదేవ ఏకకాలమేవ సంపదే ఐశ్వర్యా
యవిద్యానియమః విద్యావినిమయఃవ్యధాయికృతః ॥ ఇంద్రాదప్యధికబలౌ
యుద్ధేశత్రుభిరనివార్యౌనళఋతుపర్ణౌఅక్షహృదయాశ్వహృదయాఖ్యయో
ర్విద్యయోర్యోగపరస్పరంవినిమయంకృతవంతావితితాత్పర్యం॥

౨౨॥శ్లో॥తదనుద్రుతమక్షమతస్వీకృత్యాస్వదహానేధికతమక్షమతః।
శ్రితఉన్నతమక్షమతఃస్ఫుటమేవకలిర్నళస్తునతమక్షమత॥

వ్యా॥తదన్వితి॥పద॥తదను-ద్రుతం- అక్షమతస్వీకృత్యా- స్వదహానే-అధి

కతమక్షమతః-శ్రితః-ఉన్నతం-అక్షం-అతః-స్ఫుటం- ఏవ-కలిం-నళః- తు-న-తం-అక్షమత్॥అన్వ॥తదనుఅక్షమతస్వీకృత్యాస్వదహనే ఆధికతమక్షమతః అతః కలిః ద్రుతం ఉన్నతంఅక్షంశ్రితఃనళస్తుతంస్ఫుటమేవ నాక్షమత్॥అన్వ॥ తదనుతదనంతరంఅక్షమతస్వీకృత్యా అక్షహృదయ స్వీకరణేన స్వదహనే కలిభస్మీకరణేఅధికతమక్షమతఃఅత్యంతసమర్థాత్ అతఃఅస్మాత్ నళాత్ కలిఃద్రుతంశీఘ్రంఉన్నతంఉత్తుంగంఅక్షంభీతవృక్షంశ్రితఃప్రాప్తవాన్- నళస్తుతంకలింస్ఫుటమేవనాక్షమత-ఆత్మానమాశ్రిత్య వర్తమానస్సోఢవాన్ తదనంతరమక్షవిద్యాబలేనకలినిగ్రహసమర్థాదస్మాన్నళాత్ కలిరతీవభీతస్సన్ సమీపవర్తినమక్షవృక్షమాశ్రితోభవత్ తదనంతరంనళస్తంప్రతిక్రుద్ధోభూదితితాత్పర్యం॥

౬౩॥శ్లో॥పతితమలసమేతస్యాభైమ్యారుషివిద్ధిమానలసమేతస్యాః।
ఆర్తిబలసమేతస్యాశ్రితస్యశరణప్రదోనలసమేతస్స్యాః॥

వ్యా॥పతితమితి॥పద॥పతితం-అలసం-ఏతస్యాః-భైమ్యాః- రుషి- విద్ధి-మా-అనలసమే-తస్యాః-ఆర్తిబలసమేతస్య అశ్రితస్య-శరణప్రదః-నళ-సః-మే-అతః-స్యాః॥అన్వ॥ హేనళఏతస్యాఃఅస్యాఃభైమ్యాః అనలసమేరుషపతితంఅలసంమావిద్ధి-అతఃఆర్తిబలసమేతస్యఆశ్రితస్యమేసఃశరణప్రదంస్యాః అర్థః॥హేనళఏతస్యాస్తవహృదయేవిద్యమానాయాఃఅస్యాఃభైమ్యాః దమయన్త్యాఃఅనలసమేరుషిఅగ్నిసమానేకోపేపతితంఅతఏవఅలసమవశంమాం మాంవిద్ధిజానీహి-అతఃఅస్మాత్కారణాత్ ఆర్తిబలసమేతస్యపీడావేగయుక్తస్యఆశ్రితస్యభవన్తమాశ్రితస్యమేమమసఃత్వంశరణప్రదఃస్యాః శరణప్రదోభవ-అభయప్రదోభవేతియావత్॥పూర్వమేవదమయంతీకోపానలేనదగ్ధశక్తింమాంప్రతిక్రోద్ధుర్నార్హసికింతుత్వామాశ్రితంమాంపాలయేతికలిర్నళంప్రార్థయామాసేతితాత్పర్యం॥

౬౪॥శ్లో॥కలిమితినానామాయన్నమంతమముచన్మహామనానామాయమ్।
కీర్తిధనానామాయంసదధాతిహరంతిరిపుజనానామాయమ్॥

వ్యా॥కలిమితి॥పద॥కలిం-ఇతి- నానామాయం-నమంతం- అముచత్-మహామనాః-నామ-అయం-కీర్తిధనానాం-ఆయం-సః- దధాతి-హరంతి- రిపుజనానాం-యం॥అన్వ మహామనాఃసః ఇతినమంతంనానామాయంకలిమముచన్నామ-రిపుజనానాంయంహరంతి- అయంకీర్తిధనానామాయందధాతి॥అర్థః॥మహామనాఃఉదారమనాఃసఃనళఃఇతిఏవ ముక్త్వానమంతంనమస్కుర్వన్తం-నానామాయంనానావిధవంచనాసహితంద్యూతాదివం

చనాకరమితియావత్-కలింఅముచన్నామవ్యసృజన్నామ-నామప్రసిద్ధ్యా-తే థాహిరిపుజనానామాశిశత్రుకృతనమస్కారాః-యంపురుషంహరంతి వశీకు ర్వంతి_అయంపురుషఃకీర్తిధనానాంకీర్తిలక్షణద్రవిణానాంఆయంఆగమందదాతి॥ఇతిప్రార్థయంతంకలింనళః పరమకారుణికతయాత్యజత్ యతోయ శోధనాశ్శత్రురక్షణాదికంకృత్వాయశస్సంపాదయంతీతితాత్పర్యం॥

౨౫॥ శ్లో॥అథనున్నాశ్వస్తేనప్రాస్థిత రాజామహాత్మనాశ్వస్తేన।
సాలలనాశ్వస్తేనస్యాదితిహాసతావిరోధినాశ్వస్తేన॥

వ్యా॥ అథేతి॥పద॥అథ-నున్నాశ్వః తేన-ప్రాస్థిత- రాజా- మహాత్మనా- అశ్వస్తేన-సా-లలనా-శ్వః- తే-న-స్యాత్-ఇతి-హాసతా-విరోధినా- ఆశు-అస్తేన॥అన్వ॥అథఆశువిరోధినాఅస్తేనఅతఏవాశ్వస్తేనసాలలనాశ్వః తేనస్యాత్ ఇతిహాసతామహాత్మనాతేననున్నాశ్వఃసరాజాప్రాస్థిత॥అర్థః॥ అథఅనంతరంఆశుశీఘ్రం(విరోధినాశత్రు)భూతేనకలినాఅస్తేనపరిత్యక్తేన అతఏవాశ్వస్తేన ప్రాప్తాశ్వాసేనసాలలనాదమయంతీశ్వఃప్రభాతేత్రేతవనస్యాత్ న సంభవేత్ ఇతిఏవం ప్రకారేణనిభృతమృతుపర్ణంహసతా తేన మహాత్మనానళేననున్నాశ్వఃప్రేరితతురంగఃసరాజాప్రాస్థితప్రస్థితవాన్॥ కలిగమనానంతరంనళచోదితాశ్వఋతుపర్ణఃభీమనగరంప్రతిప్రాతిష్ఠదితితా॥

౨౬॥ శ్లో॥ సోయమనేనాయతతామిష్టఇతిసమంత్వనేనాయతతామ్ ।
వహతిదినేనాయతతాంపురీంప్రియేణాశ్రితాంజనేనాయతతాం॥

వ్యా॥ సఇతి॥పద॥సః-అయం-అనేనాః-యతతాం-ఇష్టే-ఇతి-సమం-తు అనేన- అయత- తాం- వహతి- దినే-అనాయతతాం- పురీం-ప్రియేణ-ఆశ్రితాం-జనేన-అయతతాం॥అన్వ॥అనేనాఃఅయంఇష్టేయతతామితితుదినేఅనాయతతాంవహతిసతిసఃఅనేనసమంప్రియేణజనేనాశ్రితాం ఆయతతాంతాంపురీమాయత॥అర్థః॥ అనేనాఃనిష్పాపః అయంనళః ఇష్టే ఈప్సితేదమయంతీవశే నేయతతాం యత్నంకరోతుఇతితుఃఇతిమత్వైవదినేదివసేఅనాయతతాంఅదీర్ఘత్వంఅల్పత్వమిత్యర్థః వహతిసతి- దినేవ్యత్రిఘటికాశేషే సతీత్యర్థఃసనళః అనేనసమమృతుపర్ణేనసాకం ప్రియేణజనేనదమయంత్యాఆశ్రితాంఆయతతాంఆయైరర్థాగమైఃతతాంవిస్తృతాంతాంపురీంభీమనగరీంఆయతప్రాప్తవాన్॥ నళఃఋతుపర్ణేనసార్థంసాయాహ్నేవిదర్భనగరీంప్రవివేశేతితాత్పర్యమ్-

౨౭॥ శ్లో॥సజ్జనతామహితస్యవ్యగ్రేతరలోకసూచితామహితస్య।
సద్వీవతామహితస్యద్రుతంపురస్యేక్షణాత్తతామహితస్య

వ్యా॥ సజ్జనతేతి॥ పద॥ సజ్జనతామహితస్య- వ్యగ్రేతరలోకసూచితా మహితస్య-సః-ద్విషతాం-అహితస్య ద్రుతం-పురస్య-ఈక్షణాత్-తతామ హి- తస్య॥అన్వయః॥సజ్జనతామహితస్యవ్యగ్రే తరలోక సూచితా మహి స్యద్విషతాం అహితసతస్య పురస్యఈక్షణాత్ సః ద్రుతంతతామహి ॥ అర్థః ॥ సజ్జనతామహితస్యసజ్జనసమూహపూజితస్య- వ్యగ్రేతరలోక సూచితామహితస్యమహః ఉత్సవఃసాస్యాస్తీతిమహీతస్యభావః మహితా సానభవతీతిఅమహితావ్యగ్రేతరేణఅవ్యగ్రేణ లోకేనజనేనసూచితాఅమ హితాయస్యతస్యఉదాసీనజనత్వాత్సూచితానుత్సవత్వస్యేత్యర్థః ద్విషతా మహితస్యశతూణామనిష్టస్యతస్యపురస్య భీమనగరస్యఈక్షణాద్దర్శనా త్ సఃఋతుపర్ణః ద్రుతంశీఘ్రందర్శనక్షణఏవవాతతామవిషణ్ణోభూత్ హి శబ్దః ప్రసిద్ధౌ ॥ఋతుపర్ణః అసంభ్రాన్తజనసూచితస్వాయంవరాభావంపురం దృష్ట్వాదమయంత్యాఅలాభాదవమాననాచ్చఅతితరాంవిషణ్ణోభూదితితా ౭౭॥ శ్లో॥ కర్తుమ్మానంతేనశ్రమఇతినీతో భువోయమానంతేన ।

స్వంధామానంతేనప్రేమ్ణాభీమేనజితవిమానంతేన ॥

వ్యా॥ కర్తుమితి॥ కర్తుం-మానం-తే-న- శ్రమః-ఇతి-నీతః-భువనఅయం-ఆ నంతా,ఇన-స్వం-ధామ-అనం- తేన-ప్రేమ్ణా-భీమేన-జితవిమానం తేన॥అ॥ భువఇన తేశ్రమఃనఇతిమానంకర్తుం అనంతాఆయం తేనభీమేనఅనం తేన ప్రే మ్ణాజితవిమానంస్వంధామనీతః॥అర్థ॥ హేభువఇనభూవ్యాధిపఋతుపర్ణ తేతవశ్రమః అధ్వజనితశ్రమః నభవేదితిఉక్త్వామానంపూజాంకర్తుం ఆ నంతానమ్రఃఅయంఋతుపర్ణః తేనభీమేనభీమరాజేనఅనం తేన ప్రేమ్ణాఅతి శయస్నేహేనజితవిమానంజితానిపరాజితానివిమానాని వ్యోమయానాని యేనతత్-స్వంస్వకీయంధామగృహంనీతఃప్రాపితః ॥ భీమరాజోపిఅతివిన యాన్వితమృతుపర్ణంపూజయితుం దేవగృహసుందరంస్వగృహం ప్రాప యామాసేతి తాత్పర్యమ్-

౭౮॥ శ్లో॥ ప్రథితతమాయామాయాంశు చిరథవసతావను త్త

మాయామాయామ్ । చారుతమాయామాయాన్న

ళఃస్మరన్వసతిమసుసమాయామాయామ్ ॥

వ్యా॥ ప్రథితేతి॥ పద॥ ప్రథితతమాయామాయాం-శుచిరథవసతౌ-అను త్తమాయాః-మాయాం-చారుతమాయాం-అయాత్-నళః-స్మరన్-వసతిం-అ సుసమాయాః-మాయాం ॥అన్వ॥ ప్రథితతమాయామాయాం ॥చారుతమా యాంశుచిరథవసతౌమాయాంఅను త్తమాయాః అసుసమాయాఃమాయాం

స్మరన్నళః వసతిమాయాత్ ॥అర్థః॥ ప్రథితతమాయామాయాం అతిశయేన
ప్రథితః ప్రథితతమః ఆయామో దైర్ఘ్యం యస్యాస్తస్యాం చారుతమా
యాం అధికమనోహరాయాం శుచిరథవసతౌ శుద్ధరథగృహే మాయాం శో
భాయాం సంపత్త్యాం వానవిద్యతేఽఽత్తమా యస్యాస్తస్యాః అనుత్తమాయాం అ
సుసమాయాః పాత్రసమాయాః దమయంత్యాః మాయాం స్వయంవరవ్యాజ
మయీంవంచనాం స్మరన్ చింతయన్ నళః వసతింరాత్రిం వసతి రాత్రి వే
ళ్నానాత్యమరః. ఆయాత్ ప్రాప ॥ ఋతుపర్ణేంతః ప్రవిష్టే సతితస్యాం రాత్ర్యాం నళస్తత్ర వరరథవసతౌ వాసమకరోదితి తాత్పర్యమ్.

౨౯॥ శ్లో॥ తం స్వనయానంతరసాన్నిధ్యగతం ప్రేక్ష్యసున్నయానంతరసా
అభ్యుదయానంతరసావధిత ముదా నైషధప్రియానంతరసా ॥

వ్యా॥ తమితి. పద॥ తం-స్వనయానంతరతసాన్నిధ్యగతం-ప్రేక్ష్య-సున్న
యానం-తరసా-అభ్యుదయాన్-అంతః-అసౌ-అధిత-ముదా-నైషధప్రియా
అనంతరసా ॥అన్వ॥ స్వనయానంతరసాన్నిధ్యగతంతరసాసున్నయానంతం
ప్రేక్ష్యఅనంతరసాసౌనైషధప్రియాముదాఅంతః అభ్యుదయాన్ అధిత॥ అ
ర్థః ॥ స్వనయానంతరసాన్నిధ్యగతం స్వనీతి ప్రయోగానంతరమేవ సామీ
ప్యంప్రాప్తంతరసా వేగేన సున్నయానం ప్రేరితహయం తం నళం ప్రేక్ష్య దృ
ష్ట్వా అనంతరసా అనవసానశృంగారాది రసవిశేషోపేతా అసౌ నైషధప్రి
యా ఇయం నళభార్యా దమయంతీ ముదా హర్షేణ అంతః మనసి అభ్యుదయాన్
రాజ్యలాభాదీన్ అధిత ధృతవతీ ॥ స్వబుద్ధికల్పితస్వయంవరవ్యాజేన సాన్ని
ధ్యగతం నళం ప్రేక్ష్య దమయంతీ ననందేతి తాత్పర్యమ్.

౩౦॥ శ్లో॥ తన్నున్నాళీకేన స్థీయత ఇత్యత్ర సుముఖ నాళీకేన ।
కింహీనాళీకేనస్వకమిత్రా కృత్తరిపుజనాళీకేన ॥

వ్యా॥ తన్నున్నేతి॥ పద॥ తన్నున్నా-అళీ-కేన-స్థీయతే- ఇతి- అత్ర- సు
ముఖనాళీకేన-కిం-హీనాళీకేన-స్వకమిత్రా- కృత్తరిపుజనాళీకేన ॥అన్వ॥ అ
త్ర కేనస్థీయతే సుముఖనాళీకేన హీనాళీకసకృత్తరిపుజనాళీకేన స్వకమిత్రా
స్థీయ ప్రేకేంఇతి అళీ తన్నున్నా ॥ అర్థః ॥ అత్ర రథే కేన స్థీయత ఇతి సాధారణ
ప్రశ్నః-సుముఖనాళీకేన నాళీకం కమలం సుష్ఠుముఖం సుముఖం నాళీకం యస్య
తేన హీనాళీకేన అసత్య రహితేన కృత్తరిపుజనాళీకేన రిపుజనానాం నాళీకాః
సంక్రి కీలస్యాః కంఠరకః కృత్తచ్ఛిన్నం అజనీకం యేన తేన స్వకమిత్రా స్వ
నాయకేన స్థీయతే కిం ఇతి పిశేషప్రశ్నః ఏవం ప్రకారేణ జ్ఞాతుం సఖీ అళీః తన్ను
న్నా తయా భైమ్యా ప్రేరితా ॥ఋతుపర్ణస్సారథ్యస్థితం నళమేవ జానంత్యపితే

స్యాల్పశరీరత. యాపునశ్చ సఏవాన్యోవేతిసందిహానాతంపరీక్ష్యనిశ్చేతు కామా కాంచన సఖీంప్రాహిణోత్ సాచనళపరిసరం ప్రాప్యకోసౌరథస్థితః త్వచుస్మాకందమయంత్యాఃకాంతఃకిమితిపృష్టవతీతి తా॥ హీనాఖీకేనత్యాగే నసత్యమేవవదేత్యభిప్రాయః ॥

౩౧॥ శ్లో॥ తంసారామానయతఃపరీక్ష్యబహుధాగుణాభిరామానయత॥
స్వజనగిరామానయత స్వవయస్యావసతిమపి పరామానయత॥

వ్యా॥ తమితి॥పద॥తం-సా-రామా-నయతః-పరీక్ష్య-బహుధాగుణాభిరామాః-నయుతః-స్వజనగిరా-అమానయత_స్వవయస్యా-వసతిం-అపి-పరాం-ఆనయత॥అన్వ॥యతోగుణాభిరామాఃనతంసారామానయతోబహుధాపరీక్ష్యస్వజనగిరాఅమానయత-పరాంస్వవయస్యావసతిమపిఆనయత అర్థః ॥ యతోయస్మాన్నళాత్ గుణాభిరామాః గుణైశ్శౌర్యాదిభిరభిరామాఃమనోజ్ఞాఃన-తంనళంసారామాపూర్వశ్లోకోక్తాసఖీనయతఃనీతిమార్గజ్ఞాతియావత్-బహుధాబహుప్రకారేణపరీక్ష్యనిశ్చిత్యస్వజనగిరాదమయంతీవచనేనఅమానయతపూజితవతీ- సపరాంఉత్కృష్టాం స్వవయస్యావసతిమపిదమయంతీగృహమపి ఆనయతఆనీతవతీ ॥ పూర్వశ్లోకోక్తాసఖీతంబహుధాపరీక్ష్యనళ ఇతినిశ్చిత్యదమయంతీవాక్యేనసంపూజ్యతంనళందమయంతీగృహమపిఆనీతవతీతి తాత్పర్యమ్.

౩౨॥ శ్లో॥ తరసైవాసావాసస్స్వాంవికృతిమహేర్వసన్సువాసావాసః ॥
స్థిరభావాసావాసస్స్నిగ్ధశ్చారం స్తనృపతివాసావాసః ॥

వ్యా॥ తరసేతి॥పద॥ తరసా-ఏవ-అసౌ-ఆస-స్వాం-వికృతిం- అహేః-వసన్- సువాసాః- వాసః స్థిరభావా- సా- వాసఃస్నిగ్ధః-చ-అరం స్త-నృపతివాసావాసః ॥అన్వ॥ సువాసాఃఅసౌఅహేఃవాసోవసన్ తరసైవస్వాంవికృతిమాస-స్థిరభావాసావాస్నిగ్ధస్సచనృపతివాసావాసోభూత్వాఅరంస్త॥అర్థః ॥ సువాసాఃపూర్వమేవశోభనవస్త్రః అసౌనళఃఅహేఃసర్పస్యవాసోవస్త్రంవసన్ ఆచ్ఛాదయన్ తరసా వేగేనైవస్వాంస్వకీయాంవికృతింవికారభావంసర్పదంశనజన్యకుబ్జత్వలక్షణంఆసత్యక్తవాన్ స్థిరభావానిశ్చలస్వభావాసాదమయంతీవా- వాశబ్దః సముచ్చయేస్నిగ్ధః స్నేహయుక్తః సనళశ్చనృపతివాసావాసోభూత్వానృపతివాసఃభీమరాజగృహంతస్మిన్ ఆవాసోయస్యసఃనృపతివాసావాసస్సన్ అరంస్తక్రీడితవాన్ ॥ పూర్వోక్తంసర్పవాక్యంస్మరన్ తద్దత్తంవస్త్రంవసానోనళః తద్దంశనజాతంవికారభావంవిముచ్యపూర్వవదతి మనోహరంవపుః ప్రాప్యరాజభవనం ప్రవిశ్యదమయం

త్యాసహాస స్నేహం క్రీడితవానితి తాత్పర్యమ్.

౩౩॥శ్లో॥ నృపధామని శాంతేనవ్యతీత్య భైమిసమాగమనిశాం తేన ।
ద్విషతామనిశాం తేనశ్వశురో దృష్టశ్శ్రితో త్తమనిశాంతేన ॥

వ్యా॥ నృపేతి॥ పద॥ నృపధామని- శాం తేన-వ్యతీత్య-భైమీసమాగమని శాం-తేన-ద్విషతాం-అనిశాం తేన-శ్వశురః-దృష్టః- శ్రితో త్తమనిశాంతేన ॥ అన్వ ॥ ద్విషతామనిశాం తేన శ్రితో త్తమనిశాంతేన శాం తేనభైమీసమాగమనిశాంవ్యతీత్యనృపధామనిశ్వశురో దృష్టః ॥అర్థః॥ ద్విషతాంశత్రూణా మనిశాంతేన సదామృత్యుభూతేన - అంతో నాశో ద్వయోమృత్యు రిత్యమరః- శ్రితో త్తమనిశాం తేననిశాంతం అంతః పురంశ్రితం ఉత్తమంని శాంతంమేన- తేనసంప్రాప్తదమయంతీ నికేతనేనేతియావత్- శాంతేన శాంతిగుణయుక్తేన తేననళేన భైమీసమాగమనిశాదమయంతీ సమాగమ రాత్రింవ్యతీత్య అన్యేద్యుః ప్రాతరేవనృప ధామనిరాజవేశ్మనిశ్వశురో భీమరాజః దృష్టః దదృశే ॥ నళస్తుప్రియయాసహితో గాత్రింవ్యతీత్యతదనంత రదివసే రాజభవనస్థితంశ్వశురంప్రియయాసహస మాగత్యదృష్టవానితి తా-

౩౪॥ శ్లో॥ ధృతజడిమా నేహాసీదృతుపర్ణో స్మిన్ప్రదృశ్యమానేహాసీ ।
ఆత్మసమానేహాసీదభిపూజ్యైనన్నళో రిమానేహాసీ ॥

వ్యా॥ ధృతేతి॥ పద॥ధృతజడిమా-న-ఇహ-ఆసీత్- ఋతుపర్ణః అస్మిన్- ప్రదృశ్యమానే-హాసి ఆత్మసమానే అహాసీత్ - అభిపూజ్య- ఏనం-నళః అరిమానేహాసీ ॥అ॥ ఆత్మసమానేఅస్మిన్నళేఇహప్రదృశ్యమానేసతిహాసీఋతుపర్ణః ధృతజడిమా నాసీత్- అరిమానేహాసీనళశ్చ ఏనమభిపూజ్యఅహాసీత్ అర్థః॥ ఆత్మసమానేఆత్మతుల్యేఅస్మిన్నళేఇహనృపధామ్నిప్రదృశ్యమానే వీక్షమాణేసతిహాసీహాసవాన్ ఋతుపర్ణఃధృతజడిమాజడిమాజాడ్యం ధృతంజడిమాయేనసఃధృతజాడ్యోనాభవత్ సానందఏవాసీదిత్యర్థః- పశ్చాత్ అరిమానేహాసీ అరీణాంమానంగర్వంఈహాంచేష్టాంచఅసితుం క్షేప్తుంశీలం యస్యసనళశ్చ ఏనమృతుపర్ణం అభిపూజ్య పూజయిత్వాఅహాసీత్ విసృష్టవాన్ ॥ నృపధామన్యవస్థితఋతుపర్ణఆత్మతుల్యేన ళేదమయన్త్యాసహప్రదృశ్యమానేసతిలజ్జాంవిహాయ సంతుష్టఏవాసీత్ నళశ్చ ఋతుపర్ణమభిపూజ్యఆత్మనగరంప్రతివిసృష్టవానితి తాత్పర్యమ్_

౩౫॥శ్లో॥ సానుసమాసామాసస్సైన్యవరమిహపురేనళో యమాసామాస
శ్రీభామాసామాసశ్రీమమమునానాయిసుముఖమాసామాసః॥

వ్యా॥_సేతి॥ పద॥సానుసమాసామాసః- సైన్యవరం-ఇహ- పురే-నళః-అ

యం-ఆసామాస-స్త్రీణాం-ఆసాం-ఆస-శ్రమం-అమునా-అనాయి-సుముఖ మాసామాసః॥అన్వ॥ సాసుసమాసామాసోయన్నళఃఇహపురెస్వైరంఆసామాస ఆసాంస్త్రీణాంశ్రమంచాస-సుముఖమాసాఅమునామాసోనాయి॥ అర్థః॥సాసుసమాసామాఅసుసమాభార్యాతస్యాస్సామప్రియ భాషణంతెనసహావర్తతఇతిసాసుసమాసామాసోయన్నళఃఇహపురేఅత్రభీమపుర్యాం స్వైరంయథేష్టంఆసామాసఅవసదిత్యర్థః ఆసాం స్త్రీణాం దమయంతీ జనన్యాదీనాంశ్రమంచదుహితృక్లేశజనితంమనోదుఃఖమాసచ-అసుక్షేపణే- క్లేశమపాకారేత్యర్థః-అమునాసుముఖమాసా-మాఃచంద్రమాః- మాసోమాసనిశాకరావితివై జయంతీముఖమేవమాఃశోభనోముఖమాయస్యసఃసుముఖమాఃతేనసుముఖమాసామాసఃత్రింశద్రాత్రంఅనాయినీతః- నళః తత్రపురెదమయంతీబంధుస్త్రీణాన్నిర్వేదజంక్లేశంనిరస్యస్ప్రియభాషిణ్యాదమయన్త్యాసహాతత్రపురేమాసమాత్రమవసదితి తాత్పర్యమ్॥

౩౬॥శ్లో॥అథమహదారాజితయాచమ్వాస్వపురన్నళ స్తదారాజిత్రయా।
సాసిగదారాజితయాపుష్కరమభ్యధాదుదారాజిత్రయా॥

వ్యా॥అథేతి॥ప॥అథ-మహాల్-ఆర-అజితయా-చమ్వా- స్వపురం- నళః- తదా-రాజితయా-సాసిగదారాజితయా-పుష్కరం-అపి- అభ్యధాత్- ఉదారాజితయా॥అన్వయః॥అథసాసిగదారాజితయాఅజితయా రాజితయా చమ్వాతదాసనళఃమహాల్ స్వపురంఆర- ఉదారాజితయా పుష్కరమభ్యభ్యధాత్॥అర్థః॥అథఅనన్తరంసాసిగదారాజితయాఅసిఃఖడ్గఃగదాముద్గరఃఅసీనాంగదానాంచరాజిఃసమూహఃతత్సద్భావఃసాసిగదారాజితాతయాఅజితయాశత్రుభిరజితపూర్వయారాజితయాదీపితయాచమ్వా సేనయాసహాతదాసనళఃమహాల్ విశాలంస్వపురంస్వరాజధానీంఆరప్రాప్తవాన్ఉదారాజితయాఉత్కృష్టయుద్ధభావేనపుష్కరంరాజ్యాపహారిణమపిఅభ్యధాత్-యుద్ధాయఅభిహితవాన్।నానావిధాయుధవత్వాదీప్యమానయామహత్యాసేనయాసహనళఃస్వరాజధానీంప్రవిశ్యయుద్ధాయపుష్కరమాజుహావచేతితా

౩౭॥శ్లో॥మయినానామాయాసిత్వయామనోనాత్రమానినామాయాసి।
ధన్వవనామాయాసిద్యూతాయాలంక్వచేతినామాయాసి॥

వ్యా॥మయీతి॥పద॥మయి-నానామాయా-అసి-త్వయా-మనః-న-అత్ర-మానినాంఆయాసి-ధన్వవనామాయ-అసి-ద్యూతాయ-అలం-క్వ-చేతనామాయాసి॥అన్వ॥హేపుష్కరత్వయామయినానామాయాఅసి అత్ర మానినాం మనోనాయాసిధన్వవనామాయఅలమసివాద్యూతాయాలమసివాఏతయోః

క్వచేతనామాయాసి॥అర్థః॥ హేపుష్కరత్వయామయినానామాయానానావి
ధవంచనాఆసిక్షిప్తా-అత్రఅస్మిన్విషయేమానినామభిమానవతాంమనః నా
యాసీఆయాసః క్లేశః త్వద్యుక్తమాయాసీతన్నభవతి-వరజనితాగః ప్రయోగే
మానినాన్మనోనవ్యథతఇత్యర్థః-ధన్వవనామాయాలమసికిమిత్యధ్యాహారః
యుద్ధేచాపస్యావనామాయధనుఃసజ్జీకర్తుంఅలంసమర్థోసివా-ద్యూతాయ
వాపూర్వదురోదరాయవాఅలమసిఏతయోరుభయోఃపక్షయోఃకస్మిన్నపిత్వేబు
ద్ధిమాయాసితయోర్మధ్యేకుత్రబుద్ధిమాగచ్ఛసీత్యర్థః-యాపాణేఆజ్ఞాపూర్వా
త్ లటిసిప్॥ హేపుష్కరత్వయామయినానామాయాఃకృతాతథాపిఅస్మాకమ్మ
నోక్లిష్టంఇదానీంయుద్ధాయవాద్యూతాయవా సమర్థోసితయోః క్వబుద్ధిం
ప్రతిపద్యసేతత్ పరిగృహాణేతిపుష్కరంప్రతినళఉవాచేతితాత్పర్యమ్॥

౩౮॥శ్లో॥ఇత్యుక్తోదేవనతఃసోర్థ్యభవత్పుష్కరః ప్రమా, దేవనతః।
యేనసబిభిదేవనతఃపురావనేశ్రమమపిప్రపేదేవనతః॥

వ్యా॥ఇతీతి॥పద॥ఇతి-ఉక్తః-దేవనతః-సః-అర్థీ-అభవత్-పుష్కరః- ప్రమా
దేఅవనతః-యేన-సః-బిభిదే-అవనతః-పురా-అవనేః శ్రమం- అపి-ప్రపేదే-
వనతః॥అన్వ॥ఇతిఉక్తఃపుష్కరఃప్రమాదేఅవనతఃదేవనతఃఅర్థ్యభవత్ యేన
సనళఃపురాఅవనేఃఅవనతః బిభిదే-వనతఃశ్రమమపిప్రపేదే॥అర్థః॥ఇతిద్యూ
తంయుద్ధంవాగృహాణేతినళేనఉక్తఃసపుష్కరఃప్రమాదేఅపాయేఅవనతః
పతితస్సన్ దేవనతః దేవనంద్యూతంతస్మాత్ పంచమీఅర్థ్యభవత్ ప్రయోజ
నాకాంక్ష్యభవత్ యేనదేవనేనసనళఃపురాపూర్వంఅవనేఃభూమేఃఅవనతః
రక్షణాద్బిభిదేభిన్నఃరాజ్యహానింప్రాప్తఇత్యర్థః-వనతఃకాననాత్ అపాదా
నేఅథవాసప్తమ్యర్థేతసిల్-వనేఇత్యర్థఃయద్వావనతః వనంప్రాప్యేతిల్య
బ్లోపేపంచమీ-శ్రమమపిప్రపేదేవనేఖేదమపిప్రాప్తవాన్॥ద్యూతంయుద్ధం
వాగ్రహాణేత్యుక్తఃపుష్కరోదేవనమపేక్షితవాన్ అక్షవిద్యామజానానోనళః
యేనపురారాజ్యాద్భ్రష్టఃవనేశ్రమమపిప్రపేదేతద్దేవనమైచ్ఛదితితాత్పర్యం

౩౯॥శ్లో॥సచరాజాయతతేనద్యూతేసుపణేజితోవ్యజాయతతేన।
నిర్వ్యాజాయతతేనత్యక్తశ్చాగస్సుగతరజాయతతేన॥

వ్యా॥సఇతి॥పద॥సః-చ-రాజా-అయత తేన-ద్యూతే- అసుపణే- జితః-
వ్యజాయత-తేన-నిర్వ్యాజాయత తేన-త్యక్తః,చ,ఆగస్సు,గతరజాః, యత
తేన॥అన్వ॥సరాజాఅసుపణేద్యూతేఅయతత, పశ్చాత్ నిర్వ్యాజాయతతే
నఅయతతేసజితఃవ్యజాయత- తేనత్యక్తశ్చతథాహిగతరజాఃఆగస్సునయాత
తే॥అర్థః॥సరాజాపుష్కరః,అసుపణేఅసుః ప్రాణఃపణోయస్మిన్ తస్మిన్ ద్యూతే

దేవసేనా సుతతయా స్వీకృతవాన్, పశ్చాత్ నిర్వ్యాజాయ తతే సనిర్వ్యాజః ఛలరహితః ఆయుః ధనాగమః నిర్వ్యాజా యేనతత ప్రభూతః సేన అయుత తేన శుభావహావిధివ్యాప్తేన తేనజితః నిర్జితః వ్యాజాయుత బభూవ- తేనన ళెనత్యక్త శ్చముక్తశ్చ, వధేకర్తన్యే సతిన ళెన కృపయాముక్తః తదర్థః తథాహి గతరజాః గతక్రోధః పురుషః ఆగస్సు అపరాధేషు నయత తేయత్నం నకరోతి ప్రాణప ణేద్యూతేన ళేనపరాజితః పుష్కరః కృపయాముక్త ఇతి తాత్పర్యమ్॥

౪౦॥ శ్లో॥ అయిభవనేత్రాయస్వ స్వపురం పుష్కర ముదం జనే త్రాయస్వ।
యుతబల నేత్రాయస్వ స్నేహాయ పురాస్మ రమిత నేత్రాయస్వః

వ్యా॥ అయీతి॥ పద॥ అయి, భవనే, త్రాయస్వ, స్వపురం, పుష్కర, ముదం, జనే, అత్ర, అయస్వ, యుతబల నేత్రాయస్వ, స్నేహాయ, పురా, స్మ, రమిత నేత్రాయ, స్వః॥ అన్వ॥ హే యుతబలనేత్రాయస్వ అయిపుష్కర భవనే స్వపురం త్రాయస్వ అత్ర జనే పురా స్మ ముదం అయస్వ రమిత నేత్రాయ స్నేహాయ స్వః॥ అర్థః॥ హే యుతబలనేత్రాయస్వ బలో హస్త్యాదిః తన్నయంతీతి బలనేత్రాః సేనాపతయః ఆయః అర్థాగమః స్వం పుత్రమిత్రకళత్రాది బలనేతా రశ్చ ఆయశ్చ స్వాశ్చ యుతాః సంయుక్తా బలనేత్రాయస్వాః యేనతత్ర సంబుద్ధిః హే యుతబలనేత్రాయస్వ అయిపుష్కర అయీత్యాభిముఖ్యాకరణే అవ్యయం, భవనే ప్రాసాదే స్థిత్వేతి శేషః స్వపురం స్వనగరం త్రాయస్వ పాలయ స్వ అత్ర జనే అస్మిన్ జనే మయీతి యావత్ - పురా స్మ పూర్వమివ స్మ ఇవార్థే పూర్వవదిత్యర్థః, ముదం ప్రీతిం అయస్వ అయగతౌ ప్రాప్నుహి, మితం స్నేహ సహితం నేత్రం దర్శనం యస్య తస్మై రమిత నేత్రాయ నేత్రశబ్దేన దర్శనముచ్యతే స్నేహసహితం దర్శనం రమితం భవతి స్నేహాయ సౌహార్దాయ స్వః భవానః హే పుష్కర త్వదీయం సర్వస్వం గృహీత్వా స్వభవనం ప్రాప్య త్వదీయం నగరం పరిపాలయ, తతః పరం కోపం విహాయ పూర్వవత్ స్నిగ్ధో భవేతి పుష్కరం ప్రతి నళ ఉవాచేతి తాత్పర్యమ్॥

౪౧॥ శ్లో॥ హరిపవనయమానస్య స్వబలాదితి తులయతోనునయమానస్య।
స్నేహానయమానస్య ప్రణతిమయాత్ పుష్కరస్సనయమానస్య॥

వ్యా॥ హరీతి॥ పద॥ హరిపవనయమాన్ - అస్య - స్వబలాత్ - ఇతి తులయత అనునయమానస్య స్నేహాన్ - అయమానస్య - ప్రణతిం - అయాత్ - పుష్కరః సనయమానస్య॥ అ॥ స్వబలాత్ హరిపవనయమాన్ తులయతః - ఇతి అనునయమానస్య - స్నేహానయమానస్య సనయమానస్యాస్య పుష్కరః ప్రణతిమయాత్ ॥ అర్థః॥ స్వబలాత్ స్వసామర్థ్యాత్ హరిపవనయమాన్ ఇంద్రవాయుయ

మూర్ఛితుల యతః సదృశీకుర్వతః ఇతి ఇత్థం అనునయమానస్య అనునయం కుర్వతః స్నేహార్ద్ర సాహాయ్యార్థం అయమానస్య గచ్ఛతః సనయమానస్య సేతిగర్వసహితస్య అస్య నళస్య పుష్కరః ప్రణతిం ప్రణామం అయూతే అకరోత్॥ అపకారిణం శాసితుం సమర్థోపి కృపయా ముక్త్వా అనునయం కుర్వతః స్నేహయుక్తస్య పుష్కరః ప్రణామమకరోదితి తాత్పర్యమ్,

౪౨॥శ్లో॥ అరిసేనానాశస్యాశ్రితవత్సల తేస్తు చేతనానాశస్యా ।
పూరితనానాశస్యాస్తోకయశోభిః కదాపి నానాశస్స్యాః ॥

వ్యా॥ అరీతి॥ పద॥ అరిసేనానాశస్య-ఆశ్రితవత్సల-తే-అస్తు-చేతనా-న అశస్యా-పూరితనానాశస్య-అస్తోకయశోభిః-కదాపి-న-అనాశః-స్యాః ॥ అన్వయః ॥ హే ఆశ్రితవత్సల అస్తోకయశోభిః పూరితనానాశస్య అరిసేనానాశస్య తే చేతనా అశస్యా నాస్తు- కించ కదాపిత్వం అనాశోన స్యాః। అర్థః॥ నళం ప్రతి పుష్కరవాక్యం॥ హే ఆశ్రితవత్సల హే శరణాగతస్నిగ్ధ అస్తోకయశోభిః అనల్పాభిః కీర్తిభిః పూరితనానాశస్య పరిపూరితసకలదిగంతరస్య అరిసేనానాశస్య శత్రుసేనానాశకరస్య తే తవ చేతనా బుద్ధిః అశస్యా అస్తుత్యా నాస్తు న భవతు స్తుత్యైవ భవత్విత్యర్థః కించ కదాచిదపి త్వం అనాశోన స్యాః ఆశా ఇచ్ఛా సా యస్య స విద్యతే స అనాశః న భవేః సత్యపి విభవే ప్సవ భూయా ఇత్యర్థః- రాష్ట్రాంత్యాయం ధర్మః యదుక్తమ్మాఘకావ్యే- తృప్తి యోగః పరేణాపి నమహిమ్నా మహీయసామ్ । పూర్ణశ్చంద్రోదయాకాంక్షీ దృష్టాంతో త్ర మహార్ణవ ఇతి। ఆశ్రితానాం అస్మదాదీనాం వత్సల నళ తవ బుద్ధిః స్తుత్యా భవతు త్వదిష్టం సర్వమపి సఫలం భవత్విత పుష్కరః సానందమాశాసేతి తాత్పర్యమ్-

౪౩॥శ్లో॥ ఇతి స ననామ నళస్య ప్రీతోంఘ్రీ ఫుల్లవక్త్రనామనళస్య ॥
శత్రూణామనళస్య ప్రయయౌ చ సమో బలేన నామ నళస్య ॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి-సః- ననామ- నళస్య-ప్రీతః- అంఘ్రీ-ఫుల్లవక్త్రనామ నళస్య-శత్రూణాం-అనలస్య-ప్రయయౌ-చ సమః-బలేన-నామ-నళస్య అన్వ ॥ నళస్య బలేన సమః ప్రీతః స పుష్కరః ఫుల్లవక్త్రనామ నళస్య శత్రూణామనలస్య నళస్య అంఘ్రీ ఇతి ననామ ప్రయయౌ చ నామ ॥ అర్థః॥ నళస్య నళో నామ సుషిర తృణవిశేషః తస్య బలేన శక్త్యా సమః తుల్యః నళతృణస్యేవ తృణకల్ప ఇత్యర్థః ప్రీతః సంతుష్టః స పుష్కరః ఫుల్లవక్త్రనామ నళస్య ఫుల్లం వికసితం వక్త్రం నామ వక్త్రనామధేయం నళం కమలం యస్య వికసితవదన వ్యాజపద్మస్యేత్యర్థః- శత్రూణామభిమతానాం అనలస్య లళయోరభేదః అశనిభూ

తస్యనళస్యనిషధరాజస్య, అంఘ్రీచరణౌ ఇతి ఉక్త్వానమ ప్రణామంచ క్రే-ప్రయయౌచ నామస్వదేశమపగతవాంశ్చ నామ- నామప్రసిద్ధౌ॥ పుష్కరః అహితనాశకస్యాపిస్వస్మినప్రియం కుర్వతో నళస్యపాదయోః ప్రణమ్యస్వపురంజగామేతి తాత్పర్యమ్-

౪౪॥ శ్లో॥ ముదమమునామ ముక్తైనప్రాపసరాజ్యంమహాత్మనాముక్తైన।
ధృతనానామ ముక్తైనప్రాశాసీన శేనవిఘటనాముక్తైన॥

వ్యా॥ముదమితి॥పద॥ముదం-అమునా-ము క్తైన-ప్రాప-సః-రాజ్యం-మహాత్మనాం-ఉక్తైన-ధృతనానాముక్తైన-ప్రాశాసి-న శేన-విఘటనాముక్-తేన॥అ॥సఃఅమునామ ముక్తైన ముదంప్రాప-మహాత్మనాముక్తైనధృతనానాముక్తైనతేనన శేనవిఘట నాముక్ రాజ్యంప్రాశాసి।అర్థః సపుష్కరఃఅమునాముక్తైనఅనేన మోచనేనముక్తేనేతిభావేనిష్ఠా-నళఃపుష్కరంగృహీత్వాధర్మబుద్ధ్యాముమోచేత్యర్థః- ముదంహర్షం ప్రాపప్రాప్తవాన్ మహాత్మనాంపండితానాంఉక్తైనకథితేః నళో ధార్మికః యశస్వీమహాత్మాచేతిమహాత్మభిఃస్తుతేనేత్యర్థః ఉక్తైనేతికర్మణినిష్ఠా- మహాత్మనామితికర్తరిని ష్ఠాధృతనానాముక్తైనధృతాఃనానాముక్తాఃమౌక్తికానియేన తేనన శేనవిఘటనాముక్ శత్రుజనితవిరోధవర్జితమిత్యర్థఃరాజ్యం రాష్ట్రం ప్రాశాసి ప్రశాసితం॥పుష్కరఆత్మమోచనేనప్రకామంప్రీతోభూత్ మహాత్మభిఃస్తుతేన నళేనాపినిష్కంటకం రాజ్యంప్రశాసితమితి తాత్పర్యమ్-

౪౫॥ శ్లో॥ అరిసంహతిరస్యవనేషుశుచాంపదమాపదమాప
దమాపదమా। సుఖదంచజనాయయథైవహా
రింయతమాయతమాయతమాయతమా॥

వ్యా॥ ఆరీతి॥ పద॥అరిసంహతిః-అస్య-వనేషు-శుచాం-పదం-ఆపదం-ఆపత్-అమా-అపదమా-సుఖదం-చ- జనాయ-యథా-ఏవ-హారిం-యతమాయతమాయ-తం-ఆయత-మా॥అన్వయః॥అస్యనళస్యఅమాఅపదమాఅరిసంహతిః వనేషుచాపదం ఆపత్ యతమాయతమాయజనాయసుఖదంతంహారింయథాహాఆయత॥అ॥ అస్యనళస్యఅమాః నిర్భీర్జితాపదమాద మోదండఃఅపగతోదమోయస్యాస్సాఅపదమాశత్రూణాం దమం బతుమశక్తేత్యర్థః॥అరిసంహతిః శత్రుసమూహఃవనేషుఅరణ్యేషుశుచాం శోకానాంపదంస్థానభూతంఆపదంవిపద. ఆపత్ ప్రాప్తవతీ,కించయతమాయతమాయమాయావంచనాయతాడపసంహృతామాయాయస్యసఃయతమాయఃమాయారహితఇత్యర్థః, తస్మాత్తమ ప్రత్యయః అతిశయేనయతమాయఃయత

మాయత మతస్తస్మై జనాయ మునిజనాయేత్యర్థః, సుఖదఃఆశ్రమరక్షణాది నాసుఖప్రదంతంనళంహరింయథాజనార్దనమివమాశ్రీఆయతపాప్రాప్తాన శస్య శత్రుపః గతశ్రీకాభూత్వాఅత్యంతంశోకస్థానభూతంవనంజగ్ముః, సుజనాయసుఖకరంతంనళంశ్రీఃహరిమివప్రపేదఇతి తాత్పర్యమ్,

౪౬॥ శ్లో॥ పురేవనైషధేనపుర్యతాయతాయతాయతా ।
సదాయమున్మహామహామహామహాస్తసంపదమ్ ॥

వ్యా॥ పురేతి॥ పద॥పురా,ఇవ,నైషధేన,పురీ,అతాయత. అయతాయతా,సదా,అయం,ఉన్మహాః,మహామహాం,అహాస్త.సంపదం ॥అన్వయః నైషధేనయతాయతాపురీపురేవ అతాయత అయమున్మహాః మహామహాం సంపదంఅహాస్త ॥ అర్థః॥ నైషధేననిషధరాజేనఆయతాయతా అత్యంతఆయతా అభవాఆయః అర్థాగమః ఆయతశ్చాసావాయశ్చతస్యభావఃఆయతాయతాసాయస్యాంపుర్యాంసా ఆయతాయతాసమృద్ధార్థాగమా, అస్మత్అప్యచ్, పురీరాజధానీపురేవపూర్వమివఅతాయత, తనువిస్తారఇత్యస్మాత్కర్మణిలజ్ యథాపూర్వంనళేనవిస్తారితేత్యర్థః- ఉన్మహాఃఉద్గతతేజాః ఆయన్నళఃసదాసర్వదామహామహాంమహఉత్సవః మహాంశ్చాసౌమహశ్చ మహామహాఃసఃయస్యామస్తీతిసామహామహాతాంసంపదం ఆభ్యుదయంఅహాస్తప్రాప్తవాన్ ॥ సాపురీపూర్వమివనళేనసమృద్ధవిభవాభూత్ అయంనళస్తుజిత్వేభూత్వామహోత్సవసంయుక్తాంసంపదంప్రాప్తవానితితా॥

ఇతిసుబోధినీటీకాసహితే నళోదయేచతుర్థఆశ్వాసః

సమాప్తోయంగ్రంథః

